

Szerkesztőbizottság: Jókai Anna (elnök),
Báger Gusztáv, Csontos János, Horváth Antal,
Kalász Márton, Kő Pál, Nemes Attila,
Salamon Konrád, Szakály Sándor, Vasy Géza

Főszerkesztő: Oláh János
E-mail: foszerkeszto@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7035

Olvasószerkesztő, Tanulmány: Rosonczy Ildikó
E-mail: tanulmany@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7033

Vers: Szentmártoni János
E-mail: vers@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7032

Próza: Bíró Gergely
E-mail: proza@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7031

Nyitott Műhely: Ekler Andrea
E-mail: andrea.ekler@gmail.com

Európai Figyelő, Lapszeme: Falusi Márton
E-mail: europeanobserver@magyarnaplo.hu

Könyvszemle: Erős Kinga
E-mail: kritika@magyarnaplo.hu

Tördelőszerkesztő: Molnár Csenge-Hajna

Borító: Zách Eszter
Ügyműhely: Cech Vilmosné, Nagyné Nespör
Gabriella, Szentmártoni Andikó
E-mail: adminisztracio@magyarnaplo.hu

Terjesztés: Zsiga Kristóf
E-mail: elofizetes@magyarnaplo.hu

A szerkesztőség címe (Írott Szó Alapítvány)

1092 Bp., Ferenc krt. 14.

Levelezési cím:

1450 Budapest, Pf. 77.

Számlázási cím: **1062 Bp., Bajza u. 18.**

Telefon/fax: **413-6672; 413-6673**

Szerkesztőségi mobil:

(70) 388-7034

Elektronikus levélcímünk:

info@magyarnaplo.hu

Elérhetőségünk a világhálón:

www.magyarnaplo.hu

Kiadja az Írott Szó Alapítvány (1092 Bp., Ferenc krt. 14.) és a Magyar Napló Kiadó Kft. (1062 Bp., Bajza utca 18.). Terjeszti a Nemzeti Hírlap-kereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága (1080 Bp., Orczy tér 1.) előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, emailen (hirlapelofizetes@posta.hu), faxon (303-3440) egy évre 7390 Ft, fél évre 3865 Ft. További információ: 06-80-444-444 Külföldi előfizetés: a szerkesztőség címén. Az előfizetési díj egy évre postaköltséggel együtt 60 USD vagy 50 EURO, mely átutalható a HVB-Bank Hungary Rt. (1065 Bp., Nagymező utca 44.) 10918001-00000421-10290001 száma számlára, vagy bankcsekkben elküldhető a szerkesztőség címére. Nyomda: Pannónia Print Kft. 1139 Bp., Frangepán utca 16.

Meg nem rendelt kéziratot nem örzünk meg és nem küldünk vissza. Minden felbélyegzett, válszborítókkal ellátott levélre válaszolunk. Mutatópéldány kérhető a szerkesztőségben.

Címlapon :

Vagonlakók, kitelepítettek az elcsatolt magyar területekről (Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár)

és a Nézőpont szerzője: Erős Kinga

Trianon és a magyar írók

Olyan nemzedékhez tartozom, amelyik a közoktatásban legfeljebb fél- vagy inkább negyedigazságokat hallhatott a történelmi Magyarország felszámolásáról. Annyit, hogy a trianoni békeszerződés igazságtalan, „imperialista” diktátum volt ugyan, az ezt megerősítő párizsi békeszerződés azonban már igazságos, hiszen a Szovjetunió is aláírta. Szűk családi körben mást is megtudhatott a diák, szembesülve azzal is, hogy rokonai élnek a szomszédos országokban, akiket nemcsak ő, de a felnőttek sem látogathatnak meg: testvér a testvére, szülő a gyermeke elől el van zárva, s nem csupán az ellenségnek kikiáltott Jugoszlávia vagy Ausztria, hanem a „testvéri” szocialista államok is védett övezetnek minősülnek.

Aztán jött 1956, s kamaszként átélhettem a magyar történelem csodálatos pillanatait s a világtörténelem gyalázatosságát. Kossuth Duna-konföderációs ábrándjáról már tudtam, Németh László híd-gondolatáról, tej-testvériség elképzeléséről még nem, de már terveket szőttem arról, hogy a német és az orosz-szovjet érdekszféra közé szorult népek miként szövethetnének s válhatnának így erőssé és szabaddá.

Irodalmárnak készültem, a kortárs irodalom iránt különösen érdeklődtem, mégis csak kései egyetemista éveimben, a hatvanas évek második felében nyílt igazán mód arra, hogy a szomszédos országokban élő magyarság folyóirataival, irodalmával ismerkedhessem. Nem az én hibám volt ez: az egész „béketábor” hivatalos politikája korlátozta a lehetőségeket. Egy nemzethez, a magyar kultúrához tartoztunk, szomszédok voltunk, mégis gátolták összetartozásunk megélését. Az állami kapcsolatok is furcsák voltak. Egy magyar írónak könnyebb volt Bukarestbe utaznia, mint Kolozsvárra vagy a határunk menti Nagyszalontára, az erdélyi magyar író pedig inkább jutott el távoli országokba, mint Budapestre. 1970 után engedékenyebbé vált a hazai politika – korlátozottan lehetett foglalkozni „a szomszédos országok” magyar irodalmával, majd újabb évtized múltával a nyugati emigrációban élőkről is lehetett már írni.

A szocialista tábor összeomlásának kellett eljőnie, a polgári értékrend újjáélesztési kísérletének, hogy legalább idehaza ne minősüljön revizionizmusnak, nacionalizmusnak, ha valaki a magyarság nyelvi-kulturális egységét vallja. A múlt kártékony öröksége azóta is kísért, miként azt a gyászos emlékü népszavazás megmutatta. Azért válhat az erkölcsi igazságtétel pillanatává, ha majd az Országgyűlés megszavazza a szomszédos országokban élő magyarok számára a kettős állampolgárság lehetőségét biztosító törvényt, amely húsz éve várta magára.

S miként kapcsolódnak ide az írók? Oly módon, hogy a Magyar Írószövetség, amint ez 1990-ben lehetővé vált, rögtön visszafogadta az egyetemes magyar irodalomba az addig onnan kirekesztett határon túli magyar írókat: Jókai Anna elnökleivel azt a döntést hozta, hogy minden magyar író – bárhol él – tagja lehessen a szövetségnek. E jelképes gesztus hatása máig elevenen él, erőt ad mindannyiunknak. Senkinek a jogai nem sérültek, míg mi erősebbé válhattunk.

Vasy Géza

Vasy Géza: <i>Trianon és a magyar írók</i>	1
--	---

LÁTHATÁR

Csender Levente: <i>A forradalom hőse</i>	3
Tornai József: <i>Tört lábú Krisztus; Csendélet piros ringlóval</i>	10
Mezey Katalin: <i>A fehér ember; Öregasszony mondja</i>	11
Kiss Benedek: <i>Jegyzeteim megsemmisítem; Késői káromlások</i>	12
Tátrai Patrik: <i>Trianon hatása: az etnikai szerkezet átalakulása a Kárpát-medencében</i>	13
Salamon Konrád: <i>A fekete számadóra emlékezve</i>	23
Bakos Kiss Károly: <i>Tehetlenség</i>	25
Lengyel János: <i>Bizonytalan; Sorompó; Mezőség</i>	26
Bertha Zoltán: <i>Új vetés (Fiatal nemzedékek a kárpátaljai magyar irodalomban)</i>	27
Balázs F. Attila: <i>huszonkilenc; harminc; harmincegy</i>	32
Mizser Attila: <i>Devizaárfolyamok (Paradigmák, váltások a [szlovákiai] magyar irodalomban)</i>	33
Beke Ottó: <i>Vajdasági emlék-montázs</i>	37
Filip Tamás: <i>Láttam magam; Inkább kimaradok</i>	43
Fülöp Gábor: <i>Ágota; Sikoly</i>	44
Egedy Gergely: <i>A brit külpolitika és Trianon, 1918–1919</i>	45
Borbély András: <i>Korszak; Otthon; Szerelmes Vers; Pláza</i>	53
Dobai Bálint: <i>Múzeumkert; A közönségem a magány; 3D mozi</i>	54
Iancu Laura: <i>Találkozás; madarak; Szent Mihály; Félek</i>	55
Bata János: <i>A festő, aki megálmodta önmagát</i>	56
Benő Attila: <i>(Szent György és a sárkány); (Vendég a háznál)</i>	59
Magyari Barna: <i>Szellőztetés; Ravasz a betűn</i>	60
Kókai János: <i>Fétis</i>	61

NÉZŐPONT

Erős Kinga: <i>Gondolatok a Márai-programról</i>	62
--	----

EURÓPAI FIGYELŐ

Heiner Müller – Ircsik Vilmos fordításai	
<i>Álomerdő; Harmincegy; Torzó</i>	65
<i>Berlini elégia</i>	66
<i>Az erdőkről; Önarckép éjjel két órakor 1959. augusztus huszadikán</i>	67
<i>Elektra-szöveg</i>	68
<i>Ekével széttépett Orpheusz; Stellaszonett</i>	69
<i>Szerzőink</i>	70

Lapszámunkat Gyurkovics Hunor munkáival illusztráltuk.

CSENDER LEVENTE
A forradalom hőse

Előd nagybátyámmal együtt jártuk az erdőt. Állandóan a medvéket hajtottuk a kutyákkal. Zavartuk ki őket a ciherekből, nem hagytuk őket békén. Elődöt egyszer majdnem széttépte egy hím, két hétre meg is némult az ijedségtől, de aztán, hogy újra megszólalt, nem hagyta békén, állandóan zaklatta őket, mintha be akarta volna bizonyítani, hogy Nyúládban ő a király.

Egyszer bementünk a sűrűbe, befeküdtünk egy fenyőgallyakból összehordott medvevacokba. Előd az anyamedve, én meg a bocs heverésébe. A két kutyát a lábunkhoz fektettük, és vártuk, hogy megjöjjenek. Előd úgy tervezte: ha észre vesszük, hogy jönnek, szembeugraszjuk velük a kutyákat. Ezen a cselen jól derült, de én nagyon féltem. Előd látta rajtam a majrét, és kinevetett. Megkönnyebbültem, amikor kikászálódhattunk épségben, és még mindig nem jöttek meg a medvék. Nagybátyámat nagyon merésznek tartottam, de az igazi király mégsem ő volt.

Az igazi király a faluban lakott, én is ismertem, Liviu Cheuchisannak hívták, ő volt a miliciaparancsnok. Mikor odakerült, magyarul egyáltalán nem beszélt. Besztercei román volt, magas, sportos ember. Sokakat vert meg csak azért, mert úgy tartotta kedve. A helyiek ezért nem is nagyon szerették. A községet meg a hozzá tartozó öt falut saját királyságának tekintette. Olyan királyság volt ez, ahol csak a királynak lehetett igaza, s nem lehetett panaszra menni sehova. Például bement Márton bácsihoz, rámutatott két fára, hogy arról a termés kell neki, Márton bácsi hozta a kosarat, leszedte a gyümölcsöt, és elvitte neki, persze ellenszolgáltatás nélkül. Vagy valaki fát hozott az erdőből bárca nélkül, ő megfogta, az illetőt megbüntette, a fát meg a saját udvarába vitette, az illetővel fel is vágatta és eltűzelte. Mert az járt a királynak. Ha valakit meg akart verni, behívatta a milíciára, és addig verte, míg el nem fáradt. Tudott ő jó is lenni: mikor egy embert úgy megvert, hogy ágyban fekvő beteg lett, az ember fel akarta jelenteni, ő elment hozzá és felajánlotta, hogy fizet, csak ne jelentse fel. Akiket ok nélkül vert meg, gondolkozhattak, hogy mit tettek, nem szóltak-e valamit a vendéglőben, ami nem tetszett Dorinának, a milicista feleségének, akit benyomott oda pultosnak, s ha bárki olyat mondott, leadta a drótot az urának, s ment az illetőnek az üzenet, hogy Liviu várja. Elverte azokat is, akik át akartak szökni a határon, de elkapták és visszatoloncolták. Őket már kopaszra nyírva és félig agyonverve hozták vissza,

Liviu csak a kezelést folytatta, mindig eszükbe juttatva, hogy Románia élni a legjobb hely. Nekik naponta kellett jelentkezniük abrakért. A tenyerüket meg a talpukat verte gumibottal, mert az iszonyatosan fáj, és nem látszik. Az emberek megszokták, mint annyi mindent, és eszükbe sem jutott, hogy ennek egyszer vége lesz. Maguk is meglepődtek 1989 decemberében.

*

December 22-én Előd épp készülődött a kultúrházba színdarabot próbálni, mert tizennyolc éves múlt, besorozták katonának, s olyankor a regruták bált szerveztek, előtte színdarabot adtak elő, s annak a próbájára készülődött. Miközben öltözött, hallgatta a rádiót. A híradóban mondták, hogy a Ceaușescu-rendszer megbukott, itt a szabadság, meg azt is bementék, hogy Temesváron lőnek, és sok a halott. Szomszédok érkeztek, ők is hallgatták a rádiót, nem nagyon tudtak mit kezdeni a hírekkel, de érezték, hogy fontos dolog történik. Estefelé a fiúk együtt mentek ki a központba. A vendéglőben bedobtak egy sört, akkorra már ott voltak a szónokok, akik fölálltak az asztalra, és harsogták, hogy a kommunistákat ki kell vetni az ablakon, és hogy jön a nagy libertate. A szónokok között kommunisták is voltak. Előd csodálkozott, hogy miért akarják magukat is kivetni az ablakon, de ezzel aztán nem foglalkozott, mert elragadták az események. A szónokok biztatására lementek a Néptanácshoz, a Ceaușescu-képeket összeszedték az épület minden terméből, a román feliratokat is letépték, a zászlókat kihányták, máglyán elégették. Közben megjöttek az ingázó munkások, és mesélték, hogy Udvarhelyen is ég a milícia, meg hogy ki is nyírtak pár milicistát, de a szekusok nagy része elmenekült. Egyre szaporodott a központban gyülekezők száma. Tíz óra körül már több mint háromezren voltak a sötétben. Lementek a templom elé, gyújtottak egy-egy szál gyertyát a temesvári halottakért, elmondtak egy Miatyánkot is. Valaki azt javasolta, hogy menjenek a milíciára a fegyverekért. A tömeg elindult, mert senki nem bízott a milicistákban. Mondták, nem jó az, hogy ott vannak a román milicisták, fegyverrel a kezükben, mert az elmenekült szekusok bármikor visszajöhetnek, és Liviuék biztosan kiszolgálják őket. Az járt a fejükben, hogy közel a karácsony szent ünnepe, olyankor az emberek a templomban ülnek, s ott egy szekus az egész falut kiirhatja. A rádióból tudták, hogy terroristacsoportok garázdálkodnak az országban, és bárhol megjelenhetnek. Jóformán a szót sem ismerték, de olyan fenyegetően hangzott, hogy a tömeg elindult a milícia épületéhez. Voltak már vagy háromezrötvenen. Felszólították a milicistákat, engedjék meg, hogy négy-hat ember őrt álljon a fegyvereknél. Vasile, a parancsnokhelyettes azt mondta, hogy ő az emberekkel és a szabadsággal van, tőle azt csinálnak, amit jónak látnak, de Liviu volt a parancsnok, és ő nem

egyezzet bele. Ettől a tömeg bedühödött, és sokan benyomultak az épületbe, mindent kihánytak onnan is. Néhányan felsiettek Liviu szolgálati lakásába számon kérni egy s mást. Liviu megijedt, mikor az ajtaján dörömböltek. Érezte, hogy valahová sürgősen lépnie kell. Más út nem volt, csak az ablak. Kiugrott az első emeletről, de addigra már a tömeg körbevette az épületet is, Előd is ott állt lenn, s meglátta, hogy Liviu repülni tanul, odalépett hozzá, és ő is beakasztott neki egyet. Liviu azért nem számított ilyen fogadtatásra. Futni kezdett, ugrált át a kerítésen, elég sokan vetették utána magukat, mint a kutyák, és aki utolérte, ütötte.

Előd nem futott utána, ő inkább néhányadmagával lement a pincébe, betörték a fegyvertár ajtaját, és adogatták ki a fegyvereket. Vagy száztizenöt puskát és néhány szalagos gépfegyvert találtak a raktárban. Nem értették, hogy miért kell egy község milíciájának ennyi fegyver. Ennyire féltek tőlük? Eldöntötték, hogy viszik a Néptanács épületébe, biztonságba helyezik, és őrséget állítanak, ahogy eredetileg tervezték. Fölálltak láncba, és adogatták kézzől kézre kifelé a vadonatúj karabélyokat. Mire felértek a pincéből a fegyverek kiadása után, látták, hogy a puszkákat senki nem a Néptanács épületébe vitte, hanem mind bedobálták a tűzbe. Mintha megijedtek volna a gyilkolásra alkalmas vasaktól. Elődék nem ezt akarták, de hát mit tudták az elején, hogy a többiek a sor végén mit csinálnak. Ott már nem lehetett azt mondani, hogy te ezt vagy azt csináld; mindenki azt tette, amit jónak látott. Ez volt a szabadság első jele. A fatusok leégtek, a vascsövek felizzottak. Akkorra már az épület is lángot vetett.

Előd egy karabélyt a kabátja alá dugott, az egyik lőszeres ládából egy jó marék golyót is elrakott. Elfogta a szabadság könnyű mámor, fülében csengett, amit a vendéglőben hallott, hogy félre kell tenni a kommunistákat végleg, uralkodtak eleget. Nem az egy sörtől, az új érzéstől lett mámoros... Égett a milícia, égtek a zászlók, a doszárok, a fegyverek, az egész múlt égett, mintha megszűnt volna az a régi, nyomasztó érzése, hogy velük bármit megtehetnek, uralkodik rajtuk valaki, kinek akkor is igaza van, ha nincs, és nekik akkor sincs igazuk, ha van. Megkönnyebbült attól is, hogy bevághatott egyet Liviuinak. Tartozott ennyivel valami régi ügy miatt.

Frissen esett hóban gyalogolt a telihold alatt, amely szinte nappali fénnel világított, és olyan könnyűek voltak Előd léptei, hogy szinte felszállt, minden súly lekerült róla, egyedül a karabély tartotta a földön. Ment hazafelé a hosszú havas utcán, és énekelte, hogy *nem kell nekem se fegyver, se golyó, elég lesz a puskapucoló*. Hazaérve benyitott az ajtón, és mondta, hogy most szabadság is van, fegyver is van, nem kell félni többet a medvéktől. Nagyanyám ijedten kunkorodott fel az ágy-

ból, Nagyapám is felült, de ő higgadtan azt mondta, hogy ahonnan elhoztad azt a puskát, oda tedd vissza, mert ebből neked bajod lesz. Előd hőködött, hogy most már nem kell félni a medvéktől, már nemcsak Ceaușescu szabad vadássza őket, hanem neki is, majd ő rendet tesz fenn a havason, és azokat a medvéket, amelyek az ő marháikon híztak fel, sorjában kilövi, és nem kell kínosan örülni többet, hogy a helikopterről puffogató secretar, general mackótalpas ebédjéhez hozzájárulhatnak. A karabély azzal az érzéssel töltötte el, amire régóta vágyott, biztonságot adott. De ez az érzés nem tartott sokáig. Másnap bementék a rádióban, hogy akinél fegyver van, szolgáltatassa vissza. Előd sokat gondolkodott azon, hogy el kéne ásnia valahol egy zsákban, de aztán mégis inkább visszavitte. Nagyanyám is megnyugodott, amikor eltakarította a háztól a bürrögtetőt. Mikor az ideiglenesen felállított gárda tagjainak leadta a karabélyt, megtudta, hogy Liviu az éjszaka folyamán meghalt az egyik kertben. Belehalt a sok ütlegelésbe. Pedig elmehetett volna előző délután, szólta is neki, hogy jobb, ha elmegy, de ő maradt, az ő válasza volt. Vasilét senki sem bántotta, mert ő sem bántott senkit.

Kicsit megdermedt a világ a nagy mámor után. Elérkezett a karácsony. Az első szabad karácsony a gömböcös, töltelékes káposztával, lecsipecsivel, cika-káposztával, zengett a Mennyből az angyal, s a székely meg a magyar himnusz a templomban, ahogy azelőtt évtizedekig nem. Hosszú téli esték következtek, mindenki várta, hogy mi fog történni. A levegőben még érződött a hullaszag. Ceaușescut, Elenát is kivégezték. Zetelakán a parancsnok, Gabi Danaila, miután hasba lőtt egy embert, ijedtében magát lőtte meg. Udvarhelyen román és magyar áldozata is volt a forradalomnak. De ezeket valahogy nem érezték akkor nagy veszteségnek. A rádió bementa, hogy országszerte több mint ezer civil is életét veszítette.

Jött az újév, kicsit alábbhagyott a lendület, friss szelek fújtak, amelyek nemcsak jót hoztak.

*

1990. január 16-án reggel Előd gumidefektet javított a traktoron, amit tizenhat éves korában kapott nagyapámtól. Akkor ez még nagy szám volt. A hőmérő jócskán mínuszt mutatott. Ráfagyott keze a vas rángára, de meg kellett javítani, mert az erdőre készült fáért. Ahogy szokta, fel-emelte a traktor elejét, és rángával lefeszítette a külsőt. Épp húzta ki a gumibelső, amikor óriási zúgást hallott közeledni, rezgett a föld a lába alatt, már fel lehetett ismerni, hogy ez óriás motor, és akkor elfogta valami baljószerű érzés, hogy futni kellene, elbújni valahová, mégis ott maradt, mert úgy vélte, nincs miért elfusson. A következő pillanatban már a kapu előtt hallotta a zúgást, ott

fékezett le az a nagy valami, s ő csak a legráló katonákat meg rendőröket látta, akik berontottak golyószórókkal kezükben. Körülvették, voltak vagy tízen, mind rászegeztek a vascsöveket, kérdezték a nevét, s ahogy kimondta, a kezét tekerték is hátra, kattant a bilincs, és fel-tuszkolták a nagy katonai teherautóra. Kezet se moshatott, tiszta ruhát sem vehetett, el sem köszönhetett.

Több embert szedtek így össze a faluból és vittek el. Először Székelyudvarhelyre, aztán Csíkszeredába. Nem-igen tudtak románul, nem értették, mi zajlik körülöttük. Tolmácsot nem kaptak. Első nap jól megverték, forgatták, vallatták őket, ütötték kézzel-lábbal, gumibottal, ami épp a kezükbe akadt. Este tizenegy órakor kinyílt a cellaajtó, kihívták Elődöt, az ajtót becsapták mögötte, ott álltak körben nyolcan-tízen, belökték a kör közepébe, és ütni-rúgni kezdték. A börtönparancsnok csak állt, és nézte. Előd a földön fekvő két könyökét leszorította, hogy a bordáit ne tudják betörni, tenyerével a fejét és az arcát védte. Fogalma sem volt, mit akarnak tőle. A verés végén visszavitték a cellába. Következtek a többiek sorjában. Nem mondtak nekik semmit, hogy kit miért vernek.

Pár foglyot néhány nap múlva elengedtek. Négyen maradtak letartóztatva. Összebilincselte lábukat a kezükhöz láncolták, és úgy vitték őket kihallgatásra. Kihallgatás után kaptak még öt nap zárkát. Majd, hogy az öt nap letelt, harmincra hosszabbították a letartóztatásukat, és átvitték őket börtönbe. Gyilkosokkal egy cellába. Cellatársaik tudták, hogy ők miért vannak bent, azt is, hogy meddig, meg azt is, hogy jó magaviselettel valamennyit lefaraghatnak belőle. Elődék viszont nem sejtették, mi vár rájuk. Továbbra is négyen voltak megrekesztve: Vass Kiss Előd, Nagy Imre, ők tizennyolc évesek, Nagy István, a púpos zenész, akit azzal vádoltak, hogy gumicsizmával hozzárúgott a rendőrhöz. A milicista körülbelül fél méterrel volt magasabb nála, olyan valószínűtlenül hatott, hogy Nagy István gumicsizmával komoly sérülést okozott. Ambrus Pál, a negyedik soha életében nem ütött meg senkit, beleértve Liviut is. Ment

néhány hétig a verés, vallatás. Már mindent elmondtak, amit tudtak, de a vallatók még valamit hallani akartak.

Elődék nem számítottak rá, hogy elítélik őket, még a tárgyaláson sem, mert négyük közül senki nem követett el bűncselekményt. Ám az ügyészség véleménye egyértelműen az volt, hogy ők ölték meg a Liviut, és ezt rájuk akarták bizonyítani. Ők még nem tudták, hogy az ítéletet előre meghozták, csak a bizonyítékokat gyűjtögetik, és azt akarják kihúzni belőlük, *hogy igen, mi voltunk, mi öltük meg őt*. Mikor K. Á. jogharcos az ügyészt megkérdezte, miért vállalnak olyan ügyet, amelyben ártatlan embereket ítélnék el, mert a négy elítélből kettő ott se volt a rendőrvetésnél, az ügyész kijelentette, hogy valaki csak megölte Liviut. Akkor K. Á. azt mondta, hogy az ügyészségnek nem valakit, hanem a gyilkost kell elítélnie. Ők nem a gyilkost vagy gyilkosokat ítélték el. Úgy tetszett, az ügyészségnek „kilóra” kell ítéletet hoznia, és nem számított, ki kerül rács mögé.

*

Előd, Imre, Ambrus Pál és István bácsi maradtak továbbra is a karcserben. Verték, vallatták őket, még mindig románul, nem is értettek semmit. Két hónapig ügyvédet sem kérhettek. Akkor kezdték sejteni, hogy súlyos vádat emeltek ellenük, mikor eléjük tették a kézírásos román szöveget, ami nem is az ő írásuk volt. Azt se tudták, hogy mi az, mert ők írásbeli nyilatkozatot nem adtak, nem is tudtak volna, mert nem beszéltek románul. Tolmács nem volt. Félig agyonverve azt is aláírták velük, hogy nem bántották őket. Előddel pedig, hogy belerúgott a haldokló rendőrbé. Nem maradt ereje tiltakozni. Olyan kékeszöld volt tetőtől-talpig, mint a lekvár tetején a penész. Pár hét után közölték velük a vádat: előre megfontolt szándékkal elkövetett emberölés.

Aztán felgyorsultak az események. Mire észbe kaptak, már el is ítélték őket. Elődöt tizenhárom évre. A többiek is hasonló szerencseszámot kaptak. Az ügyész ezt kevésnek találta, súlyosbításért fellebbezett. A bíróság helyt adott. Átvitték őket a Kárpátokon, be az Ókirályságba. Aztán Bukarest mellett várták, hogy mi lesz velük. Ügyük a kato-

nai ügyészségre került. Az ügyész Elena Ceaușescu ügyvédje volt, az elhíresült kivégzési felvételen látni, hogy leginkább vádol, nem véd, az ügyvédi kamara kizárta sorraiból, kárpótlásul katonai főügyési státust kapott.

A tárgyalás napján Elődékre új ruhát adtak. A bíróságra egy alagúton mentek, vagy százötven rendőr kétoldalt sorfalat állt, ahogy elhaladtak előttük a rabok, mindegyik hozzájuk vert vagy rúgott. Az arcukat nem bántották, arra vigyáztak, hogy a tárgyalóteremben ne tűnjenek föl senkinek az ütésnyomok. Elődék akkor sem tudták, hogy miért kapják a laskát. A folyosóra egy rejtett ajtón értek ki, ott már csak egy ór sétált előttük egy füzettel és egy gumibottal. A civil emberek nem is gondolták, hogy mi történik alattuk. A tárgyaláson megkérdezték, hibásnak érzik-e magukat. Nagy István megszólalt magyarul, hogy nem érzi hibásnak magát. A bíró felszólította, hogy beszéljen románul, mire Nagy István azt felelte akkor románul, hogy *nu știu românește (nem tudok románul)*, a bíró meg cinikusan megjegyezte, hogy látod, tudsz te románul. Ezen jót nevetgéltek, aztán véget is ért a tárgyalás. Ez volt az utolsó szó joga. Ítéletet nem hoztak rögtön, csak berekesztették a tárgyalást. A négy rab nem tudott meg semmit a jövőjéről.

Visszafelé is bementek a titkos ajtón, megint végig a rendőrsorfallal előtt. Akkor már nem vigyáztak az arcukra sem. Ambrus Pálnak betörték a fogát. Akkor még nem tudták, hogy ez csak a bevezető. A börtönben kapták az igazi verést, hatlapúra esztergált fahusángokkal és gumibottal.

*

Még akkor is hihetetlen volt, ami velük történt, amikor a bukaresti tárgyalás lezajlott. Valahogy nem fért a fejükbe, hogy a frissen, teli torokkal kikialtott román demokráciában ők lesznek az első koncepciók perék áldozatai. A napok múltak, ők meg barátkoztak a hellyel, helyzettel. Aztán egyszer, nem is tudták, hogy milyen nap, reggel vagy este, az ór beszólt a kisablakon, hogy szedjék mind a négyen a cuccukat. Megint felcsillant a szemük, hogy szabadulnak, de csak Marginenibe szállították őket, Románia egyik legkegyetlenebb börtönébe.

Másfél hónapja ültek már ott, amikor megtudták az ítéletet. Vass Kiss Előd tizennyolc év, Nagy Imre tizennyolc év, Nagy István tizenöt év, Ambrus Pál tizenöt év. Akkorra kezdett az egész rablét valósággá válni. A Legfelsőbb Bíróság fölött semmi nem állt Romániában, akihez fordulni lehetett volna. Előd halkán mondogatta magának, hogy tizennyolc év, tizennyolc év..., és valahogy elképzelhetetlen volt számára, hogy annyit, amennyit addig leélt, négy fal közt kell eltöltenie gyilkosokkal összezárva. Felnézett és számolni kezdett. Nyolcvan rab került egy cellába. Több közülük ölt már

embert. Falubelije egy sem akadt. A börtönparancsnok gondoskodott arról, hogy véletlenül se kerüljenek egy cellába. Elkezdődtek az egyformán hosszú napok. A hajukat levágták, hetente egyszer tisztálkodtak esővízben. Éjszakánként érezték, hogy a tetvek randalíroznak a bőrükön, de hozzá kellett szokjanak. A koszt pocsek volt. Reggel égetett kenyérből kávéfőztek, cukor nélkül, ebédre árpakásalevest kaptak és káposztát melegvízzel leöntve, másnap fordítva: káposztalevest, majd árpakását, estére spenótot, fuszulykát vagy pityókát. Ott tetvesedtek meg először.

*

Egy reggel az ór szólt Elődnek, hogy szedje a cuccát. Megint azt hitte, hogy szabadul, de nem. Csak vitték valahová. A rabszállítóból hegyek körvonalait látta, ebből gondolta, hogy az a Kárpátok lehet. Szamosújvárra vitték. Újra együtt voltak négyen. De csak az úton. Előd emlékezett a gyufára, amit a rabok csináltak. Az állt rajta, hogy Gherla. Az ország legszigorúbb börtöne, ahol még Rózsa Sándor, a nagy betyár is szelid varga lett. Előd abban reménykedett, hogy hátha az új helyen kiveszik őt is dolgozni. Ha gyufát kell gyártani, hát gyufát gyárt, akkor is, ha a foszfor mérgező, és kihullik tőle a foga meg a haja, csak csináljon valamit, mert a semmittevés borzasztóan felőrölte. Állandóan a saját sorsán gondolkozott, olyan volt, mintha egész nap a saját seggébe bámulna, és csak akkor zökkent ki ebből, ha verni vitték. Mert a verést ott sem hagyták abba. A börtönigazgató kivezettette az oroszhegyi rabokat az udvarra, kiállította a román rabok elé, összeszidta előttük, rájuk uszította őket. Azt mondta rájuk, hogy a horthysták műveltek ilyeneket, mint ezek, sovén gyilkosok, jól nézzék meg őket, mert ezek ölik a románokat... Akkor az örök a toronyban elfordultak, és hagyták, hadd barátkozzanak a román rabok a magyarokkal. Más módszereik is voltak a smaszszereknek. Amikor az ór éjjel a folyosón átment, gumibottal rácsapott az ajtóra, a rabok mind talpra ugrottak, s egy idő után ez annyira beléjük ivódott, hogy bármilyen kis neszre felugrottak. Tizenötven voltak negyven négyzetméteren. Felváltva sétáltak.

*

Havonta egy beszélőt engedélyeztek. Nagyapám mind-egyikre elment. Ott állt a kettős üvegfallal előtt, szemben Előddel. Ha megszólalt magyarul, ráüvöltöttek, hogy beszéljen románul. Románul nem tudott egyikük se, magyarul nem beszélhettek, tolmács nem volt. Álltak és nézték egymást. Akkor látta Előd, hogy nagyapám szeméből folyik a könny, de furcsamód csak az egyikből. Előd intett, hogy ezt ne, de nagyapám értetlenül nézett rá, hiszen ő is volt börtönben, tudja, milyen. Húsz percig nézték egymást, nem mondhattak semmit, de megnyugtatta

őket a másik puszta jelenléte is. Nagypám tekintetével bátorítani próbálta Elődöt, hogy minden rendben, ne adják fel, mert sokan dolgoznak értük odakinn. Megpróbáltak integetni egymásnak, de rájuk förmedtek az örök, hogy az beszélő, nem mutogató, beszéljenek, de csak románul. Letelt a húsz perc, Elődöt visszavitték, de tudta, hogy nagypám minden beszélőre el fog menni, akkor is, ha soha egyetlen szót sem szólhatnak egymáshoz.

Nem azért folyt nagypám könnye, mert sírt, hanem mert közben otthon a faluban kiderült, hogy kik verték Liviut valójában, s nagypám ezt szóvá is tette, és oda-csaptak neki ostornyéllal. Elszakadt a könnyesatornája, és mindig folyt a könnye. Háromszor is megmútták, de egyszer sem sikerült. A szeme száraz volt, de az arcán futottak le a cseppek. Persze, Előd ezt nem tudhatta, csak azt, hogy ártatlanul ül, és várta, hogy kiderüljön az igazság.

Öregapám a beszélőre mindig ötkilós csomagot vitt, és belecsempézte az Elődékről szóló újságcikkeket. Abból értesültek, hogy kint sokan küzdenek értük, és hogy az ügyvédek a Strasbourgi Emberjogi Bírósághoz fordulnak majd az ügyük miatt. Előd egyszer át akarta küldeni a többieknek is a cikket a borbélyal, mert Szamosújváron sem egy cellába kerültek, de a borbély valami szabadulási kedvezmény reményében beárulta. A cikket elkobozták, és attól kezdve minden csomagot szétszedtek, a cigarettaszálakat is eltörték, hogy nincs-e benne összecsombolyított újságcikk. A csomagokat Előd úgy kapta meg, mintha az egerek szétrágták volna. Szamosújváron legalább jó víz volt, nem úgy, mint Margineniben. A cellában volt csap, lehetett inni, mosakodni, mégis szenvedtek a tetvektől, mert a százéves matracokban hemzsegték, nem tudták kiirtani.

*

Harmadik éve voltak már benn, mikor 1993 nagypéntekén kinyílt a vasajtón a kisablak, és beszéltek Elődnek, hogy látogatói vannak. Új ruhát kapott, előtte megfürödhetett... A találkozóra egy külön teremben kerül sor. Mind a négy oroszhegyi rabot elővezették. A rabok is végignézték egymáson, mert már jó ideje nem találkoztak, csak a falon meg itt-ott üzentek egymásnak. Szemben velük Bokor Péter szenátor, egy történelmszempolitikus-jogharcos, Katona Ádám és Szalontai Barnabás, ferences atya ült. A rabok mögött ott álltak a magyarul tudó besúgók, így nem beszélhettek semmiről, csak azt mondták el, hogy jól bánnak velük, nem szenvednek semmiben hiányt. Semmi érdemleges nem történt a találkozón, mégis attól a naptól kezdve enyhültek a körülmények. Ment nagypám beszélőre, és beszélhettek magyarul, néha ordítottak az örök, mert nem értették, mit beszélnek, de ők attól magyarul beszéltek. Nagypám kérdezte Elődtől, hogy milyen

volt a mise, amit az érsek úr celebrált nekik a börtönkapolnában nagypénteken. Előd azt válaszolta, hogy nekik az érsek úr nem celebrált semmit. Ezen nagypám meglepődött, mert ő úgy tudta, hogy sikerült az érsek-nél kijárni, hogy misézzen a székely raboknak. Utólag aztán megtudták, hogy bent járt az érsek, misézett is, csak a börtönörök nem őket vezették elő, hanem más rabokat, akikre azt mondták, ők azok. Az érsek megnézte, hogy mennyire megkövült a szívük, mennyire nem tudnak a misére hangolódni, nem mondják vele az imákat, azt is elfelejtették, hogy mikor kell letérdelni meg felállni. Szomorúan ment ki, mert hívei elfeledték Krisztus követését, éppen ott, a szabadságuktól megfosztva, ahol a legnagyobb szükség van a hitre és a reményre. Az érsek nem jött rá, hogy román raboknak miséz, akiknek fogalmuk sincs, hogy egy katolikus misén mikor kell térdelni, felállni, leülni, csak bohózkodtak ott, magyarul egyik sem értett.

*

Az örök is vittek újságokat Elődéknek, csak éppen azokat a román nacionalista újságokat, amelyekben arról írtak, hogy a milicista fejtét levágták, és azzal labdázta. Elődék hiába védekeztek, hogy nem igaz, az örök azt felelték, hogy ha az újság írta, akkor igaz. Kivették őket a cellából, és jól megverték. Úgy állították be őket, mint akik tudatosan, szisztematikusan írták a románokat, amikor csak alkalmuk adódik rá. Románölök voltak úgy, hogy soha nem öltek embert. A tényekhez hozzátartozik, hogy Székelyföldön a forradalomban hat milicistát öltek meg: három román, három magyart. Éppen így jött ki, fele-fele arányban. Senki nem válogatott náció szerint.

Előd kérte Szamosújváron is, hogy dolgozhasson, papíron kijuttatta a kérelmet Iliescu elnöknek címezve, de nem érkezett válasz. Mentek Bukarestből ellenőrzésre, és kérte szóban is, hogy vegyék ki dolgozni, de még rászóltak a börtönparancsnokra, hogy *erre láncot teszten s bilincset*. És a parancsnok rá is tetette. A kezére, lábára bilincset, és ezt láncsal köttette össze. Sokszor naphosszat feküdt így a hideg betonon. Volt olyan hét, hogy minden nap ott feküdt. Fűtés nem volt a cellában. Pontosabban a három év alatt kétszer, egy-egy órára. Egyszer télen, egyszer meg nyáron. Előd később összeszámolta: nyolc hónapot és kilenc napot volt láncra verve.

Elődék az egyik becsempészett újságból tudták meg, hogy ügyük Románia határán kívülre került, de még Magyarországnál is túlra, már a Strasbourgi Emberjogi Bíróság előtt van, sok ember küzd értük a tengerentúlon is, s Románia az Európai Unió felé kacsingatva kezdett hajlani egy színlelt igazságtétel felé. Olyan hírek érkeztek, hogy hamarosan szabadulnak. Három évet már leültek, de amikor feltűnedezett a szabadság lehetősége,

annyira lelassultak a napok, hogy nem akart az óramutató haladni, nem nyílt az ajtó se, csak sétáltak fel-alá a cellában, és úgy érzékelték, mintha az örök időben menetelnének a semmi felé. A puszta hitük maradt, s mindig eszükbe jutott, hogy ártatlanul ülnek ott, és előbb-utóbb csak eljön az igazság pillanata.

*

Annyit hitegették őket hiába, hogy már azt hitték, a tizen-nyolc évet le kell tölteniük. Meg is fogadták, mikor '93 karácsonyára nem engedték ki őket, hogy ha kell, óráról órára leülnek ezt az időt, de nem szerzik meg azt az örömet senkinek, hogy összeomlanak. Elszántak voltak. Három évig nem vitték ki őket sétára, már csak tizenöt maradt hátra. Ha tizennyolc évig nem látnak napot, akkor tizen-nyolc évig nem néznek. Aztán másként történt.

1994. március 23-án fel-alá sétáltak a cellában, szólt a bukaresti rádió a difuzorban, és beolvasták, hogy kik kaptak kegyelmet. Előd egyszer csak meghallotta a nevét román akcentussal, *Vász Kisz Elod*, fülelni kezdett, hogy jól hall-e, s hát hallotta a többiek nevét is. Nem is emlékezett később, hogy örömeiben vagy dühében kapott-e rohamot, de elkezdte rúgni az ajtót, ütötte ökölrel is, és üvöltötte, hogy *engedjenek ki, mert szabad vagyok, engedjenek ki*. Keményen káromkodott, és szidott mindenkit, aki az ajtó túloldalán volt, a vasajtó azonban nem engedett. Szétdobálta mindenét a rabok között, állt és várta, hogy kinyíljon az a rohadt vasajtó, de az örök tagadták a közkegyelmet. Tagadtak mindent. Ez nagyon felbőszítette Elődöt. Egy hétig tagadták, amit a saját fülével hallott, de már nem tudták elbizonytalanítani. Ezalatt alig evett, aludt, éjjel-nappal sétált a cellában. Nagypénteken, reggel nyolckor érkezett az ő, s mondta Elődnek, hogy készítheti a csomagot. Már rég készen állt: ő maga volt a csomag. Semmit nem akart magával vinni, a tetveket is ott hagyta a cellatársainak, hogy szaporítsák. Volt azért valami, amit nem szeretett volna elveszíteni, mégis meg kellett semmisítenie. Két füzetet írt tele titokban, mindazt lejegyezte, ami velük történt, és tervezte, hogy kijuttatja, de a szabadulás hírére megsemmisítette, mert mielőtt kien-gedik, az embernek még a seggébe is belenéznek, nem visz-e ki valami titkot az anusa vörös falára írva. A füzeteket laponként megette, de ott volt a fejében minden szó abban a sorrendben, ahogy leírta a félhomályban. Elhatározta, hogy odakint újra leírja, mert rengeteg tanulság volt benne, és azt szerette volna, hogy a következő generáció ne jusson az ő sorsukra.

*

Előd élete legszebb napjának érezte azt a nagypénteket, mikor kinyílt a cellaajtó. Hasonlóan a másik három oroszhegyi rabhoz. Tizennyolc évre elítélve, négy év

után megszabadulva. Igaz, csak ideiglenesen. Kilépve a szamosújvári börtön kapuján, furcsának hatott minden. Furcsa volt az is, hogy süt a nap. Három évig nem láttak napot. Újra együtt voltak négyen. Csak pislogtak. Először Barnabás atyát akarták felkeresni, aki bejárt hozzájuk misézni. Barnabás atya is forradalmár volt. '89 decemberében elővette a régen elsüllyesztett barna ferences csuhát, amit akkor dugott el, amikor a rendet feloszlatták a kommunisták, magára öltötte, és végigsétált Szamosújvár főutcáján. Az emberek nézték a furcsa lényt, mert olyat nem láttak, csak az öregek emlékeztek rá. Ez volt az ő forradalma. Őt ezért nem ítélték el. Elődék nem tudták, hol lakik Barnabás atya. Két nőt hallottak beszélgetni magyarul az utcán. Előd elindult feléjük, de néhány lépés után megállt, mert nem tudta, hogyan kell megszólítani egy nőt. Küldte Imrét, de ő is visszafordult. István bácsit kérték meg, mint akinek több rutinja van. Neki sikerült. A nők sokat hallottak róluk, mikor bemutatkoztak, a nyakukba borultak, majd siettek ország-világnak kikiabálni, hogy kiszabadultak a székely fiúk. Az utat azért megmutatták. Barnabás atya is nagyon meglepődött, nem győzte elővenni a miseborokat, de a friss szabadságosok sem enni, sem inni nem tudtak.

*

Került sofőr, kocsí. Vitték haza őket Oroszhegyre. Az emberek tudták, hogy mennek, már várták a szabadulót a központban. Az egész falu. Kézről kézre jártak. Ölelgették, csókolgatták őket. Olyan fogadtatásban volt részük, mint amilyen csak az igazi hősöknek jár. Ám mikor hazaérkeztek a szülői házhoz, óriási feszültség fogta el Elődöt. A kiesett négy év miatt is, de valahogy úgy érezte, hogy ez a szabadság nem végleges, hogy bármikor visszavihetik, és mihamarabb kívül kell kerülnie a határon, mert ott nincs biztonságban. Nem tudta, hogy mondja el ezt azoknak, akik négy évig küzdöttek érte és vártak rá, nagyapámnak, nagyanyámnak, a jogharcosoknak, hogy jól nézzék meg, mert nem tudni, mikor látják legközelebb. Egyelőre nem mondott nekik semmit. Örült a szabadságnak, fogadta a látogatókat, akik éjjel-nappal egymásnak adták a kilincset.

Szép húsvét következett, másodszor csapta meg a szabadság szele Elődöt, de ez a szabadság már nem úgy hatott, mint amit '89-ben érzett karabéllyal a hóna alatt. Ez a szabadság kikezdte a hitét, s nem tudta, hogy meddig tart. Minden jónak mutatkozott a felszínen, az első padban ültek a templomban húsvétkor, a polgármester külön köszöntötte a megszabadult foglyokat, a környező falvakból is érkeztek, őket is meghívták. Mégis kétséges szabadság volt, amit Elődék Iliescutól kaptak *ideiglenesen*. Ez azt jelentette, hogy a büntetésük bizonyos részét elengedték, de jogukat felfüggesztették,

míg az eredeti ítélet, a tizennyolc év le nem jár. A gyilkos bélyeg is rajtuk maradt, nem változtatták meg. Előd azon gondolkozott, hogyan is lehet valaki jogaitól megfosztva szabad? Bármikor a fejéhez vághatták, hogy gyilkos, hiszen hivatalos papírja volt róla. Ugyanazt a nyugtalanságot érezte, mint amikor a traktor defektjét javította, és meghallotta a zúgást. És ez nem akart múlni. Attól félt, hogy eljönnek érte megint. Éjszakánként többször felriadt, azt álmodta, hogy rátörnek az ajtót és elviszik. Érezte, hogy ezt nem bírja sokáig. A viszonylagos szabadság rosszabb volt, mint a börtön.

Sürgősségi útlevelet csináltatott, és ahogy kézbe vette, azonnal indult Budapestre. Nagypám nem köszönt el tőle. Előd vérig sértette őt: négyévnyi küzdelmet úgy hálált meg, hogy faképnél hagyta őket. Szobája zsúfolásig volt ajándékkal, még Amerikából is kaptak csomagot. Olívaolajtól a szövetkabátig, sok mindent küldtek neki is, míg börtönben volt, amit persze nem lehetett az ötkilós csomagban továbbítani. Nagyanyám érintetlenül felhalmozott mindent egy sarokban, hogy ha majd Elődöt kiengedik... De sem az együttérés, sem az ajándékok nem tudták visszatartani. Szörnyű kétarcúságot látott a saját ügyükben is: Románia nemzetközi nyomásra elengedte őket, hogy Európa szemében jogállamként tündököljön, EU-tagga válhasson, közben pedig amint lehet, hátulról kerülve visszapréseli őket a börtönbe. Csak úgy bosszúból. Mert egy román meghalt, s mind-egy, milyen ember volt: ezért valaki(k)nek szenvedni kell, akkor is, ha nem ők ölték meg.

*

Hajnalban ért Előd busza Budapestre. Néhány nap múlva hazatelefonált, hogy szerencsésen megérkezett, minden rendben van. Akkor mondták neki, hogy ne menjen haza, mert megérkezett a katonai behívója. Kicsit megnyugodott, jól érezte ő, hogy nem hagyják majd békén. Nagypám is belátta, hogy Elődnek igaza volt. Inkább Pesten legyen, mint valamelyik büntetőszázadban. A négy elitelt politikai jogai fel voltak függesztve, nem hívhatták volna be Elődöt katonának sem, de ez a románokat nem érdekelte. Előd már látta maga előtt, hogy beteszik egy román büntetőszázadba, és védtelenebb lesz, mint a börtönben. Köszönte, de ebből nem kért. Inkább katonaszökevény lett. Mielőtt bezárták, regruta volt, énekelve vonult volna be a román hadseregbe, de a börtön után megfogadta, hogy hamarabb lesz idegenlégiós, mint román katona.

Előd kezdetben sajtótájékoztatókat tartott Budapesten. Szépen beszélt, türelmesen, okosan, jó beszédalképesség volt, s ez tetszett az újságíróknak. Kapcsolatokat épített. Gyorsan elhelyezkedett: műszakvezető és anyagbeszerző lett az Üllői úton egy éjjel-nappaliban.

Jogosítványt akart, s mikor elég pénze gyűlt, vett egy Daciát, és hazaküldte, mert akkoriban hordták vissza a Daciákat Romániába, ami nagy üzlet volt. Műszaki főiskolára akart jelentkezni. Pótolni mindazt, ami önhibáján kívül kimaradt az életéből. Nem ivott, nem dohányzott, sokat dolgozott, albérletben lakott Imrével, a cellatársával és jó néhány erdélyivel.

Aztán egyszer lementek sörözni a Déli pályaudvar környékére. A többiek egy idő után hazamentek, ő még maradt. Románokkal ismerkedett össze, rúzsosított nők is voltak ott állítólag, Előd nem sokkal azelőtt kapott fizetést, a pénze kilátszott az inge zsebéből. Lehet, azt hitte, úgy megy itt is, mint falun, ki kell lógjon a pénz egy kicsit a zsebből, hogy mindenki lássa, milyen módos gyerek. Ezt mi már csak utólag tudtuk meg, amikor megjelent S., Előd egyik lakótársa és barátja az albérletünkben, és egy negyedórás néma kézmozdulás után elmondták, hogy Előd az előző éjszaka fölakasztotta magát a fürdőszobában. Nem hittük el. Rohantunk az Alkotás utcai albérletünkbe, s mire odaértünk, már elvitték őt, de a zsinag, amiről levágták, még a fürdőszobában lógott. A fűtéscsőre akasztotta fel magát, mutatta az egyik lakótársa. Csak az volt a furcsa, hogy abban a lakásban még vagy tízen laktak, és senki sem vett észre semmit. A rendőrség nem állapított meg idegenkezűséget, de a rendőrség is téved, a Securitate is szóba került, a még mindig létező román titkosszolgálat. Aztán a volt lakótárs, akitől megtudtuk, hogy Előd felakasztotta magát, most emberölésért ül börtönben. Egy másik ember megöléséért. Furcsa dolgok együtt.

Az első román kormány által alkotott jogszabály szerint a forradalom idején történt események Románia területén nem számítottak bűncselekménynek. Aztán ezt utólag korlátozták, hogy csak a székelyföldieket ítélhessék el. Ha Előd tényleg embert ölt volna, az eredeti jogszabály szerint is felmentést kellett volna kapjon. Ezt mindenhol alkalmazták Romániában, kivéve a Székelyföldön.

*

Elődöt a Máltai Szeretetszolgálat mentője vitte haza pléhkoporsóban. Az öngyilkosok sorába temették, távol a többi halottól, mert a katolikus egyház bűnnek tartja az öngyilkosságot. Gyilkosként halt meg, noha soha nem ölt embert, az öngyilkosok közé temették, noha kétséges, hogy az volt-e, szabadnak érezte magát a forradalom után, noha a diktatúra helyett az (ál)demokrácia fordította tragikusra a sorsát, ugyanakkor az első szabadon választott elnök, Iliescu, aki végül Elődék kegyelmi kérvényét aláírta, ugyanazzal a kezével, s meglehet, ugyanazt a tollat használva Liviuinak posztumusz „a forradalom hőse” kitüntetését adományozta.

TORNAI JÓZSEF
Tört lábú Krisztus

*Hirtelen festett óra, messziről zúgó fül.
Fal tövéen tört lábú Krisztus,
zöld mohával beborítva.*

*Két szem hullik a magasból.
Nem tudni semmit
a merényletről. Pánik
helyett imádság-öklök között
vár a látogató.*

*Nincs egyedül. Érzi, követik.
Ugyanaz a sors. Nem lesz
Szent halotti maszkja*

*soha. Leviszik a templomhegyről.
Varjak dobpergése
a kocsivágásban. Valaki figyel.*

*Tört lábú Krisztus,
valaki a tinókat billogozza.
Délelőtt jön el a harang-kolduló asszony
vagy csak a sáros fal ezer
téglája után?*

Csendélet piros ringlóval

*A kert forog. Kerek faasztal.
Fény partján fenyő-apa és -anya.
Ágak halai. Székek sugdolóznak:
honnan ezek a piros ringlók?
Fogantyús gyümölcskosár meditációja.
A napernyővel beszélgetek: együtt
nőttünk ki egy előző élet Tejút-virágjából.*

MEZEY KATALIN
A fehér ember

*Húsz év múlva, száz év múlva
 Európa neve átokszó lesz.
 Eljátszottuk a hivatásunk.
 A javakból bálványt csináltunk,
 pénznek hívjuk, csak őt imádjuk,
 és az egész kerek világon
 egyedül csak neki szolgálunk.
 Isten nevét hiába vesszük,
 káromlása szórakozásunk.
 Ünnepeit meg nem szenteljük,
 apánk-anyánkat nem tiszteljük.
 Ölünk. Paráználkodunk. Rablunk.
 És teszünk hamis tanúságot.
 Felebarátunk házastársát,
 gyermeikeit bűnre kívánjuk,
 házát, mezejét, szolgálóját,
 vasát, szenét, olaját, fáját,
 vizét, földjét és levegőjét,
 mindenét magunknak kívánjuk.
 Mindenéből kifosztottuk már
 és zsebre vágtuk a világot.*

*A miattunk földönfutó lett
 milliók bosszújától félve
 pisztolyt, bombát, rakétát gyártunk,
 mérget keverünk, járványt játszunk.
 Tűszaink mind a kiraboltak.
 Kényünk-kedvünk, ha szabadulnak,
 az is, hogy ha rabok maradnak.
 És – ha jobban fizet – halottak.*

*Húsz év múlva? Száz év múlva?
 Igazából századok óta
 szégyen fehér embernek lenni.
 De ezt a szégyent megtanultuk
 tehetséggel és tudománnyal,
 fölényes eleganciával,
 nevető, drága fogsorunkkal,
 selyem lányunkkal és fiúnkkal,
 másodkézből leszámítolni.
 És minden jogos önvédelmet
 csellem, pénzzel és erőszakkal
 a lehető legügyesebben,
 de kíméletlen megtorolni.*

Öregasszony mondja

*De sokat kellett magyaráznom,
 hogy végül mégse értsenek meg.
 De sokat is kellett tanulnom,
 hogy végül mégse értsek semmit.
 De sokat kellett szépnek lennem,
 hogy a csúfságom kiderüljön,
 de sokat kellett jónak lennem,
 hogy a jóságom letagadják.
 De sok igazat kellett szólnom,
 hogy mocskoljanak hazugnak.
 De sokat is kellett szeretnem,
 hogy rám ordítsák: – Takarodjál!
 De sokat kellett sírnom ahhoz,
 hogy a könnyeim kinevessék,
 De sokat kellett gondoskodnom,
 szeretteim mégis elvesztek.
 De sokat kellett iparkodnom,
 amíg haszontalanná lettem.
 De sokat is kellett törődnöm,
 hogy ne törődjék velem senki,
 de sokat kellett adnom ahhoz,
 hogy ne akarják kapni semmit.*

KISS BENEDEK

Jegyzeteim megsemmisítem

*Dugdostam drága, régi füzeteimet,
hogy egyszer majd megtanulom
a leckét.*

*Vártam, vártam: majd érett leszek,
s az érettségit
leteszem ismét.*

*S elvégzem az egyetemet,
jegyzeteim porosan várták.
Vártam valami új életet,
de mindig szemembe vágták
a Kommunista Kiáltványt.*

*Szemétbe mind, kifordult a világ,
és már nincs szükség Tulliuszra, Ciceróra!
Tanulj új pénzt és új fizikát,
Apolló-legénységé az új nóta.*

*Kifordult a világ, Faustus doktor
átverve, mint mindig, s elkárhozik,
lényeg a világ-ricsajt-vevő projektor,
s a lizingelt sok-milliós kocsik.*

*Régi füzeteimtől megundorodtam.
Hisz tudtam akkor is, mi a való.
Diktáltak, s én mindent rendben leírtam;
minden jegyzetem eldobható.*

*De nem riszáltam. Értékét tudtam
akkor is szólamnak s szónak.
Ám füzeteimet teleírtam
hamis szólammal, s isteni csóknak
kellett történni, hogy mindezt kibírtam.*

Késői káromlások

*Annyit káromkodom magamban,
hogy félek már,
valakik lehallgatják.
Bezzeg hajdan, szépkoromban
téptem a rózsát.*

*Aztán ültettem, s míg bírtam
metszegettem.
S nem tudom, az Úr
melyik tettemnél
állt megettem.*

*Most már csak káromkodok,
s az élősdieket hajtom.
Mivé lett arcom!*

*Jönnek a rühök, atkák,
s már termetem sem atléta.
Járni nem tudok – lábam fabatkát
sem ér, nincs jótévő séta.*

*Uram, későn tanultam káromkodni,
de ezt az adományt
ne vedd el tőlem!
Hadd káromkodjam ki magamat
jelen,
múlt és
jövő időmben!*

TÁTRAI PATRIK
**Trianon hatása:
 az etnikai szerkezet átalakulása
 a Kárpát-medencében**

Trianon etnodemográfiai előzményei

A XVI–XVIII. század háborús eseményei, az ezek nyomán fellépő járványok, a különböző típusú migrációk következtében gyökeresen megváltozott a Kárpát-medence etnikai térszerkezete. A népesség területi átrendeződése azonban a XVIII. század folyamán, békeidőben is folytatódott. Jelentős mértékű, spontán és szervezett vándormozgalom bontakozott ki, melyben – a bevándorlók mellett – gyakorlatilag a Kárpát-medence minden nemzetisége részt vett, és amelynek célja elsősorban a kiüresedett, déli országrészek benépesítése volt. Az etnikai térszerkezet változásának üteme csak a XVII. század második felére csillapodott, így elmondhatjuk, hogy a század végére, a XIX. század elejére létrejött és megszilárdult az az etnikai térszerkezet, amely egészen az 1918–20-as államhatárom-változásokig meghatározó volt.

Miután a XVIII. század végére a magyar lakosság részesedése a Kárpát-medence össznépességéből elérte a minimumát (kb. 33–35%), a XIX. század folyamán a magyar etnikum számottevően növelni tudta arányát. Mi alapozta meg ezt a növekedést? Nem állíthatjuk, hogy kiemelkedő természetes szaporodása, hiszen erről az időszakról is elmondható, hogy a természetes szaporodásnak elsősorban a regionális, kistérségi, és nem az etnikai csoportok szerinti különbségei számottevők.¹ Ennek ellenére a század folyamán a magyar lakosság természetes szaporodása valószínűleg nagyobb volt, mint a legtöbb együtt élő nemzetiségé. A másik ok a bevándorlás mértékének csökkenésében keresendő. Ráadásul a XIX. század második felétől a kivándorlók száma már jelentősen meghaladta a bevándorlókét, és a kibocsátó megyéket főként az ország peremterületén, a nemzetiségek által nagyobb arányban lakott részeken találjuk.² A magyarság feltűnő gyarapodásának harmadik oka pedig a különböző, legtöbbször a magyarság

irányába végbemenő asszimilációs, nemzetváltási folyamatokban rejlik. Utóbbi elsősorban az 1867-es kiegyezés, a magyarság presztízsének növekedése, a gazdaság prosperálása, a magyar nyelv és a magyar nyelvű iskoláztatás előtérbe helyezése után ölthetett csak nagyobb méreteket. Pontos nagyságát azonban csak becsülni tudjuk, még az 1880-ban megindult rendszeres, a népesség etnikai (anyanyelvi) összetételére rákérdező népszámlálások sem adnak rá választ. Becslések szerint az 1848/49-es szabadságharc és az első világháború között elmagyarosodott körülbelül kétfélmillió lakosnak több mint harmada a zsidók, negyede a németek és ötöde a szlovákok közül került ki.³

A Kárpát-medence etnikai térszerkezete falusi térségekben csak keveset változott. Jelentősebb módosulás csak a Bánságban történt, ahol a telepítések még a XIX. században is folytatódtak, valamint az etnikai kontaktóznákban, ahol a többnyelvű, többes (vagy bizonytalan) identitású népesség gyakran váltogatta anyanyelvi önbesorolását a népszámlálások alkalmával. Ilyen területeket lehetett megfigyelni például a magyar–szlovák kontaktózná nyugati (Nyitra–Érsekújvár–Léva környéki) és keleti (Kassa környéki) szakaszán, a magyar–ruszin nyelvhatáron Nagyszőlős környékén, vagy akár Szatmár vármegye középső részén. Asszimilációs folyamatok zajlottak a különböző nyelvi szórványok beolvadásánál is. A fenti változásoknál azonban nagyobb volumenű volt a városokban tapasztalt átalakulás, mely szinte minden esetben a magyarok javára történt. A városokban két folyamat alakította át az etnikai jelleget: egyrészt a bevándorlás (elsősorban zsidók és magyarok), másrészt az asszimiláció. A legjelentősebb a városi német és zsidó lakosság elmagyarosodása volt. A nemzetváltási folyamatokra jó példa Budapest, ahol 1880 és 1910 között a magyar anyanyelvű lakosság aránya 56,8%-ról 85,9%-ra növekedett, vagy Kassa, ahol ugyanezen időszakban 38,3%-ról 75,4%-ra nőtt az arányuk.

Trianonhoz közeledve, a XX. század elején tehát a magyarok számára rendkívül kedvezően alakultak az etnodemográfiai folyamatok. A magyarok száma és aránya dinamikusan nőtt, ellenben volt olyan nemzetiség (németek, szlovákok, szlovének), amelynek nemcsak az aránya, de a száma is csökkent. Ezt a képet változtatta meg, és fordította visszájára Trianon.

1 Katus L. 2008: A demográfiai átmenet kérdései Magyarországon a 19. században. In: Nagy M. – Vértési L. (szerk.): Sokszólamú történelem. Katus László válogatott tanulmányai és cikkei. PTE BTK Történelem tanszékcsoport. Pécs. 167.

2 Kocsis K. 1996: Az etnikai térszerkezet változásai a Kárpát-medencében (896–1920). In: Frisnyák S. (szerk.): A Kárpát-

medence történeti földrajza. MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testülete–BGYTF Földrajz Tanszék. Nyíregyháza. 55.

3 Katus L. 1988: Nemzetek és népszenyület. In: Glatz F. (szerk.): Magyarok a Kárpát-medencében. Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat. Budapest. 171–174.

Változások Trianon után

Az első világháborút lezáró trianoni békeszerződést követően a történeti Magyarország területén immár öt utódállam (Csehszlovákia, Lengyelország, Románia, Jugoszlávia, Ausztria), valamint Magyarország osztozott. Ezen – többségében új – államalakulatok a Monarchiához hasonlóan soknemzetiségűek voltak, az államalkotó népesség mindössze Ausztriában és Magyarországon képezett túlnyomó (90% körüli) többséget.

A Kárpát-medence népességének etnikai szerkezetében bekövetkezett változások két nagy csoportra oszthatók. Az első csoportba a tényleges változások (például a lakosság tényleges helyváltoztatása) sorolhatók, amelyek elvileg mérhető, nagyságáról rendelkezésre állnak információk. Ide leginkább a migráció különböző típusai tartoznak. A második csoportot viszont azok az etnikai változások alkotják, amikor valós változás nem történt, ugyanazon személy etnikai besorolása (pl. az utódállamokban a népesség eltérő számbavétele miatt) vagy önbevallása változik meg. Ez nem (vagy kevéssé) mérhető jelenség, nagyságát csak becsülni tudjuk.

Az új migrációs folyamatok már 1918-ban jelentkeztek. A bevonuló cseh, román és délszláv katonaság elől sokan elmenekültek. A birtokba vett területeken gyorsan megindult a hivatalnokok, tisztviselők leváltása; a fontosabb pozíciókba „etnikailag megbízható” személyeket ültettek, a magyarokat többnyire eltávolították, illetve hűségeskü letételére kötelezték őket. A magyar intézményrendszer (pl. iskolák) elsorvasztása tanárok ezreit tette feleslegessé az utódállamokban. Az értelmiségen kívül a nagybirtokosok, ipari munkások, cselédek egy része is Magyarországra vándorolt. Az Országos Menekültügyi Hivatal adatai szerint 1918 és 1924 között Kárpát-medencei szinten mintegy 350 000 magyar költözött át a trianoni országterületre (ennél vélhetően jóval többen telepedtek át). Csehszlovákiából, amely ekkor magában foglalta Szlovákiát és Kárpátalját 107 000-en, Romániából közel 200 000-en, Jugoszláviából 45 000-en érkeztek;⁴ az Ausztriához csatolt burgenlandi részekről a magyarok átvándorlása később kezdődött, és 1934-ig mintegy 10 000 főt érintett. Mivel a magyarok többnyire az utódállamok városaiban vesztették el megélhetésüket, így alapvetően a városi lakosságot érintette a migráció. Ők aztán nem álltak meg a határ túlsó, magyar részén, mely általában falusi térség volt, hanem a nagyobb váro-

sokba, és kiváltképp Budapestre érkeztek, ahol súlyos szociális problémát okozott az ellátásuk.

A határváltozás nem váltott ki számottevő ellenkező irányú mozgást, azaz a mai Magyarország területén élt nemzetiségek nem vándoroltak ki tömegesen az utódállamokba (tulajdonképpen ekkor már az ő anyaországukba). Mindössze a szerbek és románok körében volt megfigyelhető egy kivándorlási hullám (repatriálás), melynek oka a dél-magyarországi szerb, illetve tiszántúli román megszállás utáni retorziótól való félelem volt.⁵

Ezzel szemben a Magyarországtól az utódállamokhoz került területekre megindult a – túlnyomó többségben az államalkotó nemzetiséghez tartozó – népesség beköltözése. A már említett új hivatalnok- és köztisztviselő-réteg mellett fontos az erőszakos szervezetek (katonaság, csendőrség) betelepődése; többségük a városokba érkezett. Dél-Szlovákiába mintegy 70 000 főnyi cseh és szlovák népesség érkezett a távozó magyar lakosság helyére. Ez rendkívül gyors etnikai átrendeződést idézett elő a dél-szlovákiai magyar többségű kisvárosokban, csakúgy, mint a két nagyobb központban, Pozsonyban és Kassán, ahol a szlovákok aránya 1910 és 1930 között 15-ről 48%-ra, illetve 15-ről 60%-ra emelkedett. Szintén jelentős változások zajlottak Romániában, bár ezek mértéke és hatása az etnikai térszerkezetre csekélyebb volt, mint Csehszlovákiában. A városi román népesség 1910–20 között 60 000 fővel, 1920–30 között további 150 000 fővel gyarapodott, így 1930-ban a románok immár az összes városlakó 34,4%-át adták (1910-ben még csak 17,7%-át).⁶ A hatalmas növekedés jelentős regionális különbségekkel ment végbe, ennek köszönhetően 1930-ban a legnagyobb román közösségeket már nem csupán Dél-Erdélyben, hanem hagyományosan magyar többségű városokban (Kolozsvár, Nagyvárad) írták össze. Ugyanakkor a máramarosi és hunyadi, román környezetben fekvő bánya- és iparvárosok románosodása volt a legnagyobb mértékű. A városi román gyarapodás forrása azonban elsősorban nem a regáti bevándorlás volt, hiszen 1930-ban a Kárpátokon kívüli születésűek aránya csak 3,5% volt (és Erdély össznépeességén belül mindössze 0,9%). Jugoszláviában, bár a városok etnikai arculatát valamelyest átfurmálták a migrációs folyamatok, a jelenség korántsem volt annyira drasztikus, mint Csehszlovákiában vagy akár Romániában (pl. szerbek aránya 1910–30: Újvidék 34,5%→36,5%, Szabadka 3,7%→9,2%).

4 Petrichevich-Horváth E. 1924: Jelentés az Országos Menekültügyi Hivatal négy évi működéséről. Pesti Könyvnyomda Rt. Budapest.

5 Kocsis K. – Bottlik Zs. 2009: Magyarország etnikai térképe. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet. Budapest.

6 Varga E. Á. 1998: Városodás, vándorlás, nemzetiség. In: Varga E. Á.: Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből. Püski. Budapest. 192–193.

A városokban zajló átalakulással párhuzamosan rurális közegben is jelentős változások mentek végbe, elsősorban a nemzeti–stratégiai célokat szolgáló agrárreform és kolonizáció keretében. A földosztás főként az új határ menti sávban alakította át az etnikai szerkezetet, azon alföldi térségekben, ahol a föld művelésre a legalkalmasabb, de a lakosság nagy többsége magyar volt. A két világháború között Dél-Szlovákiában 143 (állami- és magán-) kolónia létesült, ahova mintegy 15–20 000 telepes költözhetett; döntő többségük (94%) szlovák és cseh volt.⁷ A kárpátaljai kolonizációról nem rendelkezünk ilyen részletes adatokkal, ott vélhetőleg csak pár ezer szlovák, ruszin és cseh telepes költözött a határ közelében létrejött telepekre. A kolonizáció elsősorban az alföldi, kedvező mezőgazdasági adottságú területekre irányult, de stratégiai fontosságú területeken (vasútvonal vagy államhatár védelme miatt) dombosági térszínen is alapítottak telepeket.⁸ Romániában a földreform hatása az etnikai térszerkezet alakulására sokkal kisebb volt, mint Csehszlovákiában vagy Jugoszláviában. A telepesek jórészt a szatmár–bihari határvidékre érkeztek. Többségük ortodox román volt, de – etnikai arányukhoz képest – a ruszinok is felülreprezentáltak voltak. Ezzel szemben Jugoszláviában a nemzeti és szociális célú agrárreform hatásai látványosabbak voltak: Kocsis Károly számításai szerint 1918–31 között a helyi szláv lakosság mellett 48 000 szerb és bunyevác érkezett az új kolóniákba, amelyek túlnyomórészt a Vajdaságban, a határtól számított 50 km-es sávban jöttek létre.⁹ Különösen feltűnő a Szabadkát körülölelő új telepesfalvak láncolata, amelyek célja a magyar etnikai tömb észak–déli kettéválasztása, valamint az új államhatár biztosítása volt.

Ahogy 1918 után jelentősen változtak a migrációs folyamatok, úgy változtak az asszimilációs trendek is. Az utódállamok területén országos szinten a magyarság irányába mutató hasonulás, nemzetváltás megállt, helyenként megfordult. A korábban elmagyarosodó, magát magyar anyanyelvűnek valló nemzetiségek új öntudatra ébredtek, és inkább az új államalkotó nemzethez tartozónak vallották magukat. Azon nemzetiségek körében, amelyek az utódállamokban is kisebbségnek számítottak (pl. németek), az etnikai öntudatuk erősítését – a magyarral szemben – az adott országok is támogatták. Azon nemzetiségek esetében, amelyeket magyar uralom alatt disszimilációs folyamatok jellemeztek (pl. a szlovákiai ruszinok különválása a szlovákságtól), Trianon után e folyamatok megfordultak és újfent beolvadásuk volt megfigyelhető (reasszimiláció). Az országos trendeket azonban

nem minden esetben tükrözték a lokális változások. Ahogy a magyar szórványok beolvadása már magyar uralom alatt is látható volt, ugyanígy folytatódott az utódállamokban a román, szlovák, stb. szórványok beolvadása helyi szinten, magyar többségű közegben (pl. a Székelyföldön), mindössze az asszimiláció üteme lassult le. Összességében azonban az asszimilációs folyamatok kiválóan tükrözték az új hatalmi viszonyokat.

A konkrét intézkedéseken, telepítéseken kívül megindult a statisztikai harc, bizonyítandó, hogy az elcsatolt területek birtokbavétele igazságos (illetve magyar szempontból igazságtalan) volt. Ezt leginkább úgy szándékoztak minden érintett ország elérni, hogy a kisebbségek számát statisztikailag is minimálisra csökkentse, illetve az államalkotó nemzetét növelje. E nemzetállami logika egyértelműen az etnikailag homogén állam eszméjét hirdette, és ezért mindent meg is tett. Ugyanakkor az etnikum csak eszköz volt a terület megszerzéséért folytatott küzdelemben, azaz a térség államai először „birodalmat” akartak építeni, majd ezt homogén nemzetállammá változtatni.

Az utódállamok területén lebonyolított népszámlálások így több változást is tartalmaztak a korábbi magyar cenzusokhoz képest. Míg a magyar népszámlálás – a korabeli statisztikai szemléletnek megfelelően – az anyanyelvre kérdezett rá, mint az etnikai hovatartozás ismérvére, addig az utódállamok a legváltozatosabb kategóriákra kérdeztek rá: Csehszlovákiában a nemzetiségre, Romániában 1920-ban az etnikai eredetre, 1930-ban a nemzetiségre és az anyanyelvre, Jugoszláviában az anyanyelvre, Ausztriában a nyelvi hovatartozásra. Több országban külön kategóriát alakítottak a zsidó és a cigány nemzetiség bevallásához, amely elsősorban a magyarok számában jelentett csökkenést, mivel e két csoport nagy része magyar anyanyelvűnek számított. A felsoroltakon kívül visszaélések is történtek: bevett gyakorlat volt a névelemzés alapján történő etnikai besorolás vagy a felekezethez igazított nemzetiség (így például Romániában egy magyar anyanyelvű görög katolikus csak román nemzetiségű lehetett). A fenti módszerek alkalmazása következtében a magyarok lélekszáma a környező országok népszámlálásai szerint összességében több százezer fővel csökkent.

Az utódállamok területén az etnikai térszerkezetben bekövetkezett változásoknak alapvetően két jellemzője volt. Egyrészt főleg a városokban nőtt az államalkotó nemzethez tartozók száma és aránya; ezzel szemben a falusi térségekben az etnikai szerkezet sokkal stabilabb maradt (a

7 Simon A. 2008: Telepesek és telepes falvak Dél-Szlovákiában a két világháború között. Fórum Kisebbségkutató Intézet. Somorja. 165–168.

8 Simon A. 2008: 172.

9 Kocsis K. 2004: A Vajdaság mai területének etnikai térképe. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet. Budapest.

faluközösség ekkor még nem bomlott fel), Jelentősebb változások csak ott következtek be, ahol a kolonizáció módosított az etnikai arányokon, illetve az etnikai kontaktónakban, ahol a kettős vagy bizonytalan identitású népesség immár a többségi nemzethez sorolta magát. A legjelentősebb ilyen magyarlakta térségek, ahol a nemzetváltás tömeges méreteket öltött a Nyitra–Érsekújvár–Léva háromszögben, Kassa déli és keleti előterében, Nagyszőlős környékén és Szatmár megyében voltak.

A fentiekkel szemben a mai Magyarország területén 1910 és 1920 között tovább nőtt a magyarok száma és aránya. Ehhez nemcsak a korábban már vázolt, Magyarországra irányuló menekülthullám, hanem az itt élő közel egymillió nem magyar anyanyelvű lakos fokozódó elmagyarosodása is hozzájárult. Az asszimiláció főként a kevésbé kompakt településterülettel rendelkező szlovákokat érintette, de a német, horvát és szlovén kisebbségek lélekszámát is apasztotta. A szerbek és románok száma elsősorban kivándorlásuk miatt csökkent. Mindezek következtében 1930-ban a magyarok minden városban többséget képeztek (pl. Békéscsabán és Sopronban is), és az ekkor már milliós Budapesten arányuk elérte a 94,3%-ot (1910: 85,9%).

Határváltozások, kényszermigrációk és megtorlások

Az 1938-as első bécsi döntést követő egy évtized radikális változásokat hozott az etnikai szerkezetben, valamint az egyes nemzetiségek területi eloszlásában. 1938–41 között több hullámban gyarapodott Magyarország területe. A visszacsatolt részeken a magyarok mellett jelentős nem magyar lakosság is élt, akik – főként ha 1918 után telepedtek le – nem várták meg a magyar hatóságok visszatértét. A legnagyobb mértékű népességmozgás a Magyarország és Románia között megosztott Erdélyben történt; itt az északi részről mintegy 220 000 román lakos távozott délre, míg Dél-Erdélyből kb. 190 000 magyar települt át magyar fennhatóság alá.¹⁰ Emellett 1941-ben 13 000 bukovinai székelyt telepítettek át a Vajdaságba, korábbi szerb telepésfalvakba.¹¹ A Magyarországhoz került Dél-Szlovákiából és Kárpátaljáról több tízezer cseh és szlovák telepes, köztisztviselő távozott, azonban ennél is nagyobb mértékben változtatta meg a fennálló etnikai

viszonyokat több mint 150 000 cseh lakos 1939-es kiutasítása Szlovákiából. Lényegében ugyanez történt 1941-ben a széteső Jugoszláviában: a horvátországi, boszniai szerbek számottevő hányada költözött vagy menekült az összezsugorodott Szerbiába. A magyar hatóságok Bácskából 1941–44 között 25 000 nem vajdasági származású szerbet toloncoltak az anyaországukba.¹²

Az elmenekülő, elvándorló szláv és román lakosság nyomában 142 000 anyaországi magyar költözött a visszacsatolt területekre, nagy részük vagy még 1918 előtt távozott e vidékekről, és tért vissza, vagy az újjászerveződött magyar közigazgatás szolgálatában érkezett. Mint a fenti számokból látható, gyakorlatilag ugyanaz történt, mint Trianon után, csak fordított előjellel, azonban a kiutasítások, kitoloncolások magasabb számából egy feszültebb, kölcsönös sérelmekkel teli időszak rajzolódik ki, ami igazából a háború végéhez közeledve vezetett – még a korábbiaknál is nagyobb – tragédiákhoz.

Az 1938–44 közötti időszak összességében a magyar gyarapodás időszaka volt, rajtuk kívül minden nemzetiség aránya csökkent a Kárpát-medencében. Az 1941-es népszámlálások alapján a magyar lakosság részesedése elérte az 50 %-ot, amely a középkor óta a legmagasabb érték. Ez az állapot gyakorlatilag az 1910-es helyzet visszatérését jelentette, de természetesen jelentős regionális különbségekkel. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy az 1941-es census eredményeire nagyban hatott a háborús, etnikai konfliktusokkal terhelt légkör. Ez főleg a kisebbségek identitásválalására hatott kedvezőtlenül, hiszen a visszacsatolt területeken a bosszútól tartó nemzetiségek néhol többen vallották magukat magyar nemzetiségűnek, mint ahányan egyáltalán beszéltek magyarul (pl. a Szatmár megyei Avasújfaluban: magyar anyanyelvű: 488, magyar nemzetiségű: 1423, magyarul tud: 600 fő; Kisszokondon: magyar anyanyelvű: 8, magyar nemzetiségű: 474, magyarul tud: 38 fő).

Az 1941-ben regisztrált magyar gyarapodásnak a holokauszt vetett véget. 1940 és 1944 között – országonként változó időpontban – megtörtént a zsidó (és nemcsak az izraelita!) lakosság gettósítása, deportálása és meggyilkolása. A Kárpát-medencéből mintegy 800 000 főt deportáltak, körülbelül a háromnegyedük magyar anyanyelvű volt.¹³ A holokausztot csak a zsidó lakosság harmada élte túl, akik aztán folyamatosan emigráltak Nyugatra vagy Izraelbe, így napjainkra lélekszámuk – felekezet szerint – a 30 000 főt sem éri el.

10 A romániai menekültek főbb adatai az 1944. februári összeírás szerint. Magyar Statisztikai Szemle (1944) 22. évf. 9–12. sz.

11 1944-ben aztán nekik is menekülniük kellett a visszatérő szerb hatalom elől.

12 Kocsis K. 2004.

13 Braham, R. L. (szerk.) 2007: A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája I. Park Könyvkiadó. Budapest. 91; Kocsis K. 2005: Változó vallási térszerkezet, szekularizáció és vallási újjáéledés a 20. századi Kárpát-medencében. Földrajzi Értesítő 54. évf. 3–4. sz. 294.

Az 1944–45-ös frontátvonulás szintén jelentős változásokat eredményezett. A katonai és polgári veszteségeken kívül elsősorban a front (és a bosszú) elől elmenekülő német és magyar lakosságról kell szót ejteni. A sokszor a német háborús célokat kiszolgáló német (sváb, szász) lakosság a megtorlás elől tömegesen menekült el. A 140 000 főt számláló szlovákiai németek közül 100-120 000-en hagyták el az országot, a hátramaradottak jelentős részét – az antifasiszta mozgalomban részt vevő, jórészt szepességieket leszámítva – 1945 után deportálták. Kárpátaljáról a magyar és német hadköteles férfiakat a Szovjetunióba vitték kényszermunkára. A Magyarországról elhurcolt civilek száma (magyarok és németek) 120-200 000 fő között lehetett.¹⁴ Erdélyben is hasonló folyamatok játszódtak le: a front elől mintegy 100 000 német (pl. a Beszterce környékén élő szászok 95%-a) elmenekült, azonban a szatmári, bán-sági svábok, valamint a királyföldi szászok (összesen 75 000-en) nem kerülhették el a kényszermunkát. Érdekesség azonban, hogy Romániában – a különböző retorziók mellett – a német lakosság hivatalos kitelepítésére nem került sor. A Vajdaságból kb. 140 000 németet evakuáltak a partizánok és a Vörös hadsereg elől. A hátramaradottakat (180 000 fő) táborokba gyűjtötték, amit csak a németek harmada élt túl. A magyarok számát a front előli menekülés, illetve – válaszként a magyar uralom alatt elkövetett tisztogatásokra – a visszatérő szerbek bosszúhadjárata tizedelte meg.¹⁵

Az 1940–48 között lejátszódott etnikai tisztogatások záróakkordját a háború befejezése utáni „rendezés” jelentette. Ennek keretében a győztes országok határait az 1938-as állapothoz állították vissza, és ezen a területen nemzetközi felhatalmazással láthattak hozzá országuk etnikai homogenizálásához. Ez a gyakorlatban kitelepítést, deportálást, lakosságcserét, véres atrocitásokat, nemzeti célzatú agrárreformot, a nem kívánatos kisebbségek gazdasági tönkretételét jelentette. Utóbbi (pl. gazdasági célzatú kitelepítés) nemcsak a győztes államok „privilegiuma” volt, Magyarország is lelkesen vett részt a lehetőségek kiaknázásában, azaz a svábok vagyonának, földjének megszerzésében (bár az eseményt végig külső kényszerként kommunikálták) – az országból 1945–48 között 255 000 német menekült el vagy lett kitelepítve.¹⁶

Az 1945 utáni jogfosztások leginkább a német és a magyar lakosságot sújtották. A háborús veszteségek, menekülések, kitelepítések következtében a Kárpát-medencében élő németiség az 1941 és 1949 körüli népszámlálások időpontja között közel egymillió fős veszteséget szenvedett el. Ugyanezen időszakban a magyarság számbeli vesztesége 700 000 főre tehető. 1944 és 1948 között a végleg elmenekült, kitelepített vagy kiutasított magyarok száma elérte a 270 000 főt.¹⁷ A németekkel ellentétben a magyarokat hivatalosan – Csehszlovákiát leszámítva – nem nyilvánították kollektív háborús bűnösnek. Ezzel együtt az összes utódállamban hangsúlyozott cél volt a magyarok számának csökkentése, egységes településterületük felbomlasztása. Ezt a célt Csehszlovákiának sikerült leginkább megközelíteni. 45 000 magyart Csehországba deportáltak (nagy részük később visszatért), míg a lakosságcsere eredményeként 90 000 magyarnak kellett elhagyni az országot; ennek ellentételezésére 74 000 szlovák lakos települt át Magyarországról. A megmaradt magyarság a „reszlovakizációval” kerülhette el a további repressziót.¹⁸ A konkrét számszerű eredmények mellett (1950-ben csak 355 000-en merték vállalni magyarságukat) ezen akcióknak hosszútávú hatásai is voltak: a magyarok megfélemlítésével etnikai öntudatukat gyengítették, a magyar nyelv betiltásával, az iskolák bezárásával több helyen az asszimilációt segítették elő.

Ugyanezen időszakban tömeges migráció bontakozott ki az elüldözött magyar és német lakosság helyére. A telepítések, az irányított migráció célja – az 1. világháború utániakhoz hasonlóan – a határ menti területek „biztosítása”, a városok etnikai arculatának átformálása volt. Előbbi célt a korábbi telepek, telepesfalvak újjászervezésével, illetve a földreform keretén belül létrejött új kolóniákkal kívánták biztosítani.

Dél-Szlovákiába 236 000 bel- és külföldi (pl. Magyarországról, Romániából áttelepült) szlovák költözött.¹⁹ Falusi térségekben a legnagyobb változás a Garam völgyében, Lévától délre történt, ahol a népességcsere nyomán falvak tömege változott vegyes lakosságúvá. Jelentős átalakulás ment végbe a Csallóköz nyugati részén (Pozsony előterében), Nyitra és Érsekújvár között, az Ipoly völgyében Nagykürtöstől délre, valamint Losonc, Rimaszombat és Kassa környékén. A változás-

14 Stark T. 2007: Most jött el az ideje. 20. századi népvándorlás. Kelet-Közép-Európa etnikai átrendeződése 1939 és 1949 között. Rubicon 18. évf. 1–2. sz. 63.

15 Stark T. 2007: 64.

16 Czibulka Z.–Heinz E.–Lakatos M. (szerk.) 2004: A magyarországi németek kitelepítése és az 1941. évi népszámlálás. KSH. Budapest. 331.

17 Stark T. 2007: 66.

18 Vadkerty K. 2001: A kitelepítéstől a reszlovakizációig. Kalligram. Pozsony.

19 Kocsis K. 1998: Telepítések és az etnikai térszerkezet a Kárpát-medence határvidékein (1944–1950). In: Illés S.–Tóth P. P. (szerk.): Migráció (tanulmánygyűjtemény) 1. KSH Népeségstudományi Kutatóintézet. Budapest. 129.

ban nemcsak a különböző irányú migrációk játszottak szerepet, hanem a kétnyelvű népesség ismételt identitásváltása is. Az említett falusi térségek mellett gyakorlatilag az összes nyelvhatáron fekvő város szlovák többségűvé vált 1950-re (pl. a magyarok aránya 1941–60 között Érsekújváron 91,3→23,5%, Kassán 83,5→3,8%), amiben a telepítések mellett a reszlovakizációnak, azaz az erőltetett asszimilációnak volt döntő hatása.

Kárpátalján 1945 után a Csehszlovák hatalmat szovjet fennhatóság váltotta. A városok közül mindössze a két stratégiai fontosságú központba, Ungvárra és Munkácsra érkezett nagyobb számú ukrán és orosz telepes. Vidéki térségekben pár új ukrán telepesfal, illetve a görög katolikusok nemzetiségi átsorolása (Nagyszőlős környékén) módosította az etnikai térszerkezetet.

Erdély határmenti vidékeire 1944–48 között 108 000 telepes érkezett állami szervezésben. Ők két térségben: az ugocsa–szatmár–bihari határvidéken, magyar környezetben telepedtek meg, illetve a Bánságban a kitelepített, vagyonukból kifosztott svábok helyén.²⁰ A változásoknak köszönhetően a Bánságban a románok nagy többségbe kerültek, míg északon a román többségű települések láncolata immár elérte a magyar határt. Az 1941–48-as népszámlálások közötti időszakban a városi románok száma 170 000 fővel gyarapodott, arányuk városi össznépességen belül elérte az 50%-ot (1941: 34,2%). A legnagyobb változások az észak-erdélyi városokban játszódtak le (románok aránya Kolozsváron 9→41%, Nagyvárád 5→33%).

A jugoszláviai kolonizáció volumene a szlovákiaihoz hasonlítható. 1945–47 között 225 000 telepest (90%-uk szerb és montenegrói volt) költöztettek a Vajdaságba az elmenekült, elüldözött németek helyére, illetve az elhagyott telepesfalvakba. A Drávaszögbe 14 000 szerb és horvát telepes érkezett.²¹ Ugyanakkor a városok átformálása nem volt annyira drasztikus, mint Szlovákiában (pl. szerbek aránya 1941–48 között Szabadkán 4,5→10,3%, Újvidéken 28,4→50,6%). A fentiek következtében elsősorban Nyugat-Bácska és a Közép-Bánság területén változott leginkább az etnikai térszerkezet.

Magyarországon a folytatódó asszimiláció, a németek, szlovákok egy részének elmenekülése, áttelepülése, kitelepítése folytán tovább nőtt a magyar lakosság aránya (1941–49 között 92,9→98,6%). A németek és szlovákok helyére közel 100 000 főnyi magyarországi telepes és határon túli magyar érkezett. A változások gyakorlatilag a nemzetiségek által lakott összes területet érintették, de a leglátványosabbak Békésben, a Dél-Dunántúlon, a Dunántúli-középhegység területén, illetve a nyugati határszélen voltak.

20 Kocsis K. 1998: 139–140.

21 Kocsis K. 1998: 141–142.

Változások békeidőben napjainkig

A múlt század közepétől a népesség térbeli eloszlásának változásait már nem a különböző kényszer migrációk, hanem a természetes szaporodás különbségei, a szocialista urbanizáció keretében megvalósuló belső vándorlások, illetve az asszimiláció határozták meg. A térbeli mobilitás mellett a társadalmi mobilitás is megnőtt, fellazítva az addigi hagyományos társadalmi szerkezetet. A kelet-közép-európai szocialista urbanizáció jellemzőiben sok hasonlóságot találhatunk, bár természetesen országonként eltérően ment végbe. E felülről irányított folyamat keretében nagy néptömegeket áramoltattak a városokba, fejlett központokat hozva ezzel létre. Ennek eléréséhez erőteljes iparosításba kezdtek (először a nehézipart helyezték előtérbe) munkahelyeket teremtve ezáltal a népességfőlétséggel küzdő vidéknek. Ezzel párhuzamosan az erőltetett térszerkezéssel (1950-es évek, 1960-as évek eleje) a létalapjuktól fosztották meg a mezőgazdaságból élők jelentős részét, akik így csak a városokba tudtak menni. Az általános vonások mellett érdemes kiemelni egy romániai sajátosságot: az ún. zárt városok létrejöttét (pl. Marosvásárhely), ami azt jelentette, hogy az adott városba csak a kiválasztott – általában az államalkotó – nemzetiség települhetett be.

Az etnikai célok érdekében tehát heterogén, falusi népességet áramoltattak a városokba. A heterogén népesség érkezése azért lényeges, mert a sok bevándorlóval, adott esetben más kultúrkörből érkező idegennel könnyebb volt szétverni a – sok helyütt a zsidók deportálásával már amúgy is – meggyengült helyi társadalmat.²² Sok esetben a helyi társadalom folytonossága még a magyaroknál sem volt meg.

Szlovákiában a városi népesség elsősorban a két nagyvárosban, Pozsonyban és Kassán nőtt látványosan, a magyar nyelvhatáron fekvő – immár szlovák többségű – városok egyikének lakosság száma sem érte el az 50 000 főt. A lakosság etnikai összetételének szlovákok javára történő változását a szlovákok magasabb természetes szaporodása, valamint a magyarok és ruszinok – az etnikai kontaktzóna falvaiban és a városokban megfigyelhető – asszimilációja okozta.

Kárpátalján a migráció több irányban is zajlott. Egyrészt a periférikus tartományból ukránok és magyarok is átköltöztek Ukrajna és a Szovjetunió belsejébe, másrészt ezzel ellentétes irányban ukránok és oroszok telepedtek főleg Ungvárra és Munkácsra. Bár a magyar lakosság ter-

22 Enyedi Gy. 1992: Urbanizáció Kelet-Közép-Európában. Magyar Tudomány 37. évf. 6. sz. 690.

mészertes szaporodása a Kárpát-medencében itt volt a legnagyobb, ennek ellenére lélekszámuk a Magyarországra vándorlás és a városi asszimiláció miatt alig nőtt.

Becslések szerint Erdélybe a szocializmus évtizedei alatt kb. 800 000 román érkezett a Kárpátokon túlról, döntő többségük (80%) a dél-erdélyi városokba, míg a Regátba Erdélyből csak kb. negyedmillióan.²³ Az erőltetett urbanizáció következtében pl. Vajdahunyad lakossága több mint tízszeresére, Nagybánya és Csíkszereda népessége hétszeresére nőtt. Ugyanakkor a románok arányának dinamikus növekedése mögött nemcsak beköltözésük, hanem a kivándorlásban való kisebb részvételük, illetve a különböző etnikai háttérű szórványok beolvadása áll. Az 1975–1992 között legalisan kivándorolt 389 000 lakos 55%-a német, 25%-a román és 16%-a magyar volt. A kivándorló németek helyét románok, illetve egyre több helyen cigányok foglalták el.

A Vajdaságban az urbanizáció mértéke jóval kisebb volt, mint Erdélyben, és Szlovákiához hasonlóan itt is inkább csak a nagyobb, szerb környezetben fekvő központokat (főleg Újvidéket) érintette. A növekvő számú vegyes házasság hatására elsősorban a városokban növekedett az asszimiláció mértéke, illetve csökkent az etnikai öntudat, amelynek kiváló indikátora az etnikailag-politikailag semleges (épp ezért főleg a kisebbségek körében népszerű) „jugoszláv” népszámlálási kategória megjelenése. Az önmagát jugoszlávnak deklarálók száma 1960 és 1991 között 3200 főről 174 300 főre emelkedett. A tartomány népességének rendkívül lassú gyarapodása (1948–91 között mindössze 21%-os növekmény) pedig a népesség alacsony természetes szaporodásának, valamint az egyre jelentősebb külföldi munkavállalásnak volt köszönhető – etnikumtól függetlenül.

A Kárpát-medence egykor szocialista országaiban 1989 után jelentős társadalmi, gazdasági és politikai változások zajlottak le. Részben ehhez is kapcsolható, hogy a térség lakosságszáma a 2000 körül megtartott népszámlálások szerint csökken, a legtöbb országban természetes fogyás tapasztalható. Mindemellett az elmúlt két évtizedben a nemzeti kisebbségek lélekszámának csökkenése felgyorsult, ugyanakkor folytatódott a cigány népesség számának dinamikus növekedése. Új jelenségnek tekinthető, és elsősorban Magyarországon tapasztalható a nemzeti kötődés nélküli, biztos etnikai öntudattal nem rendelkező népesség számának megug-

rása.²⁴ Ugyanakkor ezzel ellenkező folyamat ment végbe az egykori Jugoszlávia területén, ahol a háborúk, etnikai tisztogatások, nacionalista uszítás következtében erősödött az etnikai-vallási önazonosság-tudat.

A kibontakozó új gazdasági folyamatoknak köszönhetően immár megállt a városi népesség számának folyamatos bővülése. A városi lakosság egy része a jobb életkörülményeket kínáló agglomerációba költözött (szuburbanizáció), mely elsősorban nagyobb városok (pl. Budapest, Pozsony, Ungvár) vegyes nemzetiségű elővárosi övezeteiben okozott etnikai aránytelődést – általában az államalkotó nemzet javára. Romániában nemcsak a szuburbanizáció apasztotta a városok népességét, hanem a megélhetési problémák is, amelyek következtében tömegesen vándoroltak vissza falura az emberek. A megélhetési gondok vezettek a hatalmas méreteket öltő nyugat-európai munkavállaláshoz is, mely térségünkben leginkább Erdélyben figyelhető meg.

A fenti folyamatok mellett az 1990-es években a délszláv háború(k)nak is jelentős szerepe volt a népesség területi átrendeződésében. A különböző etnikai tisztogatások és kényszermigrációk főként Horvátország területén változtatták meg az etnikai térszerkezetet, míg a Vajdaságban a háborús menekültek letelepítése formálta át jelentősen a régió arculatát, és etnikai feszültségekhez vezetett.

A délszláv háború, a rossz gazdasági körülmények, valamint a bizonytalan politikai helyzet hatására a magyar kisebbségek jelentős számban telepedtek át Magyarországra a rendszerváltás időszakában. Az 1988–94 közötti időszakban elsősorban a volt Jugoszláviából (70 000-en) és Romániából (54 000-en) vándoroltak vagy menekültek át sokan. Azonban a délszláv menekültáradat következtében ebben az időszakban az összes bevándorlónak csak 56%-a volt magyar nemzetiségű.²⁵

A Kárpát-medence falusi térségeiben a legnagyobb változást – a Vajdaságba menekülteket leszámítva – a cigányság gyarapodása jelenti. A népszámlálások szerint 579 000 főnyi, ám becslések szerint 2,6 millió főt számláló cigányság térségi koncentrációja leginkább a Kárpát-medence északkeleti, keleti, nem magashegységi, alföldperemi, dombvidéki területein figyelhető meg (pl. Kelet-Szlovákia, Északkelet-Magyarország, a Dunántúl déli része, Erdélyben a Partium alföldi vidékei és az Erdélyi medence).²⁶

23 Kocsis K. 1997: Erdély etnikai térképe 1992. MTA Földrajztudományi Kutató Intézet. Budapest; Varga E. Á. 1998: 210.

24 Kocsis K.–Bottlik Zs.–Tátrai P. 2006: Etnikai térfolyamatok a Kárpát-medence határainkon túli régióiban (1989–2002). MTA FKI. Budapest. 22–23.

25 Tóth P. P. 1996: A Magyarországra menekülők, 1988–1994. Statisztikai Szemle 74. 5–6. pp. 445–447.

26 Kocsis K.–Bottlik Zs.–Tátrai P. 2006: 36–38.

Összefoglalás

Trianon etnodemográfiai hatásait összegezve megállapítható, hogy az 1918–20-as államhatalom-váltás gyökeresen változtatta meg az etnikai folyamatokat. Ugyanakkor Trianon csak egy a Kárpát-medence sorsfordító eseményei közül, és – bár elsősorban a városokban jelentős etnikai átrendeződést hozott – sokkal kisebb mértékben formálta át az etnikai térszerkezetet, mint az 1938–48 közötti, a trianoni döntés korrekcióját megkísérlő, majd a párizsi békével a trianoni döntést megismétlő, azt véglegesítő időszak.

Az 1910-es népszámláláshoz viszonyítva a magyar népesség száma bár nőtt, kárpát-medencei aránya napjainkra 10 százalékponttal csökkent. Ehhez hasonló csök-

kenést láthatunk a németeknél (lélekszámuk mindössze 20%-a a száz évvel korábbinak), valamint a zsidóságnál. A többi, ma már államalkotó nemzetiség – a szlovének kivételével – jelentősen tudta növelni létszámát.

Az elmúlt 90 év változásait áttekintve megállapítható, hogy korszakonként más tényezők határozták meg az etnikai szerkezet átalakulását: a Trianont követő pár évtizedben főleg az önkéntes és kényszerű migrációk, illetve a népesség számbavételében történt változások, míg az elmúlt hatvan évben inkább a természetes szaporodás különbségei, az önkéntes vándorlás és az asszimiláció. Viszont korszakoktól függetlenül mindig az uralkodó nemzet (államnemzet) került kedvező demográfiai pozícióba – így volt a magyar uralom idején és így volt (és van) az utódállamokban is.

A Kárpát-medence népességének etnikai összetétele (%), 1880–2001

Év	1880	1890	1900	1910	1930	1941	1949	1991	2001
Összesen (ezer fő)	15.239	16.908	18.778	20.400	22.725	24.437	23.884	30.200	29.461
Magyar	42.3	43.9	46.5	49.2	46.3	50.0	48.3	42.5	39.7
Román	15.8	15.3	14.9	14.5	14.4	13.8	16.0	19.1	18.5
Szlovák	12.2	11.3	10.8	9.6	10.9	10.3	13.0	15.3	16.0
Horvát	8.1	7.8	8.0	8.1	8.5	8.5	9.5	8.9	9.6
Szerb	4.8	5.3	4.6	4.5	4.9	4.7	5.4	5.2	5.1
Ruszin, ukrán	2.3	2.3	2.3	2.3	2.6	2.6	2.9	3.6	3.8
Cigány	0.5	0.6	0.3	0.6	0.8	0.7	0.3	1.5	2.0
Német	12.8	12.5	11.4	10.0	8.2	6.7	2.7	1.3	1.3
Szlovén	0.5	0.5	0.5	0.4	0.5	0.4	0.5	0.3	0.3
Zsidó	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	1.5	n. a.	0.2	n. a.	n. a.
Egyéb	0.6	0.6	0.7	0.7	1.5	2.2	1.1	2.3	3.7

A lakosság etnikai összetétele (%) Szlovákia mai területén, 1880–2001

Év	Összesen (fő)	Szlovák	Magyar	Cseh	Német	Ruszin, ukrán	Zsidó	Cigány	Egyéb
1880a	2460865	61.1	22.2	n. a.	9.3	3.2	n. a.	n. a.	4.3
1910a	2919794	57.8	30.3	0.3	6.8	3.3	n. a.	n. a.	1.5
1921n	3000870	65.1	21.7	2.4	4.9	3.0	2.4	n. a.	0.6
1930n	3329793	67.6	17.8	3.7	4.6	2.9	2.2	n. a.	1.3
1941a+n	3536319	67.4	21.5	0.5	4.0	2.4	n. a.	n. a.	4.2
1950n	3442317	86.6	10.3	1.2	0.2	1.4	n. a.	n. a.	0.3
1961n	4174046	85.3	12.4	1.1	0.1	0.8	n. a.	n. a.	0.3
1970n	4537290	85.5	12.2	1.0	0.1	0.9	n. a.	n. a.	0.3
1980n	4991168	86.5	11.2	1.1	0.1	0.8	n. a.	n. a.	0.3
1991n	5274335	85.7	10.8	1.0	0.1	0.6	n. a.	1.4	0.4
1991a	5274335	84.3	11.5	1.1	0.1	1.1	n. a.	n. a.	1.9
2001n	5379455	85.8	9.7	0.8	0.1	0.7	0.0	1.7	1.2
2001a	5379455	83.9	10.7	0.9	0.1	1.2	0.0	1.8	1.4

A táblázatokban előforduló rövidítések kifejtése:

a = anyanyelv
n = nemzetiség

ny = nyelvi hovatartozás

k = köznyelv

n. a. = nincs adat

A lakosság etnikai összetétele (%) Kárpátalja mai területén, 1880–2001

Év	Összesen (fő)	Ruszin, ukrán	Magyar	Német	Zsidó	Szlovák	Román	Orosz	Cigány	Egyéb
1880a	408971	59.8	25.8	7.8	n. a.	2.1	4.1	n. a.	n. a.	0.4
1910a	598863	55.4	30.8	10.6	n. a.	1.1	1.9	n. a.	0.0	0.3
1921n	612442	60.8	18.1	n. a.	13.1	3.1	n. a.	n. a.	n. a.	4.8
1930n	733956	60.9	15.9	1.8	12.5	4.6	n. a.	n. a.	0.2	4.2
1941a	854772	58.9	27.3	1.5	9.2	0.8	1.8	n. a.	n. a.	0.5
1959n	920173	74.6	15.9	0.4	1.3	1.4	2.0	3.2	0.0	1.2
1970n	1056799	76.5	14.4	0.4	1.0	1.0	2.2	3.3	0.0	1.2
1979n	1155759	77.8	13.7	0.3	0.3	0.7	2.3	3.6	0.5	0.7
1979a	1155759	77.5	14.4	0.3	0.1	0.3	2.3	n. a.	n. a.	5.1
1989n	1245618	78.4	12.5	0.3	0.2	0.6	2.4	4.0	1.0	0.7
1989a	1245618	78.1	13.4	0.2	0.1	0.2	2.3	n. a.	n. a.	5.7
2001n	1254614	80.5	12.1	0.3	0.0	0.5	2.6	2.5	1.1	0.5
2001a	1254614	81.0	12.7	n. a.	n. a.	n. a.	2.6	2.9	n. a.	0.9

A lakosság etnikai összetétele (%) a Magyarországtól Romániához csatolt területen, 1880–2002

Év	Összesen (fő)	Román	Magyar	Német	Zsidó	Cigány	Ukrán	Szerb, horvát	Szlovák	Egyéb
1880a	4032851	57.0	25.9	12.5	n. a.	1.5	0.4	1.3	0.7	0.8
1910a	5259918	53.8	31.6	10.7	n. a.	1.2	0.4	1.0	0.6	0.7
1920n	5114214	57.3	25.5	10.5	3.5	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	3.1
1930a	5548363	58.3	26.7	9.7	2.0	0.8	0.4	0.8	0.7	0.6
1930n	5548363	57.8	24.4	9.8	3.2	2.0	0.5	0.8	0.8	0.6
1941n	5912300	55.9	29.5	9.0	1.4	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	4.2
1948a	5761127	65.1	25.7	5.8	0.5	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	2.9
1956a	6232312	65.5	25.9	6.0	0.2	0.6	0.5	0.7	0.3	0.3
1956n	6232312	65.0	25.0	5.9	0.7	1.3	0.5	0.7	0.4	0.5
1966a	6736046	68.0	24.2	5.6	0.0	0.5	0.5	0.6	0.3	0.3
1966n	6736046	67.9	23.8	5.5	0.2	0.7	0.6	0.6	0.3	0.4
1977n	7500229	69.4	22.6	4.6	0.1	1.6	0.6	0.4	0.3	0.4
1992a	7723313	75.3	21.0	1.2	0.0	1.1	0.6	0.4	0.2	0.2
1992n	7723313	73.6	20.8	1.4	0.0	2.6	0.6	0.3	0.2	0.5
2002a	7221733	76.7	19.8	0.6	0.0	1.5	0.6	0.3	0.2	0.3
2002n	7221733	74.7	19.6	0.7	0.0	3.4	0.7	0.4	0.2	0.3

A lakosság etnikai összetétele (%) a Vajdaság mai területén, 1880–2002

Év	Összesen (fő)	Szerbek	Magyarok	Horvátok	Szlovákok	Montenegróiak	Románok	Cigányok	Ruszinok	Németek	Jugoszlávok	Egyebek
1880a	1178189	35.6	22.8	6.1	3.7	n. a.	5.9	n. a.	0.8	24.1	n. a.	0.9
1910a	1515983	33.8	28.1	6.0	3.7	n. a.	5.0	n. a.	0.9	21.4	n. a.	1.1
1921a	1535794	34.7	24.2	8.5	3.9	n. a.	4.4	n. a.	0.9	21.9	n. a.	1.6
1931a	1624158	37.8	23.2	8.2	3.9	n. a.	3.9	0.5	0.9	20.2	n. a.	1.4
1941a	1662862	36.2	28.5	6.1	3.8	n. a.	3.5	0.3	1.0	19.1	n. a.	1.5
1948n	1663212	50.6	25.8	8.1	4.3	1.8	3.6	0.5	1.3	1.9	n. a.	2.1
1953n	1712619	51.1	25.4	7.5	4.3	1.8	3.3	0.7	1.3	2.1	n. a.	2.6
1961n	1854965	54.9	23.9	7.8	4.0	1.9	3.1	0.2	1.3	0.6	0.2	2.2
1971n	1952533	55.8	21.7	7.1	3.7	1.9	2.7	0.4	1.3	0.4	2.4	2.6
1981n	2034772	54.4	18.9	5.4	3.4	2.1	2.3	1.0	1.2	0.2	8.2	2.8
1991n	2013889	56.8	16.9	4.9	3.2	2.2	1.9	1.2	1.1	0.2	8.7	3.0
1991a	2013889	73.4	17.1	n. a.	3.1	n. a.	1.9	1.0	0.9	0.1	n. a.	2.3
2002n	2031992	65.0	14.3	3.8	2.8	1.7	1.5	1.4	1.0	0.2	2.5	5.8
2002a	2031992	76.6	14.0	1.0	2.7	n. a.	1.5	1.1	n. a.	n. a.	n. a.	3.1

A lakosság etnikai összetétele (%) a Drávaszögben, 1880–2001

Év	Összesen (fő)	Horvátok	Szerbek	Magyarok	Németek	Jugoszlávok	Egyebek
1880a	45329	23.3	12.0	31.4	29.0	n. a.	4.3
1910a	51616	19.2	12.1	39.5	27.6	n. a.	1.5
1921a	49452	19.1	12.5	33.6	32.9	n. a.	1.9
1931a	52846	20.6	19.7	26.4	29.8	n. a.	3.4
1941a	51781	16.4	15.1	36.0	27.5	n. a.	5.0
1948n	54190	35.7	21.2	31.4	8.3	n. a.	3.5
1953n	50866	35.4	22.8	31.5	6.3	0.5	3.5
1961n	56087	41.9	24.4	27.3	n. a.	0.2	6.2
1971n	56322	41.3	27.7	23.9	1.4	1.9	3.8
1981n	53409	35.8	24.1	18.6	0.8	15.7	5.0
1991n	54265	41.9	25.5	16.5	0.8	7.9	7.4
1992n	39482	19.5	59.4	17.5	n. a.	1.2	2.3
2001n	33648	52.3	16.9	18.4	1.0	n. a.	5.5

A lakosság etnikai összetétele (%) a Muravidéken, 1880–2002

Év	Összesen (fő)	Szlovének	Magyarok	Németek	Horvátok	Cigányok	Egyebek
1880a	73767	76.9	17.7	4.7	0.3	0.2	0.2
1910a	90513	74.2	22.9	2.3	0.2	0.4	0.0
1921a	92295	80.4	15.2	2.8	0.4	n. a.	1.3
1931a	90717	88.7	8.4	1.6	0.6	0.3	0.4
1941a	83787	76.4	20.1	2.0	0.4	0.9	0.2
1948n	94914	88.2	10.8	0.1	0.6	0.0	0.4
1953n	93888	85.9	11.3	0.1	0.9	n. a.	1.9
1961n	90154	87.4	11.0	n. a.	0.9	0.0	0.7
1971n	90769	87.1	10.0	n. a.	1.1	0.6	1.2
1981n	92997	85.1	9.3	0.0	1.6	0.4	3.6
1991n	89869	86.3	8.5	0.1	1.7	0.8	2.7
1991a	89869	84.9	9.1	0.2	2.0	1.1	2.7
2002n	82359	85.0	6.6	0.0	1.1	1.2	6.1
2002a	82359	86.0	8.0	0.1	1.8	1.5	2.5

A lakosság etnikai összetétele (%) Burgenland területén, 1880–2001

Év	Összesen (fő)	Német	Horvát	Magyar	Cigány	Egyéb
1880a	270261	79.0	15.9	4.2	0.3	0.6
1910a	292041	74.4	14.9	9.0	1.0	0.7
1920a	294849	75.0	15.2	8.4	0.9	0.5
1923ny	286179	79.3	14.7	5.3	n. a.	0.7
1934ny	299447	80.6	13.5	3.5	2.2	0.2
1951k	276136	86.8	11.1	1.9	n. a.	0.2
1961k	271001	87.8	9.7	1.9	n. a.	0.6
1971k	272119	96.0	3.2	0.5	n. a.	0.3
1981k	269771	91.0	7.0	1.5	n. a.	0.5
1991k	270880	88.3	7.2	2.5	n. a.	2.0
2001k	277569	87.4	7.1	2.4	0.1	3.0

A lakosság anyanyelvi összetétele (%) Magyarország mai területén, 1880–2001

Év	Összesen (fő)	Magyar	Német	Szlovák	Horvát	Szerb	Szlovén	Román	Cigány	Egyéb
1880a	5343364	82.4	11.3	3.7	1.1	0.4	0.1	0.5	n. a.	0.5
1910a	7612114	88.4	7.3	2.2	0.8	0.3	0.1	0.4	0.1	0.4
1920a	7986875	89.6	6.9	1.8	0.7	0.2	0.1	0.3	0.1	0.3
1930a	8685109	92.1	5.5	1.2	0.5	0.1	0.1	0.2	0.1	0.2
1941a	9316074	92.9	5.1	0.8	0.4	0.1	0.1	0.2	0.2	0.3
1949a	9204799	98.6	0.2	0.3	0.2	0.1	0.0	0.2	0.2	0.2
1960a	9961044	98.2	0.5	0.3	0.3	0.0	n. a.	0.2	0.3	0.1
1970a	10322099	98.5	0.3	0.2	0.2	0.1	0.0	0.1	0.3	0.2
1980a	10709463	98.8	0.3	0.1	0.2	0.0	0.0	0.1	0.3	0.2
1990a	10374823	98.5	0.4	0.1	0.2	0.0	0.0	0.1	0.5	0.2
2001a	10198315	93.6	0.3	0.1	0.1	0.0	0.0	0.1	0.5	0.3
2001n	10198315	92.3	0.6	0.2	0.2	0.0	0.0	0.1	1.9	0.3

SALAMON KONRÁD A fekete számadóra emlékezve

Fekete Gyula mindenekelőtt a magyarságra leselkedő legnagyobb veszélyre, a bekövetkező népesedési katasztrófára figyelmeztetett. Azoknak a többsége azonban, akikért aggódott, alig figyelt oda az általa mondottakra. Ez ugyan keserűséget okozott neki, de csalódást nem, mert azzal is tisztában volt, hogy a népet könnyű félrevezetni. Kemény szavakkal ítélte tehát el a „kultúrlocsok” terjesztőit, akik a szórakoztató ipar révén, az ösztönökre célzott szellemi, lelki kábítószerekkel züllesztik el azt az embert, aki lehetőségei szerint Isten képmása is lehetne. Nem csoda tehát, hogy a nemzeti kérdések iránt érzéketlen, sőt ellenséges kommunista, majd balliberális sajtó céltáblája lett, amely a legalpáríbb módon gyalázta. Idézzük csak 1990-ből a Magyar Narancsot: „Fekete Agyalágyula ordítózik: Fogyik a magyar! Fogyik a magyar!”

Azokat, akik e durva sértést nagyon szellemesnek hitték, valószínűleg ma sem aggasztja, hogy a jövőben magyar nemzedékek nem születnek meg kellő számban. A nemzeti érzésű emberek számára viszont ez a kérdések kérdése. Ahogy Németh László írta a *Debreceeni káté*-ban: „A történelem népekben él és népekben gondolkodik... semmiféle nemzetközi megváltás sem menti meg a rajtunk átszálló életet a jövőnek, ha a népnek, melyben atomok vagyunk, magva szakad.”

A népi-falukutató írók már a két világháború között felhívták a figyelmet kezdeti népesedési gondjaink várható súlyos következményeire. Kovács Imre írta le 1937-ben – Móricz Miklós statisztikus számításait idézve –, hogy az

ország lakossága az 1960-as évekig még növekedni fog, eléri a tízmilliót, utána azonban – az első világháború következtében meg nem született félmillió gyermek hiánya miatt – rohamosan csökken. Ez a csökkenés, amint azt Fekete Gyula kimutatta, az 1960-as években el is kezdődött, de a folyamatot az életkor megnövekedése 1981-ig „elleplezte”, így az ország népessége átmenetileg, az elégtelen születésszám ellenére sem csökkent.

A gyermektelenség azonban erkölcsi megalkuvással is jár, amire Kodolányi János hívta fel a figyelmet: „A végtelenségig való alkalmazkodás kezdődik a szaporaság gyors csökkenésével, majd folytatódik az ideológiai menekülésben... Közösségi morál helyett uralomra jut az egyéni immoralitás, az egyén többé nem a közösségen keresztül keresi és találja meg a boldogulását, hanem a maga útját járja, beáll az anarchia. Felbomlanak a közös kultúra életet adó formái... Átveszi sivar uralmát a 'carpe diem' elve, a pillanatnyi haszon, kényelem, az önző érvényesülés cinikus világa. Végezetül pedig a legsivarabb, legbetegebb közöny.”

Népesedési helyzetünkben sajnos a második világháború pusztítása után sem következett be biztató fordulat, így Illyés Gyula 1965-ben újra felemelte a szavát: „Amelyik ország évenként több embert tesz sírba, mint bölcsőbe, az nem takarít a jövőre: föleszi a készlet. Végül teljes önmagát. (...) Amely társadalom nem nevel gyermeket, vagyis nem járul kellően hozzá, hogy olyan egyénei, akik erre önként hajlandóak, gyermeket neveljenek, az gazdaságilag s így erkölcsileg is arra ítélte magát, hogy munkából kiálló korosztályait agyonverjék. Bocsánat, a Múza beszél, mi csak a mikrofont adtuk a kezébe! (...) A fölös magzati lét megszakítása és a fölös aggastyáni lét megszakítása e jogrendszer alapján valóban összekapcsolható.” Ezért

vissza kell fordulni a jó útra, az „életkedvű szabadság szabályaihoz – a halálnak ez vet gátat.”

Fekete Gyula tehát – a népi íróknak az 1930-as években kezdett munkáját folytatva – hozzászólott annak felméréséhez, hogyan vélekedik a magyarság a gyermekvállalásról. A *Nők Lapjában* közölt írása nyomán – 1970-ben – több mint fél évig zajlott a vita, azaz mintegy kétezer hozzászólás érkezett a szerkesztőségbe, amelyek alapján jó keresztmetszetet lehetett készíteni a magyar társadalomnak a kérdéssel kapcsolatos tudati állapotáról. Szociográfiáját 1972-ben jelentette meg *Éljünk magunknak?* címmel.

A hozzászólók egy része már azt a mának élő nézetet vallotta, hogy a modernséghez nem illik a gyermek, az pedig, hogy „a társadalom kihál vagy szaporodik, ugyan mit érdekel engem, ha életem végére értem.” Továbbá: a „nő szuverén joga, hogy ne vállalja a gyermeket.” Az elkeserítő vélemények ellenére Fekete Gyula türelmesen magyarázta, hogy „a szülés nem a jog asztala”, a gyermek vállalása tehát nem szabadság és nem kötelesség, hanem ennél sokkal magasabb rendű eszmény, az élet értelme. Majd a gondtalan öregkorra vágyókat igyekezett felvilágosítani a 2×2 igazságáról, hogy ez csak akkor valósulhat meg, ha kellő számban megszületnek a jövő nemzedékei. Tehát hiába fizetik a nyugdíjjárulékot, ha majd nem lesznek, akik a termelő eszközöket és a társadalmi intézményeket működtetni fogják.

Fekete Gyula érveit azonban a korabeli hivatalos, azaz marxista-leninista értelmiség döntő többsége visszautasította, „tudományos” alapon fogalmazva meg mindazt, amit a levélírók általa elbutított kisebbik része. Az elhangzott figyelmeztetés ugyanis nem illett bele az 1956 utáni Kádár-féle ellenforradalmi politikába, amelynek „néprítkító” kampánya 1958 óta a születések „magas száma” miatt sajnálkozott. Az ekkor megjelent *Születésszabályozás* című kötet egyik szerzője írta: „Hát kell ez az államnak? Magyarország népsűrűsége tízszer akkora, mint a Szovjetunióé, s nagyobb, mint egy sor európai országé. Érdeke hát az országnak, a mai anyagi lehetőségek mellett, hogy mértéktelenül növekedjék a szaporodási szám? Aligha. Minden jel arra mutat, hogy a meglévő gyerekekről sem tudunk még megfelelő módon gondoskodni.” Az hiszem, hogy a szovjet népsűrűségekre való hivatkozáshoz nincs mit hozzátenni.

Az említett kötetből az is megtudható, hogy a „szülő nők ápolásának átlagos tartalma több mint kétszerese (7-8 nap) a művi elvetelés kapcsán kezeltekének (3-4 nap). Csupán annak a szükséglet-többletnek a kielégítéséhez, ami akkor adódna, ha az 1957. évben elvetélt magzatok felét kihordták volna, mintegy 1000 új kórházi szülészet-nőgyógyászati ágyra lett volna szükség.” Ráadásul „míg a dolgozó nők vetélései miatt mintegy

170.000, addig a születések miatt kb. 5.400.000 munkanap esett ki az 1956. év folyamán.” A soknak tartott születés tehát akadályozta a „szocializmus építését”.

Az idézeteket végiggondolva érthető, hogy ez után az 1958-as nyitány után reménytelen volt az élet védelmében vállalt küzdelem, amelynek során még arra is ügyelni kellett, nehogy valaki a magyarság, a nemzet megmaradására hivatkozzon, mert akkor már nemcsak a szocializmus és a haladás ellenségének, de még „nacionalistának, fajmagyarnak, provinciálisnak” is bélyegezték. S itt arra is fel kell figyelni, hogy az akkori, szocialistának nevezett országokban a nemzeti gondolatot minden kommunista kormányzat felhasználta a saját politikája érdekében. Ezekben az országokban elképzelhetetlenek voltak a nemzeti múltat lejárató kampányok, a nemzettudat olyan tönkretétele, mint nálunk. A magyar – és a keletnémet – kommunista vezetés tehát kivétel volt. S miután a magyar társadalom többségének – a kommunista politika romboló hatása következtében – sem vallásos hite, sem nemzeti öntudata nem maradt, kiszolgáltatottá vált minden önpusztító irányzat számára.

1968 után így érkezett hozzánk az újabb család- és gyermekellenes divathullám, amely immár egész Európát elzüllesztette. A magyarság pusztulása is folytatódott. Fekete Gyula újra és újra figyelmeztetett – *Mindene megvan* (1971), *Magány* (1977), *Boldog házasságok titkai* (1979) című könyveivel – annak ellenére, hogy az 1970-es évek elejétől már nyilvános vitákat sem lehetett rendezni: „A közösségi lelkiismeretet elringató közléseket nem számítva, magát a témát is száműzik, tabuként kezelik a szerkesztőségek. E legfontosabb sorskérdésünk tárgyilagos, valóságghú ismeretése, megvitatása hosszú idő óta sehol a hazai sajtóban... nem kap fórumot.”

1981-ben írt *Száz év* című tanulmányában a magyarság gyorsuló fogyására hívta fel a figyelmet, szenvedélyesen utasítva vissza a Központi Statisztikai Hivatal akkori vezetőjének hazug optimizmusát, miszerint az ezredfordulóra „legfeljebb 20-30 ezerrel csökkenhet... a lakosság száma”, valamint a Népszabadságnak azt a valótlan, lelkiismeret nyugtatónak szánt közlését, hogy 1980 végén a magyarság létszáma eléri a 10,9 milliót is. Ez utóbbira gyorsan rácsáfolt az élet, az ország lakossága ugyanis az adott időpontra csupán 10,7 millióra növekedett, s utána fogyni kezdett. A legmegdöbbentőbbek azonban az ezredfordulón bekövetkezett tények voltak, amelyek igazolták Fekete Gyula előrejelzéseit. Az ország népessége ugyanis nem 20-30 ezerrel, hanem 600 ezerrel csökkent. A húsz évvel korábbi hazugságokat azonban senki sem kérte számon.

E népesedési katasztrófát előre látva Fekete Gyula 1989-re megírta a jövő megrablásáról írt vádiratát

Véreim, magyar kannibálok! címmel, de csak 1992-ben sikerült megjelentetnie: „Olyan új veszedelem hatalmasodik el a civilizált világban, amely békés viszonyok között is minden eddigi háborúskodásánál nagyobb pusztítással fenyeget: a jövő megrablása, kizsákmányolása, fölélése – feláldozása a jelennek, a mai napnak.”

Ennek a vészkiáltásnak sem lett fogantatja, így 2007-ben – 85 évesen – nem tehetett mást, elkészítette negyvennégy éves küzdelmének zárszavát, azaz végrendeletét. S ha rá emlékezünk – akit barátai fekete számadónak neveztek, utalva ezzel a népe gyászos fogyásának minden mozzanatát számon tartó és arra prédikátori hévvel figyelmeztető tevékenységére –, akkor búcsúzóul eme végrendelet utolsó gondolatait kell idéznünk: „Egészséges társadalmakban van vészkiárat a pusztulásból: a sorsközösség érzetének, a nemzeti szolidaritásnak az ébresztése. Magyarországon ezt a vészkiáratot befalazta Kádár-Aczél rendszere. Kádár ellenforra-

dalma – egyébként nagyon helyesen – úgy ítélte meg, hogy 1956 kommunizmust emésztő tüze a nemzeti összetartozás érzésének a fellobbanásából támadt, tehát 33 éven át százezer párttitkár, agitpropos és egyéb aktivista orrán-száján dőlt a nacionalizmus elleni harc, a nemzeti érzés legyalázása, az identitás elroncsolása. (...) Hová züllött 33 év alatt 1956 testvéri egységben önfeláldozó, nagyszerű hősi népe... 2004-ben 82 százaléka tagadta meg nehezebb sorsú, idegen önkénynek kiszolgáltatott testvéreit. (...) Két-három békés évtized alatt ez a lakossággá züllesztett nemzet több magyar lelket gyilkolt ki a világból, mint ezer év háborúiban együttvéve összes ellensége: tatár, török, német, orosz.

Minden hiába? Azt az iszonyú erejű sodrást, amely a pusztulás partjára lökött bennünket, már lehetetlen fékezni, megállítani?

Ha így van, akkor számunkra a tisztességnek, a becsületnek egyetlen útja maradt: a Lehetetlen ostroma.”

BAKOS KISS KÁROLY

Tehetlenség

*És része még az elgázolt kutyák
A világnak a hajhullás a rák
A megnagyobbodott szívizom
Angyaltetem a grádicson
Szinusz-csomó a bordaprés
Csak eső esik mint a kés
A bőrre ami mindig olcsó
Kicsi kézben kis koporsó
És nézed és csak nézed
A híradót a létet
Ami csak a katasztrófa
Ami volt is akasztófa
Az álmat is úgy kiszúrja szeggel
Hogy metró elé ugrik a reggel
Hogy kinyitja magát a gázcsap...
Hogy nem tart meg más csak a láz csak
E harminchat fokon is égő
E mégis mindenséget érő
Tehetlenségi törvény...*

Méretre szabott isteni önkény

LENGYEL JÁNOS

Bizonytalan

*arcomra szállva verdes
fekete szárnyú gondolat
ha nem lehetek önmagam
égessen szégyen büntudat*

*egy vagyok már a sok között
bujdosni ítélt hontalan
megbénít máris nyomorom
szép holnapom bizonytalan*

*az én istenem arctalan
festhet hajnal fölém eget
nem jön tőle segedelem
rám szakad a földmennyezet*

Sorompó

*Megyek az úton – sorompó,
fülemben bömböl a zokszó.
Toporgok, ideges idegen,
játszanak emberi idegen.*

*Állok az úton – sorompó,
mögötte uniós koporsó.
Állok, de mennék, odaát
végkielégítik a Hazát.*

*Fekszem az úton – sorompó,
én vagyok mindig az utolsó.
Ideát ébred az öntudat,
odaát árad az indulat.*

*Nem vagyok sehol – sorompó,
szívemen harang a kolompszó.
Otthont keresek ideát,
odaát idegen ideát.*

Mezőségi

*Verseim rimbe zárt rom,
Ormán alpesi korom.
Nő, mint pusztában a gyom,
Mezei irodalom.*

BERTHA ZOLTÁN
Új Vetés

Fiatal nemzedékek a kárpátaljai magyar irodalomban

A húsz évvel ezelőtti, 1989–90-es történelmi korszakváltás sok szempontból a leghatározottabb és leglátványosabb fordulatot a kárpátaljai magyar irodalomban hozta – a többi elszakított, határon túli területen lezajló fejleményekhez képest is. A szellemi felszabadulás – itt valóban a „babiloni fogsághoz” hasonlítható körülmények közül történő sikeres kitörés – a megpezszdülő kulturális közéletben, új lapok, folyóiratok (*Hatodik Síp, Pánsíp, Kárpátalja*) és könyvkiadók indulásában, számos reprezentatív gyűjteményes kötet, antológia (*Sors, megírva* [1992], *Nézz töretlen homlokomra* [1993], *Töredék hazácska* [1994], *Tízévkönyv – Hatodik Síp antológia 1989–1999* [1999], *UngBereg 2000 – Második Pánsíp-almanach* [2000]) megjelenésében, az egyetemes magyar irodalom vérkeringéséhez kapcsolódó mozgásfolyamatok megélénkülésében, a természetes és egészséges szellemi integráció kialakulásában, az egységes nemzetfelfogást gazdagító regionális értékudat megtisztulásában, a helyi sajátosságok identitásméltóságának elfogulatlan vállalásában és képviselésében mutatkozott meg a legerőteljesebben és leghatásosabban. Még a jóval korábbi évtizedekben nevet szerzett kitűnő írók is most léphettek csak szélesebb nyilvánosság elé (az első komoly és Magyarországon is ismertté vált összefoglaló antológia, a *Vergődő szél* sem előbb, mint az évtizedfordulón látott végre napvilágot), s például Zselicki József vagy Vári Fábián László első könyvei is csupán 1990 után jelenhettek meg, és Nagy Zoltán Mihály remeklése, *A sátán fattya* című lírai-balladás regénye szintén 1991-es keltezésű. Megmozdult, megelevenedett minden tehát Kárpátalján, a Kárpátaljai Magyar Könyvek sorozata a Dupka György vezette Intermix Kiadónál 1992 óta lassan a kétszázadik tételét számolja, már különféle immans esztétikai, stílus- és ízlésirányzatok kölcsönhatásairól beszélhetünk, új és új nemzedékek hullámai jelentkeznek a folytonosság és az elkülönöződés váltakozó tendenciáit manifestálva, a 2002-től rendszeressé erősödő *Együtt* című folyóirat bőséges teret enged a fiatalok bemutatkozásának és pályára segítésének, miközben tág horizonton rajzolja meg a kárpátaljai szépírás szinte teljes körképét, s megint alapos és eligazító antológiák adnak számot az elért és friss eredményekről – köztük a *Lecke* (2001) és a

Verecke (2003), az elbeszélőpróza, illetve a költészet legjavából összeállított válogatások.

A nagy változások után, a kilencvenes évek elején-dereken kibontakozó új törekvések közül a legmarkánsabb nívumnak az a szemléleti-poétikai irányultság ígérkezett, amely a hagyományosnak tekinthető vallomásos-metaforikus sorsköltészeti hangnemformákat a posztmodern nyelvjáték stílustöréseivel, a frivol, perspektíva- és regiszterkeverő neoeklektika inspirációival és ironikus (nyersen depoetizáló, anti-lírai, neoavantgarde ihletésű) szövegalkazataival igyekezett felváltani. (Mindennek emlékeztető irodalmi dokumentuma a *Razzia – Pályakezdő fiatalok antológiája* volt 1993-ban.) A részint Balla D. Károly ösztönzéseire fogékony és némiképpen az akkori felvidéki, illetve erdélyi újítók, a „serény múmiák” és az „előretolt helyőrség” köré csoportosuló kezdeményezéseivel rokonítható fiatalok – Bagu László, Cséka György, Pócs István, Lengyel Tamás – fokozatosan cizellálódó gesztusnyelve később azonban már olyan mélységdimenziókat is megérintett, amelyek újra a problematikusként megélt vagy tematizált identitásélményeket és egzisztenciális személyiségtapasztalatokat közvetítik egyre érzékenyebben. (Áttelepülve Magyarországra nagyjából ez a kör működtette 1999-től 2005-ig az eredeti, hazai indítatásokhoz is kötődő *Véletlen balett* című orgánomot, amely mára már sajnálatosan megszűnt. A hetedik évfolyamában, 2005-ben elköszönő folyóirat „búcsúszámban” egy tanulságos ankét keretében válaszolnak Nagy Zoltán Mihálytól Cséka Györgyig és Pécsi Györgyitől Papp Endréig többen a kárpátaljiság lényeges kérdéseire, regionalizmus és egyetemesség, hagyományfolytatás és megújulás, múlttudat és jövőorientáció távlatos szintézislehetőségeinek kihívásaira.) A groteszk és bizarr tárgyias képzetek olykor keserű sorshelyzet-látomásokká sűrűsödnek („Kihalt ország: / nincs bűn s nincs megváltás” – Bagu László; „megráncozott asszonyok / kihullott fogaiból áll a jövő is” – Pócs István), vagy az idegenségtapasztalat elbizonytalanító atmoszférájával töltekeznek, mint Lengyel Tamás verseiben (*Tamás evangéliuma*, 2004), aki Kalász Márton szerint is komor játékosságot elegyít meghökkentő bölcseséggel; „nem értjük egymást / én meg ez a város / ez a világ meg én” – halljuk egy helyütt, máskor pedig egy egész kötet érzékelteti az örök kisebbségiség, elszakadás, vándorlét, otthontalanság kataklizmáit, a nagyvilág nyelvi, etnikai és ontikus zűrzavarába vetett kisember azonosságvesztésének, egyszersmind -keresésének fájdalmasan tragikomikus stációit (*Lump úr & Co.*, 2008).

Bertha Zoltán, Mizser Attila és Beke Ottó a Magyar Írószövetségben 2009. november 26-án, *Határtalan irodalom* címmel tartott konferencián elhangzott előadásainak szerkesztett változatát közöljük. A konferencia többi előadása a Bárka című folyóirat 2010/2. számában olvasható.

A nyomasztó kiszolgáltatottság elemi érzéshangulatai és az önreflexív, introspektív tudatlíra gazdag intellektuális késztetési szervezik Penckófer János rendkívül szuggesztív költői kísérleteit is, amelyek a konfesszionális sorsképek sugallatos vizionárius jelentésszférába egyre összetettebb nyelvi-szövegközi utalás- vagy vonatkozásrétegeket szervesítenek. A „Segítsd, Uram, azt, ki segítségre szorult!”, „Mert mit tehet mást / az, kinek / rab tollú szárnyalását / rab esőnek rab rácsa keretezi?” típusú invokációk és állapotjelzések mindinkább ősi és modern, sőt archaikus és posztmodern jellegű kontextuális kitérítettsége egy sajátos belső mitologikus időtlenség megteremtéséhez járul hozzá. A „titkok kapuján túli hazába” „csillagképek jövőrajzos jelein” át vezető horizontok, a megszenvedett egzisztencia és sorsbeszéd borzongató összefüggéseit érzékeltető eszmélet impulzusai, a kimondás és a kimondhatatlan feszültségében izzó képzetek, hangzatok, kifejezésformák komplexitásának érzéki és érzékfölötti, nyelvi és nyelven túli metafizikai összetevői: egyaránt azt az erőteljes és szuverén létszemléleti alapállást és öntanúsítást karakterizálják, amelyben az én a másikkal, a személyes az egyetemessel, az egyéni a közösséggel, a múltbeli a jelenkorival szétbonthatatlanul összefonódik. Fohász szól azért, hogy „a közös fájdalomnak közös mondata lehessen”, s feltolul a kérdés: „Hová / visznek a nyelv angyalai, / hogyha még nem az el- / hallgatás beszélő csendjére / kell ébrednem reggel? S egy / mondat szótlansága tovább / feszíti az éjszakát, az éj rám eső / részét – Benned.” Közérzetünk mai jelenségei – köztük a számítógépes-informatikai univerzum tudatmódosító hatásözöne – pedig bizarr és torokszorító vegyülekbe olvad a lelkiismeret nyugtalanító visszhangjaival, a Don-kanyari magyar pusztulás és „vérhavazás” már felidézhetőségében is problematikus emlékképeivel, vagy a nemzetföltés fölsajgó rémületeivel. Lappangva kísért „egy nemzet alásüllyesztése”, miközben a folklorisztikus-biblikus motívumok üzeneteibe kapaszkodó tudatfolyam reneszánszos (sőt talán manieristának is nevezhető) önértelmezés szerinti magyarózkodó (olykor játékosan-körülményeskedve öngazoló) inskripciókkal címkézi lírai (nemegyszer egész poémákká terebélyesített) megszólalásait; például: „Saját szerepében, mikor a várszínpad az égi zsinórpaddal ért össze, s mint egy régi darabban a főhős, rádöbben: az önismeret útja mindig visszaút”. A többi (*mert*, 1993; *Marad a part, a víz...*, 1997) utáni és közötti *Boldogasszony-tenyere* (2005) című kiváló verseskötet mellett Penckófer János prózai művei is merészen vállalkoznak a közép-kelet-európai tudatzavarok, a kaotikus labirintusélmények feltérképezésére és feldolgozására. A roncsolt helyzetűdat korjellemző foszlányai az otthon-

vesztés, a nyelvomlás, a létromlás sodorta gondolat- és hangulattörmelékekkel keverednek a *Hamuther* (2000) című (az új regény fenomenológiai tárgyiaságától a hetvenes évek kallódás-irodalmán át a /poszt/modern próza átképzéletes narrációjáig sokfajta tradícióhoz viszonyuló, a nézőpontsokszorozó vagy -elbizonytalanító, disszeminatív szövegtechnika sokféle eszköztárából merítő) regényalkotásban. Amelyben az önkeresés kálváriás gyötrelmeivel viaskodó kisebbségi magyar szereplők kárpátaljai szülőföldi és anyaországi látószöge az elsődleges, primer túléléshez kötődik, s az ezáltal megnyilatkozó leleplező társadalomkritikai erő pedig különleges, „a detektívtörténetek váratlanságaival, a titokzatosság homályával, a rejtélyek izgalmával, ugyanakkor az életvalóság színességével ható” (Márkus Béla) elbeszélőművészet közegébe ötvöződik. A költő, prózaíró, kritikus-esszéista, lapszerkesztő Penckófer János mindemellett megírta a kárpátaljai magyar irodalom utóbbi évtizedeinek történetét, hiteles új krónikáját is, amely a historikus-poétikai szempontok sikeres sokoldalúságával tárja fel a jellegzetesen és általánosan érvényes irodalmi értéktartományokat (*Tettben a jellem – A magyar irodalom sajátos kezdeményei Kárpátalján a XX. század második felében*, 2003). Valóban mérföldkő: „rendhagyó, egyedi, hiánypótló vállalkozás” ez a mű, ahogyan Ekler Andrea is értékeli, mert egyszerre irodalom- és kultúrtörténeti, sőt teoretikus szaktanulmány, esszéfűzér, történelmi tabló és sok tekintetben érvényes, korszerű kisebbség- és magyarságtudományi alapvetés. Méltán helyezhető olyan időtálló alapművek mellé, mint amilyenek S. Benedek András (*A tettenérhető történelem – Kárpátaljai nemzetiség- és kultúrtörténeti vázlat*, 1993; *Kárpátalja története és kultúrtörténete*, 1994), Keresztyén Balázs (*Kárpátaljai művelődéstörténeti kislexikon*, 2001) vagy Botlik József (*A hűség csapdájában – Kovács Vilmos [1927–1977]*, 2003) és Dupka György (*Kárpátalja magyarsága*, 2000; *Autonómia-törekvések Kárpátalján*, 2004; *'56 és Kárpátalja*, 2006) (illetve közösen: Botlik József – Dupka György: „*Ez hát a hon...*”, 1991) munkái voltak.

Ha a művészi igényű kárpátaljai írásbeliség az elmúlt évtizedekben elsősorban az alanyi lírai műnemhez kötődött is (és mintegy ezeket az eddigi mérték- és jellegadó eredményeket tetőzik be S. Benedek András [*Itthonatlanul*, 2006], Vári Fábán László [*Világtalan csillag*, 2001; *Fecskehajtó idő*, 2004], Fodor Géza [*Hamvazó Hold a jávoron*, 2006], Füzesi Magda [*A bohóc dala*, 2003; *Mérsékelt égöv*, 2007], Zselicki József [*Hír*, 2007], Nagy Zoltán Mihály [*Új csillagon*, 2003], Balla D. Károly [*Halott madárral*, 1999], Tárczy Andor [*Tegnaptűn*, 1995], Ferenczi Tihamér [*A csenden túl*,

2004], Dupka György [*Vallomás*, 2002], Kőszeghy Elemér / *Egy kis csodát*, 1993], Czébely Lajos [*Évszakok ösvényein*, 1996], Balla Teréz [*A hallgatás ozslopi*, 1995], Finta Éva [*Vissza a vízöntőbe*, 2007] részint összegzőnek tekinthető legutóbbi verseskötetei – amelyek között napvilágot látott Kovács Vilmostól is egy új válogatás [*Ma kiáltatok*, 2007], illetve Balla Lászlótól [*Vakrepülés*, 2006]), újabban, látjuk, örömdetesen gyarapszik a figyelemre méltó prózatermés is – fikció és non-fiction különböző változataiban és arányaiban. Penckófer készül új prózai műve (*Fényfolyam*), Vári Fábrián László önéletrajzi emlékezésregénye (*Tábori posta*), Nagy Zoltán Mihály friss epikai alkotásai (köztük a különleges, alcíme szerint „versesregény-variáció”, a *Messze még az alkonyat* [2008]) sorra jelennek meg folyóiratok (főként az *Együtt*) hasábjain, és Berniczky Éva kiforrottan karakteres, a lendületes meseiségből táplálkozó, dúsan szövevényes, ám lebilincselően gördülékeny elbeszélései (*A tojásárus hosszúnapja*, 2004) és a perifériák sivár kilátástalanságát impresszionisztikusan érzékeltető, (Kolozi Orsolya szavaival) „hihetetlenül ornamentikusan felépített, részletesen kidolgozott líraiságú”, „rokokó burjánzású”, nyelvében és metafikciós stilizáltságában kimeríthetetlen regénye (*Méhe nélkül a bába*, 2007) is széles elismertséget szereztek már. Fontos még Balla D. Károly újabban „szerkesztett szerkesztetlenséggel” (Kovács Imre Attila), fellazított, jelentésrelativizáló, dekonstruktív nyelviséggel és ugyancsak meta-narratív struktúrákkal „posztmodernizált” prózai életműve (benne az *Élted volt regénye* [1998] és a *Világvége* [2002]), Horváth Sándor átfogó szociografikus elbeszéléskötete (*Álmos tájakon járok*, 2002), a régóta Magyarországon élő Györke Zoltán kárpátaljai tematikájú önéletrajzi regénye, a *Határsáv* (2000), de különösképpen számottevő jelentőségű Bartha Gusztáv költői, epikusi, sőt drámaírói teljesítménye (*Korok*, 1994; *Borzsa*, 1995; *Kékben, feketében*, 2005; *Talált történetek*, 2006). Szép költeményeiben a táji, történelmi, kulturális, vallási, érzelmi ihletforrások az artisztikusan stilizáló-jelképiesítő versbeszéd klasszikus-modern hatástényezőit mozgósítják, s a műgonddal csiszolt szavak és dallamok így tesznek egyszersmind megragadó, hitvallásos erkölcsi tanúbizonyságot az elkötelező szellemi örökség eleven kisugárzásáról. Később a gunyoros ön- és életszemlélet pillanatképei tükrözik az értékválságos látszatváltozások okozta csalódottság érzületeit („kitör a haza / láza / ázva / fejünkre, haj, szabadsága, / nő / növekszik / mindennapi kenyérhéjunk / add meg / na meg / áldásként az esőt”; „ülök, mint Jónás a tők alatt, / tudatosítom tévedésem – / nem én teremtem istenemet, / Isten teremtett engem”). Novellái, kalandossággal fűszerezett életes-

életképi történetei – nemkülönben történelem- és sorsverte évtizedek epizálható, illúziótlan számvetésekre készítő, sűrű élményanyagával (és fejlődési vagy nevelődési lélektaniségeivel – Horváth Attilát idézve: „a lelki folyamatok önteremtő valóságával”) dolgozó kisregényének történeti (Sajgás, 2008) – élénk, derűs mesélőkedvről árulkodnak, a szociális mélységperspektívákat általában vérbő népi humorral, asszociatív cselekménybonyolítással, fanyar vagy szarkasztikus iróniával kibontó módszerekről (ahogyan azt Penckófer János is összegezte róluk). Máskor pedig szinte mórliczi, kodolányis elementaritással exponálja az író a köznapi brutalitás és sötétség ezernyi arcát. És őhozzá fűződik kiváltképpen – Balla D. Károly után és mellett – a kortárs kárpátaljai drámaírás megteremtésének (illetve folytatásának, továbbvitelének) az ambíciója is. Történelmi (köztük például 1956-ot idéző) és társadalmi színművei főként Csehov, Németh László nyomdokán a morális, lélektani, sorspéldázatos emberábrázolás útján haladnak, amikor régi korok vagy mai idők konfliktusos tragédiáit, komédiáit jelenetkezik. A legutóbbiak, a *Panoptikum* meg a *Paráznák* napjaink minden társadalmi rétegre kiterjedő külső-belső nyomorának, totális (mert igazságtalanság és gyűlölködés egymást kölcsönösen gerjesztő) anomáliájának és alapjaiban infernalis-haláltáncos világának (a lopás, gyilkosság, erőszak, megalázás, pénzhajszka, az emberi tönkremenetel és pszichikai csődtömeg, egyszóval az amorális züllesztő fertőjének, „a bűn mocskának”) az únaturalisztikus látteleit és metszeteit sorakoztatja (Háy János vagy Egressy Zoltán darabjaival rokoníthatóan), amelyek szerint „ez az élet: nem élet!” (Bartha új drámakötete: *P pont, P pont P*, 2009). Hasonló autentikus, ábrándoslató realitásérzékkel írja groteszk tényfeltáró elbeszéléseit, karcolatait, tárcanovelláit és parodisztikus történelmi humoreszkjeit (és – Kudla György megállapítása szerint – „anekdoták, szómagyarázatok, epigrammák, bökversek” bámulatosan sokrétű sorozatait) Lengyel János, aki lírikusként vagy esszé- és tanulmányíróként (sőt publicistaként) is szintén többféle műfajban mutatkozott már be. Beszédes című első könyvei (*Kárpátaljáról jöttem*, 2003; *A valóság szaga – Kisprózai vegyestál verskörettel, kárpátaljai módra*, 2006) után az ingázás, a magyarországi (főként építőipari) vendégmunka-vállalás, az ideiglenes szállásokon tengődés, a felemás anyaországi integráció (a „koldusbotos” szabadság) hányattatásait egyre teljesebben a köznapi munkásélet mélyvilágának a riportszociografikus felderítésével érzékelteti, az olykor brutális valószerűséget a bizarr helyzetábrázolás fanyar-fájdalmas keserűségével, sőt az akasztófahumor tragikomikus tónusaival keverve. (Szinte demonstrálva a vicc igazságát: a kom-

munizmusban nem az a legrosszabb, ami van, hanem ami utána következik.) A *Fallal az arcnak* (2008) olyan életrajzi élményhitelességű társadalomkörkép (és Becske József Lajossal mondván: „igazszólás”) az alulso életszféráról, amelyben a megrendítően nyers idegenség- és szegénységtapasztalat létszerű empiria és groteszk-anekdotikus-burleszkes életesség egymást erősítő intenzitásában domborodik ki; amelyben a kontúros figura- és eseményrajzolatok sorozata egy döntően beteg és zuhlott amoralitásában fuldokló roncs-társadalom, gyarmati roncs-nemzet tünetegyüttesét kerekíti ki. A túlélés, a pénzszerezés céljából hagyják ott a kárpátaljai otthonukat, családjukat, vállalva az átjövétel minden rémséges bürokratikus kálváriáját és csapdáját, a megélhetés kegyetlen harcát víva („élni kell, még a halál árán is”) a törvénytelen törvényekkel, hatóságokkal és az emberi rosszindulattal, napi 12–16 órát dolgozva, robotolva a merő munka- és emberjogi kiszolgáltatottságban és védtelenségben („tisztos bér, de sokszor még a jó szó” hiányában is), olyan melósok és fejesek közegeiben, akik vagy ukránnak nézik őket („beféradtam a magyarzkodásba, hogy magyar vagyok, nem ukrán, és nem beköltöztem Ukrajnába, hanem Ukrajna jött hozzánk ’vendégségbe’, és ott is maradt”), vagy a sokezer kilométerre zajló cseccsen háborúra utalva azzal kezdik a barátságosnak szánt társalgást a trianoni határ közvetlen túloldalára szakított alföldi-beregi magyarral, hogy „nátatok otthon lónek, láttam a tv-ben”. A maró irónia így festi ki a vándorélet kínjait, egy nemzetrészt, ahol a depresszió népbetegség, s amelynek az alagút végét kémlelő reménye is a kényszerű félreugrásba torzul: a fényvillanás csupán egy szemberohanó szerelvényé.

Szembetűnő tehát a kárpátaljai irodalomban az a műfaji átrendeződés, amely a költészet korábbi dominanciáját vagy hegemóniáját lebontva már nemcsak úgy általában a prózában, drámában, esszében hoz új eredményeket, hanem azon belül is újdonságot jelentő poétikai formákban. A szociográfia, az etnográfiai tanulmány, a dokumentatív történelmi értekezés mellett historikus-mitologikus távlatú regényművek születnek (elsősorban Pap Ildikó révén [*Holtunkiglan*, 2006; *Táltosok*, 2008]), vallás-, történelemfilozófiai és politikaelméleti fejtegetések sorát közli Kovács Gábor (*Az önvaló dicsérete*, 2008), és külön színfolt Lengyel János bölceleti aforizmakötete (*Lyukkal bélelt zsebem avagy Hogyan írjunk angolokat?*, 2009), amelyben olyan szellemes, ötletes paradoxonokat sorjázta a létezés megoldhatatlan ellentmondásairól, mint például hogy „életem szüntelen kutatás valami után, ami elviselhetőbbé teszi a kutatással töltött időt”, hogy „rövid életünk legnagyobb részét annak megrovidításával töltjük”, vagy hogy „kezdetben meg

akarjuk váltani a világot, később elvárjuk, hogy a világ váltson meg minket”. De olyan csattanós és mélyértelmű bonmot-kat is megfogalmazva, hogy „édesanyja szüli a tolvajt”, meg hogy „az ember a legjobb a világon, hiszen semmi sem elég jó a számára”; társadalomkritikai vetületben pedig, hogy „ha a pénz áruhát ölt, törvénynek nevezik”. És Lengyel Jánoshoz fűződik az a vállalkozás is, amely során pálya- és nemzedéktársait megszólaltató, személyes, közösségi és művészeti sorskérdéseket boncolgató interjúkat készít; s ez a beszélgetőkönyv (*Halott ember karácsonya*, 2009) minden bizonnyal olyan fontos kordokumentum lesz a későbbi idők számára is, mint a Balla D. Károly szerkesztette *Mezsgyén állva – A kárpátaljai magyar értelmiség az ezredforduló küszöbén* (1993) volt annak idején.

Közben azért színesedik a lírai alakzatok palettája is. Bakos Kiss Károly – az újabb kárpátaljai magyar költészet máris egyik legmarkánsabb képviselője – „latinos” és „keleties” verseiben a játékos, légiesen filozofikus artisztikum szervesen ötvöződik egyrészt a mediterrán életörömmel, a finoman erotikus, románcos, trubadúros hangulatokkal és az antik vagy karneváliasan reneszánszos derüvel, illetve másrészt az egzotikus kellem harmóniájával, a dekoratív báj, a haikukból áradó gnomikus misztikum sejtelmével és sugallataival. *Legyen vers* (2007) című kötete paradigmátikusán kapcsolja össze a hagyományos metaforikus-szimbolikus képiség és sorslátomásosság ihletéseit az újfajta szenzibilitás ösztönzéseiivel – mívésség és önreflexív nyelvi tudatosság intellektualitásával –, hogy azután a filigrán versalkatba tömörített imagista jellegű asszociativitás egy tágabb jelentéshorizontú létértelmezés stílus hordozójává vagy katalizátorává lényegüljön. Sors, lélek, egzisztencia és formagond: együtt vibrálnak ezekben a sűrített belső látvánnyal izított, feszes víziókban, ebben a zenei és festői eszközöket egyaránt mozgósító drámai beszédmódban – Pilinszky, József Attila és mások hatásához is kötődően: „Legyen vers, hogy legyen minden. / Szív ne vágyjon menni innen. / Ész ne vágyjon megbomolni (...) S legyen ír, hogy így ne fájjon / A mozdulat e nyesett tájon. / Mindnek társ, hogy el ne essék, / Aki esne. Szava: tessék! / Legyen tűz, ki fázik, annak. / S ezt nevezzék, akik vannak, / Majd szabálynak – / Íratlannak.” Szemléletesen érzeki effektusok közvetítenek súlyos, komor morális tartalmú létüzenetet vagy megrázóan allegorikus-sorsszimbolikus jelentésértelmet, lényegvalóságot: „Túl a sok-sok dróthatáron / Anyám jár a kútra nyáron / Vödrét folyton hitbe mártja / Vak hitének fény az ára // Hogy ha nem lesz fény a bére / Nem hajolhat kút vizére / S anyám szomjan hal a nyáron / Túl a sok-sok dróthatáron”; „Vagyunk a rángó békáláb / Csak szerv a savban ampu-

tált / Csak végtagok és rugdosás / Csak teste nélkül Teste más (...) Ere-tépett tag a tájban / S amputáltan darabokká / Önmagunkban is rabokká / Szervekké s nem szervezetté / Békálábbá s békatestté / Sejtjeinket is megosztva / Megmaradni így kifosztva / Hogy írni sincs erőm tovább // Vagyunk a rángó békáláb”.

Az inkább reduktív képi-gondolati koncentráció helyett viszont az oldottabb, áradóbb (Bakos Kiss Károly szerint olykor talán túlzottan is heterogén, keveredő, széttartó metrikai alakzatokat mozgó) lírai vallomosság hangolja Becske József Lajos verseit (*Indián szívek a kövön*, 2002; *Barlangok mélyén*, 2005; *átkozott szerepben*, 2007). A jellegzetes tagoló, ütemnyomatékos ritmika és rímes dallamosságra épülő négy sorosok konfeszcionális lendületessége és szenvedélyessége mindazonáltal megkapó egyensúlyt tart a formai stilizáció archaikusabb – népdal- vagy virágénekszerű, romantikus-szeccsziós – hatáselemeivel, köz- és műköltészeti reminiscenciáival, a vér, a könny, az éj, a tűz, a lidérces démonok akár adys motívumaival vagy a magánytudat, a létbevettség, az önemésztés (a „belső csillagok”, az „iszonyat”, a „bilincsbe” zárttság, a „lázbeszéd”, a „nincstelenség” hangolta) József Attilá-s (vagy máskor Nagy László-i) dacos atmoszférájával („Nincsen múltam, iskolám, / szeretőm, se cimborám – / Lesz ez a vers általam / velem együtt hazátlan”). A személyes kataklizmák alanyi öntanúsítása, a szubjektív kitárulkozás mindamelllett erőteljesen érintkezik a kollektív sorslátás indulatosságával – a tragikus nemzeti sorsélmények érzetvilágával, s az azokat megszólaltató régies siratók, vitézi kesergők, bujdosó panaszdalok, biblikus lamentációk (invokációk, prédikációk) hanghordozásával („nekem nincsen hazám / most látom igazán / március idusán /.../ tévébe zárt ünnepen / néma történelem / hálót fon ellenem / elsorvad a szó”). A rezignált magyar sorsbeszéd nem hivalkodó utánérzésekből, hanem hitelesen megszenvedett élménykontinuitásból, átkos változatlanság-tudatból fakad: „Irigy szomszéd mohó vágya / ország-testünk elkívánja, / s elveszi. // Gyilkosok ők, akik lopnak / múltat, jövőt, ős-jogokat / hazudva. / Mivé leszünk, sírva kérдем – / Dáridózik csonka létben / a dudva. // A mi fejfánk kifaragva, / lesz kéz, amely fölénk rakja / nevetve. / Harsog itt majd idegen dal, / s virul a föld csontjainkkal / bevetve.”

Bakos és Becske verseivel kezdődik az ígéretes és már bizonyított tehetségek sorát felvonultató 2007-es gyűjtemény, a Kovács Gábor által összeállított *Új Vetés (Pályakezdő fiatalok antológiája – A kárpátaljai magyar irodalom ötödik nemzedéke)*, amely valóban imponáló seregszemléje az akár tíz vagy húsz évnyi korkülönbséggel is egymást követő, egymással karöltve pályára lépő ifjú generációknak. A már említetteken kívül a megkapó

poétikus impressziókra fogékony, a bizonytalanságerzetet finom versprózai futamokban lirizáló – és régóta publikáló – Mester Magdolna emelhető ki (érzékeny szépségű prózakölteményeket, kisprózákat tartalmazó kötete, a *Zéró-állapot* 2006-ban látott napvilágot), a hevíletesen önkereső-önironikus tépelődéseket korához igazodó fiatalossággal kottázó Szilágyi Sándor, vagy az elégikus-metaforikus költői tájképeket festő, illetve prózai-dramatikus valóságírodalommal kísérletező (amellett nívós recenziókat is közlő) Tóth Ferenc. A könyvet szervesen egészítik ki Kudla György műfordításai, valamint Borbély Sándor, Iván Zsuzsanna, Kovács András, Kovács Gábor szintén színvonalas tanulmányai, akikről a kötetet szemlélő és távlatos értékeit áttekintő S. Benedek András azt írja (*Készülődés – A kárpátaljai magyar írás*, 2007), hogy rájuk „a kárpátaljai magyar írásbeliségnek mindennél nagyobb szüksége van”, mert „ők lesznek képesek megszűrni és ’hadrendbe állítani’ a szépirodalom szaporodó megnyilvánulásait”.

A szárnyukat bontogató fiatalabb írástudók az együttes kirajzáción és megmutatkozáción kívül azonban biztató és méltó helyet kapnak nemcsak a nyolcadik éve rájuk is intenzíven figyelő *Együttben*, hanem a folyóirat reprezentatív, Nagy Zoltán Mihály szerkesztette retrospektív szövegválogatásában is (*Viszontlátás – Verseik és novellák az Együtt folyóirat hét évfolyamának /2002–2008/ lapszámaiból*, 2009). A különféle fórumokon, orgánumban jelentkezők alkotásai között sorolhatók még (mások mellett) K. Roják Angéla, Roják Vince, Horváth Attila és a *Holló hajam vánkosán* (2009) című kötetével debütáló Czébely Gabriella lírai darabjai, az életszemléleti nyitottságát gyakran a szándékosan alulretorizált modalitás esztétikumával tanúsító Sz. Molnár Ferenc versei és szatirikus-szardonikus elbeszélései, vagy a szintén egyszerre lírikus és novellista Kenyeres Mária már köteté is összeállt munkái (*Szindobbanások*, 2009). Lőrincz P. Gabriella ugyancsak friss verseskönyve (*Karcok*, 2009) törékeny szubjektív látásmódról, megejtő érzelmi szenzibilitásról árulkozik, s a szerelmi önkifejezés gesztusai és hangulati átvetései is így illeszkednek a tágasabb közérzet atmoszferikus övezeteihez: „Pirosra / Fehérre / Zöldre festem / Éjjelente a ház falát. / Idegen zászlókat tép felettem / Évek óta már az ég. / Húzott határkötél fojtogat, / Minden más szín / Másé marad. / Marad. / Marad! / Piros / Fehér / Zöld / Marad / Ez alatt az ég alatt!” (*Zászló*).

Összegezve bizvást elmondhatjuk, hogy az egészséges, önazonos magyarságtudatot és a természetes nemzeti összetartozásérzetet nemhogy nem veszélyezteteti, hanem inkább árnyalatosan bővíti és erősíti az az esztétikai-művészi sokszínűség és belletrisztikai gazdagodás,

amely tehát az utóbbi időben a kárpátaljai magyar literatúra minden területén oly örvendetesen kibontakozott. *Sors, megírva*: hangzott eddig is képletes jelentésvibráló aktualitással (merthogy előre van elrendelve, predestinálva, utólag értelmezve és megörökítve, vagy akár egyszerre mindkétféleképpen megíródva ez a transzcendentális végzet vagy sors? – kérdezhetjük), szóval lét és írás egymást kölcsönösen átjáró világviszonyát modelláló-lebegtető többértelműségében is torokszorító ez a Nagy Zoltán Mihály 1981 végi vívódó verséből, verscíméből származó emblematis és szentenciózus szállóige („Fölfelé űz az ösztön, / lefelé a tapasztalás: / ott fõn / színehagyott zászlók, / húsodra éhes vadak. // Maradsz.

Lebegsz. Fogy / az oxigén. Ama Sötét / suhanva közelít. / Fõl. Fõlivelni ezüstösen / életed delén életért!”). S most mindehhez hozzátehetjük: elemi lét- és megmaradásgonddal terhes, súlyosan kérdéses-kétséges sorsunk nemcsak megírva, hanem mindig és folyamatosan újraírva, újratudatosítva van is és lesz is, minden emberi, ember-séges remény és küzdelmes erőfeszítés evidenciája szerint. Az elidegeníthetetlen szabad és magyar szellem jegyében, feltétlen értékekhez (anyanyelvi, szülőföldi, tájhazai eszményekhez és lényegminőségekhez) pusztító körülmények között is hűségesen ragaszkodván – térség és kultúra összefüggéseinek sajátos metafizikája által meghatározottan.

BALÁZS F. ATTILA

huszonkilenc

*a sivatagtól tanulom
türelmesen várni az esõt*

*a homok alatt
csendesesen szitalni kezd*

harminc

*mint szikrák hullnak
a papírra
eltitkolt szavaim
lesöpröm – már beleégtek*

harmincegy

*kapaszkodom ingva
az óriásharang belsejében –*

*rég madarak csipegetik
a csendet
bennem még mindig cseng,
bong, zúg az ingadozó világ*

MIZSER ATTILA
Devizaárfolyamok
Paradigmák, váltások
a [szlovákiai] magyar irodalomban

„Minden, ami van, rajtunk kívül van,
 de általunk van, mint a geometria.”

Tózsér Árpád

A szlovákiai magyar irodalom jelenlegi mintázata (vagyis a kánon, a hierarchia, a generációk egymáshoz való viszonya, az intézményesség rendje) ugyanannyira kapcsolódik szervesen a rendszerváltás utáni irodalom struktúrájához, mint amennyire nem, pontosabban, nagy vonalakban levezethető abból a paradigmaváltásból, amely a nyolcvanas évek elején a magyarországi prózafordulattal, illetve a líra nyelvezetének átalakulásával egy időben végbement, és a magyar irodalom egésze szempontjából érzékelhetővé vált. A szlovákiai magyar irodalomban e tekintetben a teljesség igénye nélkül említhetnénk Tózsér Árpád, Grendel Lajos nevét, vagy épp az Iródia-csoport munkásságát.

Ha egy metaforával próbálnánk azonosítani a jelenléte, amely az előadás gondolatmenetének a kiindulópontját jelenti, azt mondhatnánk, az említett fordulat előtt a szlovákiai magyar irodalom olyan volt, mint a forint: használható, de csak itthon. Devizára váltható, de nehezen, és veszteséggel. A szlovákiai magyar irodalom abban az értelemben nem vett részt a globálisan értett magyar irodalom mechanizmusában, hogy a sajátosan szlovákiai magyar tematikát megfogalmazó vagy ezt a meghatározottságot jelző szövegek nem voltak képesek a magyarországi kánon részévé válni, ellentétben például a romániai, erdélyi, vajdasági magyar irodalommal.¹ Németh Zoltán több tanulmányában is a szlovákiai magyar kritika és irodalomtudomány helyzetéből és intézményességéből vezeti le ezt a tapasztala-

tot. Szerinte a kilencvenes évek végéig létezett egyfajta elhatárolódás a szlovákiai magyar és az anyaországi irodalom között, amennyiben a recepció határon innen és túl nem fedte egymást: a szlovákiai recepció nem lépett túl az országhatáron, a magyarországi recepció pedig igen korlátozottan létezett (vagy inkább egyáltalán nem), így egyfajta regionális kánon, közeg alakult, alakulhatott ki.² Többen (így: Grendel Lajos, Tózsér Árpád, a már említett Németh Zoltán)³ a szlovákiai magyar irodalom „árfolyamának” legfőbb tényezőjeként a recepció kétirányú működését jelölték meg: a kritika és irodalomtörténet hazai irodalmi életen belüli szerveződése, valamint a magyarországi és a szlovákiai recepció közötti kölcsönviszony együttesen teremtette meg azt a közeget a kilencvenes években, amelynek eredményeképp, ahogy Németh Zoltán fogalmaz, „»szlovákiai magyar« irodalomról már nem érdemes, sőt szinte lehetetlen beszélni.”⁴

A szakirodalom méltán hangsúlyozza a húsz évvel ezelőtti irodalomtörténeti eseménynek a jelentőségét, hiszen az irodalmi élet működésének, feltételrendszerének változása nemcsak strukturális jellegében volt meghatározó. A folyóiratok és kiadók által képviselt irányzatok (amelyek talán genealógiailag a korábbi kvázi antológiagyomány következményei) rétegzettebb, plurálisabb irodalmi életet indukáltak: az új fórumok révén nemcsak a megszólalás vált könnyebbé az új generációk számára, hanem a diskurzusok (ha úgy tetszik beszéd-módok) sokfélesége, együttes jelenléte is egyfajta katalizátorként működött. Az elődökhöz képest bizonyára eltérő, a tradíciókhoz kötődő, különböző esztétikai elveket valló irányzatok párbeszédére, és a határon túli irodalmi életre való fokozottabb kitekintésre nyílt lehetőség.⁵ Valami olyasmi volt ez, mint a korona és a deviza viszonya: a sajátos szlovákiai tradíció a különböző alkotói csoportosulások részéről más-más módon lett beváltva, átváltva: van, aki a görögöt vagy a latint, van, aki a szlávot, más a magyart, megint más az angolszász vagy a német valutát részesítette előnyben. Az euró, mondhat-

1 Vö.: NÉMETH Zoltán: *Somorjai disputa. Értelmezések és korrekciók*. In: Uő: *A bevégezhetetlen feladat. Bevezetés a „szlovákiai magyar” irodalom olvasásába*. Dunaszerdahely: Nap Kiadó (Kaleidoszkóp könyvek), 2005. 43–52.

2 NÉMETH Zoltán: *Somorjai disputa*, 47.

3 TÓZSÉR Árpád: *Ugrás a bizonytalanba. Hozzászólás Grendel Lajos Helyzetkép a szlovákiai magyar irodalomról a század végén című írásához*. In: Uő: *A nem létező tárgy tanulmányozása*. Pozsony: Kalligram, 1999, 137.; GREDEL Lajos: *Helyzetkép a szlovákiai magyar irodalomról a század végén*. Forrás, 1995/2.; NÉMETH Zoltán: *Fiatall szlovákiai magyar kritikusnemzedék a somorjai dispután*. Új Forrás, 2003/6.

4 NÉMETH Zoltán: *A széttartás alakzatai. Kánonok a '90-es évek „fiatal” „szlovákiai magyar” irodalmában*. In: Uő: *A bevégezhetetlen feladat*. 35.

5 Vö. a következő tanulmányokkal: SÁNTA Szilárd: *Kánonok és a szlovákiai magyar irodalom*. In: H. NAGY Péter (szerk.): *Disputák között. Tanulmányok, esszék, kritikák a kortárs (szlovákiai) magyar irodalomról*. Somorja – Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, 2004. 29–36.; NÉMETH Zoltán: *A széttartás alakzatai. Kánonok a '90-es évek „fiatal” „szlovákiai magyar” irodalmában*. In: Uő: *A bevégezhetetlen feladat*. 35–46.

nánk, módosította a trendet. A leghelyesebb, legkifejezőbb leválasztási lehetőség egyébként is a „magyar irodalom Szlovákiában” lenne, miként a forint használata, nem hivatalosan, de létezőn, a határ menti szlovák területeken. A lírában előállt rendszerváltás utáni helyzet bemutatására és megragadására sikeres vállalkozásnak érzem H. Nagy Péter *Hagyománytörténet* című munkáját, amely, igaz „csak” az 1989–2006 közötti líra paradigmájával foglalkozik, de az árfolyamok megléte, változása és alakulása remekül megragadható nála.⁶

A diskurzusok pluralizálódása, kicsit konkrétan, a magyarországi és szlovákiai folyóiratok hatókörének, érdekeltségi körének egymáshoz való viszonyában mutatkozott meg. Németh Zoltán imént idézett írásában joggal mutat rá annak a jelenségnek a „piaci értékére”, hogy a magyarországi folyóiratok a kilencvenes években rendre jelentkeztek szlovákiai magyar blokkal (gondoljunk csak az *Alföld*, a *Jelenkor*, a *Bárka* közléseire). A korszakban meghatározó jelentőséggel bíró szlovákiai magyar folyóiratok esetében a magyarországi szerzők és a magyarországi irodalom felé történt hangsúlyeltolódás, bár különböző mértékben, jelentkeznek: a *Kalligram* a szlovákiai magyar tényezőt szinte teljes mértékben kiiktatta, pontosabban érzékelhetetlené tette, a szerepeltetett írások nyelviség és a tradíciókhoz való viszony tekintetében nem oszthatók fel a „szlovákiai magyar” versus „magyar” oppozíció szempontjából. A *Szörös Kő* és az *Irodalmi Szemle* szintén hasonló elmozdulást jelzett, ha kisebb mértékben is, de szinte átlépte azt a bizonyos Rubikont.⁷ Az irodalmi élet intézményrendszerére vonatkozóan fontos megjegyeznünk, hogy a folyóiratok mögött kiadók is álltak, állnak (a *Kalligram* mögött az azonos nevű kiadó, a *Szörös Kő* esetében az AB-ART, az *Irodalmi Szemle* mögött a Madách-Posonium), amely a könyvek és a szerzők fellépését „devizaértékkel” tette lehetővé, persze nemcsak a szépirodalom tekintetében, hanem a szekunderirodalomban is. Illetve, olyan kiadók is részt vettek, vesznek ebben a kölcsönviszonyban, amelyekhez nem kapcsolódnak szorosan folyóiratok, mint például a Nap Kiadó.

Ezek a folyóiratok és kiadók ma hasonló feladatot töltenek be, sőt, eggyel bővült is a fórumok száma (ill. ugyanígy csökkent is): az *Opus*, a legújabb szlovákiai magyar nyelvű irodalmi folyóirat (amely a Lilium Aurum Kiadóhoz kötődik szorosabban) a *Kalligram*hoz hasonló abban, hogy ránézésre a művészetek közötti látószöveg határ felszámolását tűzi ki célul. Afféle könyv-

tárgy, amely megjelenésében is esztétikai élményt okoz. A szlovákiai és magyarországi alkotókat együttesen szerepelteti, ezáltal határokat nem állít fel. Érdemes tovább gondolni, ez a gesztus a SZMÍT részéről mit jelent, milyen funkciót tölt be ez a lap, minek lépett a helyére, ha lépett, és milyen hiátust tölt be, milyen szerepet talál ki magának (eddig az időközben megszűnő *Szörös Kő* egy továbbfejlesztett verziójának tűnik).

A szlovákiai magyar irodalom szempontjából irányvonalakat érdemes felmutatni, a továbbiakban azokra az anomáliákra igyekszem felhívni a figyelmet, amelyek véleményem szerint, szigorúan szubjektíven, a leginkább jellemzik az említett folyóiratok és kiadók holdudvarában egykor feltűnt és jelenleg megtalálható, északon, Magyarországgal határos területen élő, de euróval fizető, magyar nyelven író irodalmárokat, szerzőket.

Kezdjük talán a líránál és az alapoknál: a már mottóval is megidézett Tózsér Árpád tevékenysége és jelenléte folyamatos irodalmunkban. Akár az 1997-es *Leviticus* című kötetére, akár a 2008-ban megjelent naplójára (*Szent Antal disznaja*), vagy pedig a 2009-es *Csatavirág* kötetére gondolok, folytonos készenlétben, flexibilisen ügyel a potens irányzatokra, stílusformákra. A késő modern, posztmodern lírafelfogást is képes mesterien kezelni, keverni költészetében. Angyalosi Gergely is ezt hangsúlyozza, amikor azt írja, hogy „Tózsér Árpád költészetét összetett, ellentmondásos, de eltagadhatatlanul létező kapcsolat fűzi a posztmodernséghez, bárhogyan értsük is ez utóbbi fogalmat. [...] Tózsérnél az elméleti fogékonyság, az intellektuális kíváncsiság talán erőteljesebben nyilvánul meg, mint nemzedéktársai többségénél. Felvethető az is, hogy a koráramlatokkal szemben tanúsított ellenállást az átlagnál nagyobb szépséggel szemléli [...]”⁸ A kortárs Cselényi László sokkal inkább kötődik a korábban megkezdett, aleatórikus, partitúraszerű konstrukcióihoz, itt a kritikának kéne nagyobb kondíciókat mozgósítania, hogy ennek a versnyelvnek az integrációja értő olvasatokban tovább folytatódhasson. Tóth László *Átváltozás avagy az itt és ott* című művében a legmeghatározóbb annak a bölcséleti versnyelvnek a kibontakozása, amely leginkább a költő sajátja tud, bír lenni. Az egyik legizgalmasabb folyamat Barak László poétikájában követhető nyomon, a történelmi, politikai, közéleti reflexivitást egy olyan összetett poétikai látásmódban képes közvetíteni, amelyben még számos lehetőség kínálkozik, akár a nyelvi, akár a filozófiai regiszter felé.

6 H. NAGY Péter: *Hagyománytörténet. A „szlovákiai magyar” líra paradigmái 1989–2006*. Pozsony: AB-ART Könyvkiadó, 2007.

7 Vö.: NÉMETH Zoltán: *A szétartás alakzatai*, 37–38.

8 ANGYALOSI Gergely: *A mítosz mint a költészet alapanyaga. Tózsér Árpád lírájáról*. In: Uő: *A minta fordul egyet*. Bp.: Kijárat Kiadó, 2009. 129.

Hizsnai Zoltán az Iródia-nemzedék képviselője, egyfajta kísérletező költészetet művel, amennyiben egy kötetben belül is rendkívül sokféle tradíciót, beszédmódot szolgált meg. A nyugatos beszédmódtól az epikus jellegű gondolati költeményekig, a neoavantgárd szövegrontástól és vizuális költészettől az alkalmi poézis határáig, rendkívül sokféle próbát tett a nyelvvel. Azt mondhatjuk, épp ez a heterogenitás, nyelvi flexibilitás, a kifejezőmódokkal való szemérmetlen játék az, ami Hizsnai költészetének legfőbb egyediségét adja. A különös elevenség, ami a szövegeit jellemzi, ebből a gesztusból, a szöveg „szövegszerűségének”, a nyelv hajlíthatóságának felismeréséből adódik. Bár az utóbbi időben nem jelentkezett új kötettel, épp ezért a poétikájának alakulása, eddigi összjátéka izgalmas továbbjatszásokot hordozhat magában.

Juhász R. József, hogy egy, a szlovákiai magyar irodalomban másfajta aspektusból bejáratott szöveghelyet használjak, másodvirágzását éli. Olyan alakja ő az irodalomnak, aki komplex, a médiumokat vegyítő technikájával voltaképp egy egységesnek, lineárisnak mondható utat jár be, és a fentebb említett szerzőkkel ellentétben tulajdonképpen következetesen dolgozik egy tradícióval, anélkül, hogy azt felforgatni, meghaladni próbálná. A neoavantgárdról van szó, amelynek technikáit igen rutinosan alkalmazza, váltja át legújabb, *Szedd szét!* című könyvében is.

Csehy Zoltán költészete az antik és humanista műveltség és tradíció újragondolásából szerveződik. Az a mód, ahogyan a „talált tárgyat” újrahaznosítja (beváltja), egyedülálló a magyar (nem csak a szlovákiai!) irodalomban. Sajátossága, hogy a kulturális és poétikai anyagot provokatív, felforgató jelleggel sajátítja át. A mítoszok, az antik és humanista értékek és kulturális javak Csehynél ellentétezően jelennek meg, a világ, amiből vette ezeket, mintegy demisztifikálva tér vissza, illúziómentesen. Ha úgy tetszik, mélység és magaslat kerül mindig egymás mellé, a szinte „éter” a nagyon is emberi, olykor közönséges mellé. Nagyon izgalmas, ahogy a nyelvvel bánt: Csehy kiváló, gyakorlott műfordító is, aki azt a tapasztalatot, amely szerint a magyar nyelv nem kifejezetten antik formák és poétikai hagyományok reprodukálására alkalmas, szövegszervező elvvé, jelentésalkotóvá emeli. Jó példa erre a *Hecatelegium*, ahol a nyelvrontás tudatosan alkalmazott szegmens. Csehy szövegei az „európaiságot” mutatják (váltóértéke van), amennyiben diakrón és szinkron szempontból is egyfajta tabló rajzolódik ki a szövegekből, szövegekben. A nyelv időt, tradíciót, illetve ezek vesztését és örökítését sűríti magába, és világok, kultúrák együttes jelenlétét mutatja meg. Hasonló minőséget, csapásvonalat tűzött ki maga elé Polgár Anikó poétikája

is, hitelképességének az igazolására elég megemlítenünk a *Régésző körömcipőben* című, 2009-es verskötetét.

Németh Zoltán mind elméleti, mind szépirodalmi, poétikai vállalkozásaiban valami új meglátását nyújtja ugyanannak a visszatérő problémának. A probléma pedig, ami Németh Zoltánt foglalkoztatja, nem más, mint a szöveg fogalmának és „hatalmának” tágíthatósága, kiterjesztése. A szöveg Némethnél bekebelez, burjánzik, gondolhatunk itt a test poetizálásával kapcsolatos elméleti és nem elméleti írásokra, vagy a szerző figuráját relativizáló alkotásokra, vagy egyszerűen az elmélet és a szépirodalom egymásra vonatkoztatását érintő, azok határterületeit firtató szövegeire. Az *Állati versek* című kötet is több szempontot magába foglal a fentebb említettek közül: egyrészt megszólít egy, a magyar irodalomban némiképp pátosszal övezett hagyományt, a gyerekvers (szűk értelemben véve az állatvers) tradícióját. Több ponton is határt sért ezzel a kötettel: egyrészt a gyerekvers számára csak destruálandó forma, a célközönség Németh számára egyáltalán nem az említett korcsoport. A klasszikus gyerekverset formai és tartalmi szempontból is felszámolja: tartalmilag a Németh-féle állatversek valójában nyelvfilozófiai, társadalomkritikus felvetéseket sűrítenek magukba, formai szempontból pedig – bár a gyerek asszociatív, kombinatorikus, félreértéseken alapuló nyelvi logikáját alkalmazza, és hangzását tekintve is felidézi a gyerekverset – valójában a nyelvi szkepszist demonstrálja a szövegekben, miközben a szerepeket, az irodalmi szerepjátékokat értékeli fel és újra szövegeiben és köteteiben.

Juhász Katalin a modern poétika különböző válfajait gondolja újra, különös tekintettel a késő modern versbeszéd hagyományára, emellett költészete a tárgyias költészet tradíciójába is illeszkedik. A befektetéseit itt érzi megtérülendőnek. Jellemző rá, hogy minden ironia (öncélú ironia) és önelvűség nélkül nyúl a klasszikus szövegekhez és poétikákhoz, rendkívül fegyelmezett, pontos nyelven megszólaló munkái titokzatos mélységet mutatnak. Juhász Katalinról elmondható, hogy a tradíciót, amelyet átsajátít, valóban „mint talált tárgyat, visszaadja”, hiszen költészete az említett beszédmódnak szerves folytatása, hagyományozója.

Utoljára, de nem utolsósorban említeném Vida Gergely eddigi munkásságát, amely a *Rokokó karaoke* című 2006-os kötetében csúcsonyult ez idáig ki, polifonikus, intertextuális, palonidikus költészete, olyan kritikái összhangot váltott ki, hogy az egy adott év majd minden irodalmi díjára beváltható volt. Nem mintha ez értékorientációval bírna.

A prózairodalomban az átkötő szerep egyértelműen Grendel Lajos nevéhez és regényeihez kapcsolódik. A szlovákiai magyar irodalom kategóriájának értelmez-

hetőségétől elméleti munkáiban kifejezetten elhatárolódik: „Ha az irodalomra, mint elsősorban nyelvi fenoménra tekintünk, akkor az olyan fogalmakat, mint szlovákiai, erdélyi, vajdasági stb. magyar irodalom nemcsak körvonalazhatatlanoknak, homályosnak és pontatlannak fogjuk látni, hanem alapvetően problematikusnak is.”⁹ A regényeiben azonban, a prózapoétika „váltóértékét” megmérve, számot vet a kisebbségi létmóddal: a múlt elbeszélhetőségét, a történetek megírhatóságát, a determináltság egyfajta tapasztalatát tematizálja például az *Éleslövészetben*, azáltal a „szlovákiai magyarság” fogalmát új, pátoszmentes tartalommal tölti meg. Fontos megemlítenünk *A New Hont-trilógiát* is, amely remekül a reflektál a történelem, a hagyomány, a fikció, az emlékezet, a felülírás devalvációjára, ezzel teremtve meg magának azt az értéket, amely szövegeinek változó megítélése mellett mindig is sajátja volt.

Egy lezárt fejezet Talamon Alfonzé, így árfolyama már kevésbé van kitéve a piac ingadozásának, nem mintha annak minősége ezt bármikor megkérdőjelezhetné volna. Talamon Alfonz prózája rendkívül sok tradíciót olvaszt érzékelhetően magába. Rövid pályafutása során megjelent kötetekben jól érzékelhetőek az elmozdulások, de voltaképp minden kötetében egészen hasonló stratégiát folytat. A nyelv és a jellegzetes kifejezőeszköz, a talamoni hosszúmondat adja a keretet a szövegalkotáshoz, amely anekdotikus jellege révén egyrészt felfűzhető a Mikszáth–Krúdy-hatástörténeti szálra; másrészt, a hosszúmondat jellegéből, díszittségéből adódóan egyfajta lírai nyelvhasználatot jelez. Főleg a korábbi kötetekre jellemző, de az utolsó posztumusz könyvből sem hiányzik ez a líraiság. Egyébiránt a talamoni próza megidézzi a mágikus realizmust, részben Kafka szorongásos világát (ahogy erre Németh Zoltán is rámutat¹⁰). A *Samuel Borkopf: Barátaimnak egy Trianon előtti kocsmából* című mű is említést érdemel, hiszen akár a (cseh)szlovákiai magyar tematika felől is érthető lenne a Trianon-élmény, azonban, ha így értjük, egy egészen újszerű látásmódot és történelemszemléletet kell diagnosztizálnunk, amely kimerevített pillanatok egymásutánosságában láttatja az idő múlását. Talamonnál burleszk-szereplőkre emlékeztetnek a figurák, amely figurák sok esetben a burleszk tragikomikus jellegét is magukon viselik, illetve annak azt a sajátosságát, hogy a legtraumatikusabb tapasztalatot is képes mintegy idézőjelbe tenni, ezáltal közölni. Talamon legnagyobb erőssége éppen ez, hogy a nyelvben kultúrát képes megidézni, ötvözni, a hosszúmondatokból világok,

múltak, fel nem oldott tapasztalatok, identitások bomlanak ki, azáltal ez a prózapoétikai képződmény képes rendkívül otthonossá tenni a fikciót.

Mindenféleképp kiemelésre érdemes Gazdag József *Kilátás az ezüsfenyőkre* című, első elbeszéléskötete, amelyet a kritika igen pozitív fogadtatásban részesített. Prózapoétikai eljárásai jól érzékelhetően a Mészöly Miklós-féle beszédmódot hagyományozzák, Gazdag a mai magyar prózában egyedülálló mértékben és módon, erővel kapcsolódik a mészölyi próza tradíciójához, filmszerűségéhez, objektív ábrázolásmódjához. Személyesség és tárgyiasság (kontempláció) egymást ellentéző jelenléte sajátos idő- és térszemléletet hordoz ebben a kötetben, amely a monologikus szövegépítkezés lehetőségeit kiaknázva teremt egyedi világot.

N. Tóth Anikó *Fényszilánkok* című regényének kritikai visszhangja is jelentős és pozitív volt. A regény története három hang, három elbeszélő nézőpontján keresztül jelennek meg, ezek érintkezése, elhajlásain alapul a konstrukció. A váltások, kontrasztok és vetületek elrendezése, adagolása a legfőbb erénye a kötetnek. N. Tóth Anikó prózájának legnagyobb erénye azonban mégis az, hogy képes egyszerre több hagyományt megidézni, az aperegény tradíciójától a fotoregényekig igen sokféle olvasásmódra ad lehetőséget. Azonban, N. Tóth Anikó esetében nem szabad megfélekednünk arról, hogy a gyerekirodalom keretén belül (már ha egyáltalán szabad leválasztani az ilyen tematikájú műveket az ún. felnőtt irodalomról) is egyfajta határátlépést hajtott végre a *Tükörkönyv* című alkotással, amely a kalandregény tradícióját idézi, szerkesztésmódját tekintve a tükör megkettőző gesztusa, tematikus értelemben pedig annak mágikus-bűvös toposza szolgál vezérlőelvként.

György Norbert, Norbert György *Klára* című első regénye szintén meglehetősen visszhangot keltett, aki a nyelviséget nem a magyar oldalra, oldalról váltja át, hanem egy, a szlovákkal vegyített, roncsolt nyelvet alkalmaz, a meglehetősen rafináltan felépített, ugyanakkor a lektűr elemeit sem nélkülöző regényben.

Zárásképp pedig a friss Bródy-díjas Hunčík Péter *Határeset* című regényét említeném, amely nagyon jól használja a grendeli hagyományt, az anekdotafűzést. Hogy mi lesz, lesz-e ennek a színrelépésnek folytatása, az a jövő titka.

Ezenkívül mindenféleképp meg kell, meg kellene, műfajtól, irányzattól függetlenül, és még mindig a teljesség igénye nélkül említenem Ardamica Zorán, Bárczi Zsófia, Bettes István, Szalay Zoltán vagy Szászi Zoltán nevét, akik esetlegesen képesek egy bizonyos értelemben piacképes deviza színrevitelére. Persze mindeki a saját hitelképessége szerint.

9 GRENDÉL Lajos: *Helyzetkép a szlovákiai magyar irodalomról a század végén*. Forrás, 1995/2.

10 NÉMETH Zoltán: *A széttartás alakzatai*, 39.

BEKE OTTÓ
Vajdasági emlék-montázs

Gyász-halál

A ránk hagyományozódott és a kortárs vajdasági magyar irodalmi közélet és (-)gondolkodás nem elhanyagolható része a halál és a gyász, továbbá az emlékezés és a múltidézés jegyében íródik.

Érdeemes felidézni az irodalomalapítóként számon tartott Szenteleky Kornél alakját Herceg János 1933-ban megjelent, hatványozottan és nyilvánvaló módon retorikus nyelvhasználatot alkalmazó *Zúgó Jegenyék*¹ és az 1935-ös, immár sokkalta realiztikusabb hatást keltő *Aranyady György*² című elbeszélését olvasva. A *Zúgó jegenyék* oly módon állít emléket Szentelekynek, hogy kitartását, szakadatlan irodalomszervező és alkotói munkásságát „a nagy testvériségben” szinte egymagában álló, a természet viszontagságaival hosszú éveken keresztül dacoló, szeretetteljes és gondoskodó jegenyefa képében jeleníti meg, amely fából majd bölcső készül, hogy „erőt és egészséget kapjon benne egy kis emberke”.³ A betegség és a halál retorikájával élő *Aranyady György* szövege a kimerült Szentelekyről szól, aki köhögősen kapkod levegő után. „Már több, mint két éve annak, hogy egyszer meglátogattam a nagybeteg Szentelekyt. Panaszkodott, hogy fáradt, kimeríti a betegsége, és nincs ideje pihenésre. Fél éjszakákat húzott keresztül a Kalangya szerkesztésével hápogva, köhögősen, levegő után kapkodva.”⁴

Sziveri János hetvenes–nyolcvanas években kibontakozó s a korabeli kontextusban többek között nyelvi-formai szempontból innovatívnak és irodalompolitikailag szubverzívnek számító költészete bizonyos olvasói

körökben ma is kultikus tiszteletnek örvend. „Sziveri szerzteágazó opusának rendkívüli diszkurzív többosztatusága, műfaji-műnemi változatossága a hatvanas évek elején alakuló Symposion-kör alkotóinak, Tolnai Ottónak és Domonkos Istvánnak az életművéhez mérhető a vajdasági magyar irodalomban” – olvasható Lábadi Zsombor *A lebegés iróniája* című munkájában.⁵ Sziveri életművének talán legfrekvenciáltabb, legismertebb s a recepció, valamint a kritika által is exponált darabja a *Bábel*, amely az azonos címet viselő kötetben jelent meg 1990-ben Budapesten. Thomka Beáta szerint a kötet egészében „a tónus ingadozásai ellenére a kérdéseket mindvégig az értelem intonálja: az fürkészi az idült levés s a megváltás esélyeit/esélytelenségeit, az elme töpreng az emberi lét hiábavalóságán s a folyamaton, melyben az én irtása zajlik (...)”⁶ A kötetre vonatkozó idézett megjegyzések a címadó vers szempontjából különösképpen relevánsak, hiszen abban a lírai én a halálos betegsége, önmaga egzisztenciális fenyegetettségére reflektál („*halálotomat türelmesen begombolom*”).⁷ Az életmű utolsó darabját alkotó négysorosban a költői szubjektum szintén a máslet felé fordul („Valakit elszóltottak belőlem –”). Lábadi Zsombor Sziveri kötetének megjelenési sorrendjét, költészetének alakulástörténetét figyelembe vevő szinopszisa hasonlóképpen involválja a halál és a gyász motívumainak relevanciáját. A *Bábel* kötet borítóján látható, saját arcát eltakaró emberalak „egzisztenciális fordulópontot jelöl: a betegség elhatalmasodása, a szervezet rohamos pusztulása miatt a saját elmúlásához viszonyuló ember határhelyzetét szemlélteti.”⁸ A költői szubjektum a halál közeledtével ugyanis „már arccal az ismeretlen, a *Máslet* felé”¹⁰ fordul.

A Sziveri Jánossal azonos évben, 1954-ben született Fenyvesi Ottó 2009-ben megjelent kötetében halott vajdasági szerzőket, írókat, költőket olvas.¹¹ Ennek

1 Herceg János: *Zúgó Jegenyék. Szenteleky Kornél emlékének* = Kalangya, II. évfolyam (1933. október) 10. szám, http://dda.vmmi.org/kal1933_10_17

2 Herceg János: *Aranyady György* = Kalangya, IV. évfolyam (1935. február) 2. szám, http://dda.vmmi.org/kal1935_02_02

3 Herceg János: *Zúgó Jegenyék. Szenteleky Kornél emlékének* = Kalangya, II. évfolyam (1933. október) 10. szám, http://dda.vmmi.org/kal1933_10_17

4 Herceg János: *Aranyady György* = Kalangya, IV. évfolyam (1935. február) 2. szám, http://dda.vmmi.org/kal1935_02_02

A két Herceg-novella részletesebb elemzéséhez lásd Beke Ottó: *Egy értelmezés heveny lefolyása. Herceg Jánosról, Szentelekyről és a couleur locale-ról* (részlet) = Kilátó 2009/22. sz. (Magyar Szó 2009. június 6–7., 22.). A szöveg a 2009. május 26-án Zomborban megren-

dezésre került *Hogyan olvassuk Herceg Jánost a 21. században?* irodalmi tanácskozáson hangzott el.

5 Lábadi Zsombor: *A lebegés iróniája. Sziveri-szinopszis – Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2008, 45.*

6 Thomka Beáta: *Bábel* In BIK, 40.

7 Sziveri János: *Bábel* in Sziveri János minden verse, Kortárs Kiadó, Budapest, 1994, 292.

8 Lábadi Zsombor Sziveri-szinopszisának részletesebb értelmezését lásd Beke Ottó: *Sziveri-szinopszis és irónia* = Sikoly 2009/18. sz., 109–115. o. vagy Kilátó 2009/26. sz., 22–23. (Magyar Szó 2009. július 4–5.)

9 Lábadi Zsombor: *A lebegés iróniája. Sziveri-szinopszis – Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2008, 139.*

10 i. m. 165.

11 Fenyvesi Ottó: *Halott vajdaságiakat olvasva. Versek, átköltések, másolatok. Első könyv – zEtna/Basiliscus, Zenta, 2009.*

megfelelően a jelenleg Veszprémben élő költő munkássága kapcsán is helytállóak Hózsa Éva alábbi meglátásai: „A mai alkotók nagy része elkerült vajdasági szülőföldjéről, ahova időnként visszatér, máshol új modellekre koncentrálnak, ugyanakkor fenntartja a kapcsolatot a regionális kultúrával. Ami az »örökséget« illeti, mai irodalmunkban rengeteg az áthajlás, a kölcsönzés, az intertextuális vonatkozás, ezek időről időre mindent átjárhatóvá avatnak.”¹² A Fenyvesi-kötet elliptikus szerkesztésmódot követő, irodalomtörténeti és sorstörténeti kontextusokat epizódyszerűen felidéző szövegei Csáth Gézának, Mikes Flórisnak, Milkó Izidornak, Kosztolányi Dezsőnek, Ambrus Baláznak, Kázmér Ernőnek, Radó Imrének, Dettre Jánosnak, György Mátyásnak, Bencz Boldizsárnak, Thurzó Lajosnak, Laták Istvánnak, Csépe Imrének, Tamás Istvánnak, Debreczeni Józsefnek, Sáfrány Imrének, Löbl Árpádnak, Komáromi József Sándornak, Utasi Máriának, Podolszki Józsefnek, Herceg Jánosnak és Juhász Erzsébetnek állítanak emléket. Igencsak találó Boldog Zoltán könyvismertető értelmezésének az a meglátása, mely szerint „Bármennyire is keressük a kapcsolatot a megidézett írók művei, életútja között, a legtöbb közös vonást mégis az a rituálé hordozza magában, melynek során Fenyvesi Ottó közös nyughelyre olvassa a halottakat. Helyre teszi topográfiailag Csáth Gézát, Kosztolányi Dezsőt és Dettre Jánost – jelezve ezzel, hogy neki ők vajdaságiak, földik maradnak. Névjeggyével, a kötet utolsó irodalomtörténeti címszavával önmaga is felsorakozik mögéjük, mint olvasójuk és mint földi társuk.”¹³

A Fenyvesi-kötet hivatkozott, néhány kevésbé ismert szerzőjének (név)sora és nemritkán töredékes életműve Samu János Vilmosnak a (Delta) paratérrel kapcsolatos gondolatait idézi fel. Samu Brian McHale-t idézi, aki szerint „»nagyszámú, töredékeiben lehetséges világ létezik egy lehetetlen térben«. Ennek elképzelhető megtapasztalása – továbbra is McHale-nél maradva – »egy idegen térnek az ismerős téren belüli, vagy olyan ismerős térrészek közötti bemutatása, ahol ilyen 'között' nem létezik«, úgyhogy konkretizációja faktíve nem, csupán fiktíve lehetséges [...]”¹⁴ A vajdasági magyar irodalmi hagyomány és annak „az egyre csak

duzzasztott/duzzadó irodalomtörténeti korpusz[aj]”¹⁵ a tisztelet- és szeretetteljes odafordulás, az újra és újra megnyilvánuló emlékezet révén konstituálódik töredékes, ám időnként intégernek tűnő, olvasható és olvasandó, befogadható szövegegyüttesként. Ez a potenciális irodalmi univerzum és panteon egy *lehetetlen* térben, valamint lehetetlen körülmények között és módon tűnik fel, ahol a halál és a gyász önmaga ellentétében fordul át, amikor is a tradícióban gazdag múlt felidézése a fenyegetettség érzésének mérséklésére szolgál, amely fenyegetettséget esetenként a rideg, ám lehetőségtermészetű hagyomány-nélküliség okozza. A Fenyvesi-kötet fejezeteinek élén álló írói arcképek az irodalomalapító ős/atyák oltalmazó, bizonyosságul szolgáló jelenlétének benyomását keltik; hasonlóképpen, mint az az archaikus halotti kultuszok esetében történt, amikor is „Képek [...] helyettesítették a halottak testét, azokét, akik testükkel együtt elveszítették látható jelenlétüket. A hiányzó test helyébe lépve [ilyenkor] képek foglalták el azt a helyet, amelyet a halott elhagyott. A közösség egy tagjának halála okozta úr [ugyanis] fenyegetettséget jelentett a közösség számára. A halottak ezért jelenvalóként és láthatóként őrződtek meg az élők számára.”¹⁶

A paratérben adott és ebben a lehetetlen térben működő hagyománynak az életben tartása természetesen nemcsak képek, hanem egyebek mellett rövid biográfiák formájában is történhet, amint azt a Fenyvesi-kötet remekül példázza. Az állandó értékekkel bíró és ilyenképpen megbízható hivatkozási alapul szolgáló, ám a fenyegetettség állapotának kitett múlt allegorikus megjelenési formáját nyújtja Beder István *Háromszáz évgyűrű* című regényének „tulajdonképpeni hőse”,¹⁷ a természeti és történelmi viszontagságokkal, csapásokkal egyaránt dacoló Nagyfa. Ez a Nagyfa megélte a török hódítást, a törökök kiűzését, az 1700-as, 1800-as éveket, a XX. század világméretű, majd délszláv háborúit. „A háromszáz éves, kiégett lelkű” fára végül az elkerülhetetlen megsemmisülés vár. „Hóval terhelt maradék ágain varjak zsinatolnak. Kár, kár, kár! Tavaly már csak úgy nőttek rajta a csenevész hajtások, mint halotton a haj és köröm. Azt hiszem, az

12 Hózsa Éva: A novella Vajdaságban – Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2009, 41.

13 Boldog Zoltán: A közös nyughelyre olvasás. Fenyvesi Ottó Halott vajdaságiakat olvasva című verseskötetéről (zÉtna, Basiliscus, 2009), <http://www.irodalmijelen.hu/?q=node/3654>

14 Samu János Vilmos: A Delta paratér. Hagyományos fikció/fikciós hagyomány in konTEXTUS. Összehasonlító irodalomtudományi

tanulmányok – Bölcsészettudományi Kar–Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2007, 83.

15 Uo.

16 Hans Belting: Kép, médium, test: az ikonológia új megközelítésben = Filológiai Közöny 2005/1–2., 29.

17 Beder István: Háromszáz évgyűrű. Regény – Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2008, 13.

új tavaszt már hiába várja. Mint minden élő szervezet, ez sem állhat ellen a múló idő kérlelhetetlen hatalmának.”¹⁸

A különböző narratív sémákat követő irodalomtörténet(-írás) és emlékezet, a vajdasági magyar irodalmi gondolkodásra különösképpen jellemző specifikus múltidézés kapcsán érdemes Hillis Millernek az elbeszélő szöveg meghatározó jellemvonásaira vonatkozó alábbi tanulságos meglátásaira utalni: „Miller kiindulópontja (szinte az első dolog, amit valóban a narratíváról mond) az, hogy az elbeszélő szöveg »az emlékező feltámasztás jegyében« születik. Minden elbeszélés valamiféle sírfelirat, memoár vagy megemlékezés/emlékmű, »a gyász homályos aktus« (»an oblique act of mourning«) [...]”¹⁹

Az irodalomalapító ősatyák emlékezetbe idézése (Szenteleky Kornélé Herceg János, Sziveri Jánosé Lábadi Zsombor, vagy éppen Csáthé, Kosztolányié, Lataké, Thurzóé Fenyvesi által) megfellebbezhetetlen tekintélyükre igyekszik hivatkozni, és abból eredeztetni a kortárs irodalmi produkció genealógiáját, jövőbeli fejlődési irányát, értékeinek aranyfedezetét és legitimitását. A tekintély azonban és így az ősatyák, a múlt tekintélye is szükségszerűen problematizálódik az irodalom retorikus és ironikus potenciáljának hatására. Miként Shoshana Felman fogalmaz: „Psychoanalysis tells us that the fantasy is a fiction, and that consciousness is itself, in a sense, a fantasy-effect. In the same way, literature tells us the authority is a language effect, the product or the creation of its own rhetorical power: the authority is the power of fiction; that authority, therefore, is likewise a fiction.”²⁰ A nyelv retorikus potenciáljának termékeként, hovatovább a pusztá fikcióként elgondolt autoritás koncepciója még bonyolultabb képet eredményez a paratér lehetetlen, ám mégis fennálló viszonyai közepette. Brooks Landon

szerint ugyanis „Amit [...] fikciónak nevezünk [...], az az emlékezet szimulákroma; kettejük tapasztalati világi egy Möbius-szalag két széléként fonódnak össze – a fikció általában képzelt emlékezet, az emlékezet pedig gyakran nem több, mint álcázott fikció.”²¹

és emlékezés

„Közben kinyitom az ablakot, a beszökő szél lerepít néhány cédulát a hajópadlóra, ezekből máris elveszett néhány.”²²

Kontra Ferenc 2006-ban megjelent, *Wien a sínen túl* című regénye nem a kényszerítő erejű vagy önként vállalt irodalmi hagyományra, hanem önmagára, önmaga megformáltságára/megformálódási folyamatára reflektál azáltal, hogy tudatosítja és ki is fejt, hogy az emlékek megfogalmazása, papírra vetése/lejegyzése és azok elrendezése, kombinálása különböző, gyakran eltérő módokon történhet. (A szöveg tágabb értelemben vett autoreferenciális aspektusát más kontextusban a különböző művészeti ágak, illetve kommunikációs formák, valamint a többnyelvűségnek az akár egyetlen szintaktikai egységen belüli kontaminációja²³ gazdagítja, saját mediális, specifikusan verbális határhelyzetére irányítva a figyelmet).

Kontra korábbi írásai, kötetei (mint például a *Drávaszögi kereszték*,²⁴ a *Gyilkosság a joghurt miatt*²⁵ vagy a *Farkasok órája*,²⁶ hogy csak néhányat említsünk) is nagyban építettek az individuális és kollektív emlékezetre mint a történet-elbeszélés alapjára. A *Gyilkosság a joghurt miatt* kötetben olvasható *Az elnök és én*²⁷ című ironikus hangvétellű elbeszélés például a hatvanas-hetvenes-nyolcvanas évek meghatározó politikai mítoszteremtő tevékenységét, a *Felhőszakadás*,²⁸ továbbá a *Játék a halakkal*²⁹

18 i. m. 82.

19 Bényei Tamás: Dekonstrukció és narratológia (és Borges) in *Keresztéz(őd)ések. Dekonstrukció, retorika és megértés a mai irodalomelméletben* (szerkesztette: Bókay Antal és M. Sándorfi Edina) – Janus/Gondolat, Budapest, 2003, 54.

20 Shoshana Felman: To Open the Question = Yale French Studies 1977, No. 55-56. *Literature and Psychoanalysis. The Question of Reading: Otherwise*, pp. 8.

21 Idézi: Samu János Vilmos: A Delta paratér. Hagyományos fikció/fikciós hagyomány in *konTEXTUS. Összehasonlító irodalomtudományi tanulmányok – Bölcsészettudományi Kar–Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2007, 83.*

22 Kontra Ferenc: *Wien a sínen túl* – Helikon Kiadó, Budapest, 2006, 9.

23 i. m. 199.

24 Kontra Ferenc: *Drávaszögi kereszték*. Regény – Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1988; a regény átdolgozott kiadása: Kontra Ferenc: *Drávaszögi kereszték*. Regény – Életjel–HunCro–Magyar Napló, Szabadka–Eszék–Budapest, 2008.

25 Kontra Ferenc: *Gyilkosság a joghurt miatt*. A bűn mint próza – Forum, Újvidék, 1998.

26 Kontra Ferenc: *Farkasok órája* – Magyar Könyvklub, Budapest, 2003.

27 Kontra Ferenc: *Az elnök és én* in Kontra Ferenc: *Gyilkosság a joghurt miatt*. A bűn mint próza – Forum, Újvidék, 1998, 43–48.

28 Kontra Ferenc: *Felhőszakadás* in Kontra Ferenc: *Gyilkosság a joghurt miatt*. A bűn mint próza – Forum, Újvidék, 1998, 69–80.

29 Kontra Ferenc: *Játék a halakkal*. *Freeing in Kontra Ferenc: Gyilkosság a joghurt miatt*. A bűn mint próza – Forum, Újvidék, 1998, 101–106.

pedig többek között a kilencvenes évek véres történéseinek emlékét idézi fel. Az elmúlt évtized háborús eseményeivel terjedelmesebb formában a szintén drávaszögi származású Pataky András 1997-ben Siklóson megjelent, *Rettegő türelem*³⁰ című, realiztikus hatást keltő szövege foglalkozik. Hózsza Éva főleg a *Gyilkosság a joghurt miatt* Kontra-kötetben olvasható *Csáth Géza utolsó novellája*³¹ című írás kapcsán mutat rá, hogy „A huszadik század kilencvenes éveinek irodalmában megszapornak a szülőföld és az identitás kapcsán kimondott »utolsó«”.³²

Maurizio Ferraris *Derrida kísértetei* című tanulmányában a következő releváns megállapításokat teszi a tágabb értelemben vett társadalmi tárgyak, az igazság, az emlékezés és az írás, az inskripció közötti meghatározó relációval kapcsolatban: „Az igazságnak létezik egy alapja, ez pedig az emlékezet, a feljegyzés, a technika. [...] emlékezet nélkül, rögzítés nélkül nincs ígélet”; „Ha nem lehetne feljegyzés, nem léteznének a szociális tárgyak, ugyanúgy, mint az ígérek [...], a pénz, a műalkotások. Ezek a tárgyak [...] abban állnak, hogy társadalmi aktusok regisztrációi. Kezdve attól az alapvetőtől, mint az ígélet és megegyezés, amit úgy gondolok, alapvető szabálya a társadalmi tárgyaknak. Azaz a társadalmi tárgyak társadalmi aktusok eredményeként jönnek létre [...], és az a jellemzőjük, hogy valahova leírják, beírják őket.”³³

A *Farkasok órája* című Kontra-regényben – a szöveg struktúrájával korrespondáló nyitómondat tanúsága értelmében – a múlt képei stabil szekvencialitásba illeszkednek, s ez a sorrendiség implicite a(z) (szöveg)elemek szerkezeti állandóságát biztosítja. „Vajon én magam leszek-e saját élettörténetem hőse, vagy másvalaki tölti be ezt a tiszteket: majd elválnak – az itt következő lapokból kell kiderülnie.”³⁴ A *Wien* esetében a narrativizálódó emlékezet olyan szövegszervező keretként működik, amelyben az emlékezet töredékei, elemei különböző kombinációs és szelektációs elveknek megfelelően eltérő struktúrákba rendeződnek. „Mefogadtam, hogy nem

bútorozom be az emlékezet üres szobáit. Tudtam, ha hazamegyek, úgyis el kell mesélnem. Talán egy egész napomba telik, olyan hosszú beszélgetés lesz, de mindent elmondani mégis képtelenség; nem azért, mert legszívesebben elhallgatnám egy részét, hanem azért, mert egyre több szoba maradt mögöttem üresen. Csak nehogy kifelejtsek valamit.”³⁵ A külön-külön lejegyzett és ily módon szeparált emlékképek, események a strukturális funkcionalitás szempontjából egy hatalmas puzzle darabjaihoz válnak hasonlónak. „Éppen úgy, mint amikor egy kép összeillesztetlen darabjai hevertek szétszórva a padlón előttem. Kiöntöttük az egészet egy dobozból, és nekiláttunk hasalva, hogy kinek sikerül előbb előkotorni az általa választott részletet. Higgadt tárgyilagosságot követel a türelemjáték.”³⁶ Rálátást nemcsak arra, amit mögöttem hagytam, hanem arra is, aminek elébe nézek.”³⁷

Az emlékezés kontinuitásából kiragodott emlékképek és események a maguk szegregált formájában nem a fabula totalitását reprezentálják, még akkor sem, ha annak konstitutív elemeit és (szöveg)helyeit alkotják. A centrális pozíciók és (narratív) szekvenciák ugyanis csakis a struktúrában telítődnek jelentéssel és funkcióval. Ez a struktúra azonban – az elemek nagyszámú kombinációs lehetőségeinek következtében – különböző módokon képződhet meg. A releváns és irreleváns események éles szembeállítására kérdőjeleződik meg ily módon, hiszen a történet-elbeszélés mikéntje alakítja ki vagy változtatja meg a hangsúlyokat. „Beleuntam a puzzle darabjainak rakosgatásába, hiszen a közepe, a táj tetején trónoló vár bástyástul megvolt, de aztán felháborodottan szóltak rám, hogy a kép szélei *ugyanolyan* fontosak, mert így torzóban marad a munka”³⁸ – olvasható a puzzle kirakását, darabjainak összeillesztését a regényírással mint az emlékek különböző módokon megvalósítható egységbe rendezésével retorikusan összevető részletben. Az emlékezés reprezentált/előadott teljessége csakis átmeneti, ideiglenes jellegű lehet a potenciális átrendezhetőség, átalakíthatóság, a „struktúra strukturalitása”³⁹ és az

30 Pataky András: *Rettegő türelem*. Szabálytalan napló a 20. század utolsó évtizedéből – magánkiadás, Siklós, 1997.

31 Kontra Ferenc: *Csáth Géza utolsó novellája* in Kontra Ferenc: *Gyilkosság a joghurt miatt*. A bűn mint próza – Forum, Újvidék, 1998, 165–172.

32 Hózsza Éva: *A novella Vajdaságban* – Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2009, 153.

33 Maurizio Ferraris: *Derrida kísértetei*. Halálának 5. évfordulója alkalmából (kézirat), a szöveg 2009. november 5-én hangzott el Pécsen a Kulturális különbözőség és identifikáció – vallás, nemzet, ideológia című konferencián.

34 Kontra Ferenc: *Farkasok órája* – Magyar Könyvklub, Budapest, 2003, 9.

35 Kontra Ferenc: *Wien a sinen túl* – Helikon Kiadó, Budapest, 2006, 7.

36 A regényírás tevékenységének türelemjátékként való meghatározásához az adott kontextusban lásd: Beke Ottó: *Türelemjáték*, puzzle, Bécs = Magyar Szó, 2007. március 2., 9.

37 Kontra Ferenc: *Wien a sinen túl* – Helikon Kiadó, Budapest, 2006, 7.

38 i. m. 7–8.; kiemelés tőlem, B. O.

39 Jacques Derrida: *A struktúra, a jel és a játék az embertudományok diskurzusában*, <http://whistler.uw.hu/meri/textar/derridastrukturalaj/jatek.doc>

elbeszélést lehetővé tevő kommunikációs szituáció szükségserű figyelembevételének következtében. „Ha el kell majd mesélnem a többieknek, akiknek tartoztam ezzel, minden részlet önmagát ismételve ugyanarról szól ugyan, mégis máshogyan, mindenkinek más szavakkal mondható csak el”; „egy könyv lapjaira illene inkább a sokféle nézőpont, amelynek minden oldalára legalább egy kérdőjel kínálkozna, hogy én miért éppen így mesélném, és miért másként mások”.⁴⁰

Mementó!

Fekete J. József Nettitia K. Froese írói név alatt 2009-ben megjelent *Lemúria legtetetjén* című kötete⁴¹ többek között a megismerés és az ismeretszerzés végső megalapozhatatlanságára, alapvető bizonytalanságára, összefoglalhatatlan töredékességére, illetve kontextuális változékonyságára emlékeztet.⁴² A különböző, nagyobbára nyomtatott adathordozók által megszerezhető és egyetlen elmében, mintegy centrumban tárolható, egyesíthető enciklopédikus tudás eszménye, amelyet a nagy tudású erudita, Abi al-Maarri testesít meg a *Lemúria legtetetjén* játékos iróniával átszőtt szövegeiben, a számítógépes forradalmat követően immár archaikusnak és megvalósíthatatlannak tűnik. A technikai berendezések adattároló teljesítménye összehasonlíthatatlanul nagyobb az emberi memóriáénál. Ebből a tényből természetesen nem a humán szféra és innovativitás specifikus értékeinek megkérdőjelezése következik, hanem (csak) az adatok tárolásának és előhívásának technikai apparátusokon alapuló, sokkalta hatékonyabb és gyorsabb, ma már nem is újszerű módozata. „Információink csillagászati dimenziókat öltöttek, és már régóta nem tárolhatók az emberi emlékezetben. Ámbár növelhetjük emlékezetünk kapacitását és az információknak egyre nagyobb töredékét

tárolhatjuk benne – az átlagember többet tud ma, mint amennyit a reneszánsz univerzális zsenije tudott –, mégis ésszerűbb az információkat mesterséges emlékezetben tárolni. Ráadásul az emberi emlékezet túlságosan lassú ahhoz, hogy nagy mennyiségű információt tudjon új információvá komputálni” – fogalmaz Flusser.⁴³ Nyíri Kristóf hasonlóképpen érvel amellett, hogy enciklopédikus tudást ma már képtelenség birtokolni: „Amennyiben tudáson elméleti tudást értünk, úgy teljes körű, enciklopédikus tudás mint *átlátott*, egyetlen elmében egyesített tudás a XXI. században nyilvánvalóan nem létezhet.”⁴⁴ (Nyíri koncepciójában az elméleti tudás a cselekvés, a gyakorlat eszközeinek minősül.)

Umar ibn Abi al-Maarri, amint azt a könyv címe is jelzi, Lemúria legtetetjén, a Négykarmú Sárkány Pagodájának negyedik szintjén tölti napjait. Hosszú évtizedekkel ezelőtt emelkedett felül (hangsúlyos vertikális metafora!) az árnyjátékszerű világ minduntalan változó kavalkádján, hogy *Efezusi betűk* címen megírja a posztalkímia avagy a posztmodern alkímia alapművét. Ez a mű jelenti majd az állandóságot és a teljességet, hiszen „a világ dolgainak végleges jegyzéke”⁴⁵ lesz, amely védelmet jelent a bizonytalansággal és veszéllyel szemben. „Az efezusi betűk, illetve efezusi szavak (*Ephesia grammata*) ókori, érthetetlen varázsszavak voltak, amelyeket Artemisz szobrára tűztek fel a Nyugat-Kisázsziában lévő Efezus városában, tőlük remélvén oltalmat bajtól, rontástól, balszerencsétől. A XIX. század második felében föltárt Ephesosz-Efezus romvárosban állt az egykoron világsodának számító Artemisz-templom, kegy- és zarándokhely, ahol élelmes kereskedők jóvoltából agyagtáblákra karcolt varázsbetűket lehetett vásárolni, amelyeknek amulett-szerepük és -értékük volt”⁴⁶ – írja Fekete J. József (egy másik alkotói entitás)⁴⁷ *Imádságos kolostor* című, az olvasásról szóló könyvében. Talán éppen az jelenti Abi al-Maarri sorsszerű tragédiáját, hogy

40 Kontra Ferenc: *Wien a sinen túl* – Helikon Kiadó, Budapest, 2006, 8.

41 Nettitia K. Froese (Fekete J. József): *Lemúria legtetetjén*. A lapidaritás dicsérete: régi és új asztali párbeszéd, gnómák, koanok és egyéb szeszélykék – zEtna/Basiliscus, Zenta, 2009. A kötet előzményének tekinthető: Nettitia K. Froese (Fekete J. József): *Lemúriában nem múlik az idő. Tíz párbeszéd és egy fülszöveg* – zEtna–Képes Ifjúság, Zenta–Újvidék, 2003.

42 Az érzéki csalódások és a hiányos emberi emlékezőképesség kapcsolatairól lásd az Abi al-Maarri fala című szöveget in Nettitia K. Froese: *Lemúria legtetetjén*. A lapidaritás dicsérete: régi és új asztali párbeszéd, gnómák, koanok és egyéb szeszélykék – zEtna/Basiliscus, Zenta, 2009, 7–8.

43 Vilém Flusser: *A technikai képek mindensége felé*. 12. Alkotni című fejezet, <http://www.artpool.hu/Flusser/Univerzum/12.html>

44 Nyíri Kristóf: *Enciklopédikus tudás a 21. században*, <http://www.dura.hu/html/mindentudas/nyirikristof.htm>

45 Nettitia K. Froese: *Lemúria legtetetjén*. A lapidaritás dicsérete: régi és új asztali párbeszéd, gnómák, koanok és egyéb szeszélykék – zEtna/Basiliscus, Zenta, 2009, 16.

46 Fekete J. József: *Az efezusi betűkről* in Fekete J. József: *Imádságos kolostor*. Könyv az olvasásról, <http://mek.oszk.hu/04000/04005/04005.htm#105>

47 Fekete J. József, Nettitia K. Froese, Ephemeria Silver, Mihályi Czobor, Lakatos F. Margit stb. nem írói alteregók és nem is álnevek, hanem különálló alkotói identitások, amelyek legfeljebb a biologikum szintjén rendeződnek egységbe. Az általuk mint tulajdonnevek által jelölt szövegek töredékes én-képről tanuskodnak. „Miként a művészet haláláért sem annak ténye felelős, hogy hiány mutatkozna belőle,

könyv formájában akarja összefoglalni tudását, a mindentudást, szükségszerűen kiemelve azt a mindig történő jelen áramlásából.

Az *Efezusi betűk* mint a világ összes tudásának, ismeretanyagának és műveltségének megbízható foglalata a valóságot képezné le, megszabadítva azt az áttekinthetlenség és a káosz képzetétől. Egy effajta roppant szintézis, amely a teljesség igényével lép fel – és ez már tudománytörténeti közhely –, megvalósíthatatlan. Abi al-Maarri igyekezete is meddőnek bizonyul. Hiába foglalta el tudós megfigyelői pozícióját mintegy trónusként a magasban, Lemúria legtetetjén, nemhogy csak képtelen befejezni főművét, de hetvenhárom év alatt egyetlen betűt sem írt még le. „Abi al-Maarri ekkor már huzamosabb ideje feléje se nézett az *Efezusi betűk* munkacímű dolgozatának, a posztmodern alkímia bölcséleti alapvetésének, a Bölcsesség Köve tautológ tézisregényének, ugyanis sorsdöntő dilemmájából képtelen volt kivickélni. Műve azt volt hivatott igazolni, hogy felesleges bármilyen erőfeszítés, alkímia és natúrahalandzsa, fohász és purparlé diabolica, a Bölcsék Köve, a Lapis Philosophorum, a titkos laboratóriumok titkos fülkéinek még titkosabb eszközeivel kotyvasztott ultima materia nem létezik. Ám azzal, hogy halbörbe kötött könyvének oldalait megtölti erre vonatkozó érveivel, felsorakoztatja mellé ellenérveit, megteremti a nem létezőt, a Bölcsék Kövét, a Megvilágosodás Nagyszerű Lámpását, amivel azonban elpusztítja saját érvelését, saját művét és teremtményét, hiszen általa létezővé tette a nem létezőt, láthatóvá a láthatatlant, amelynek létezése cáfolja önmagát.”⁴⁸ Főhősnünk, amennyiben megírná könyvét, saját tézisének, miszerint nem létezik és nem is létezhet (átvitt értelemben vett, mintegy a világ leírhatóságát, megragadhatóságát jelentő) alkímia, érvénytelenítené,

kérdőjelezné meg és tenné semmissé. A posztalkímia vagy posztmodern alkímia az ebbe a mágikus tudományba vetett hit utáni korszakra utal. A végső bizonyosság meglelésének képtelenségét azonban nem lehet megfogalmazni, még kevésbé leírni (mintegy állandóvá tenni), akkor ugyanis önmaga válna a végső és megkérdőjelezhetetlen igazsággá. Azt a diszkurzív pozíciót foglalná el, amelynek radikális kritikájára vállalkozik. Bókay Antal a zavaróan túlkódolt posztmodern fogalmát egy vele készült interjúban a következőképpen közelítette meg: „A posztmodern sem hisz a transzcendenciában, de a modernnel szemben kételkedik az immanencia meghatározhatóságában, teljes, totális megragadhatóságában. Úgy gondolja, hogy az a különbségrendszer, ami alapján valaminek az absztrakt struktúráját leírjuk, nem stabil, hanem állandóan

elcsúszik, változik, »elkülönbözik«. [...] A posztmodern mindig valami nagyon szigorú szerkezetelemzésen kell alapuljon, csak lényegéhez tartozik, hogy ott nem ér véget. Vagyis immanens, evilági létünkhöz és e lét adott területének sajátos törvényeihez kötődik, de ezek a törvények, szabályok nem vezetnek valami végső bizonyossághoz, hanem éppen mikor ezt a bizonyosságot felfedeznénk, kiderül, hogy még átfogóbban valami megbontó folyamat működik.”⁴⁹

Abi al-Maarri nem tehet mást, minthogy a Négykarmú Sárkány Pagodájában, vagyis Lemúria legtetetjén töpreng nap mint nap a bizonytalanságról, anélkül, hogy elmékedéseit leírni, papírra vetni, hiszen – amint ő maga fogalmaz: – „Az írás magányossá tesz, önzővé és önimádóvá [...] Az élet ugyanis jelen idejű. Ezzel ellentétben az írásnak nincs jelen ideje; csupáncsak ha nem magának az írást létrehozó cselekvésnek tulajdonítunk valami jelenidejűségi jelleget. Semmi az írás, és semmi az élet.”⁵⁰

hanem ellenkezőleg, az pusztítja el, hogy túl sok van belőle, így az alkotói entitások és identitások többszöröződését se a domináns, uralkodó ego vagy szuperego hiánya idézi elő, hanem a teremtő energiák túltengése [...]” Nettitia K. Froese: Lemúria legtetetjén. A lapidaritás dicsérete: régi és új asztali párbeszéddek, gnómák, koanok és egyéb szeszélykék – zEtna/Basiliscus, Zenta, 2009, 6.

48 i. m. 28.

49 Bókay Antal: A bizonytalanság bizonyossága (interjú). Kérdező: Varga Mária, <http://kortars.com/0611/bokay.htm>

50 Nettitia K. Froese: Lemúria legtetetjén. A lapidaritás dicsérete: régi és új asztali párbeszéddek, gnómák, koanok és egyéb szeszélykék – zEtna/Basiliscus, Zenta, 2009, 17.

FILIP TAMÁS

Láttam magam

Vettem napkonzervet, mohón letéptem zárófedelét, egy szuszra fölhajtottam, és beleborzongtam, milyen közel az ősz. Egy erkélyen halkán szólt az EldoRádió, valaki sütkérezett a pálmafás zenében, de én már láttam magam, ahogy dideregve bolyongok a közkórház kifűt-hetetlen folyosóin. Kifelé a csak egy rossz nap a lóversenyen-érzést próbáltam magamra erőltetni, pedig elkényeztetett rabok sétáltak körülöttem, egy süllyedő világgép hajótöröttjei, mit érdekelt volna őket, hogy mi bajom.

Estére egy furcsa filmet tartogattam magamnak, de ma már nem érek haza. A függőhíd gyűjtőzsínór, sisteregve fut rajta a tűz, Uram, mi lesz a túlsó parttal? Lenn a bárka utasok nélkül sodródni kezd. Ugrani? Még soha.

Reggelre vádbeszédet kéne írnom, nem becéző szavakat. Rögtönözni valamit, ami túlél és odacsap. A rügyről sejtettem, hogy keserű, a virágról nem hittem volna, hogy megmérgezi a látásomat.

Felnézek, a képernyőn téglafal mered előttem, és sehol se látszik az elváráshorizont.

Inkább kimaradok

A dogma olvad, mint a gyertya: két végéről égetik az írók. Kottából próbálnak rögtönözni, persze nem sikerül, jéggé dermedt ujjai csak botladoznak a billentyűkön. Ez már a vendég-szövegromlás volna? Összenéznek, arcukat riadt mosolyba mártják. Ebből inkább kimaradok, félek, hogy vergődésük rám ragad. Legyen inkább a mű gond, még akkor is, ha van hozzá aranyporral dúsitott gyurmám, hogy betapasszam vele a horpadásait.

A kapcsolati tőke osztalékából kevés jut nekem, testvéri bankok sem törik maguk, hogy kölcsön adjanak. Szimultán élek több életet, és a cukros kis szimulakrumot mindennap befalom. Menedékül Freudba kapaszkodnék, meg Jungba, de csak az üzenetrögzítőig jutok. Mintha csak összebeszéltek volna: A sípszó után ne hagyjon üzenetet, a Mester már mindent elmondott a könyveiben, javaslom, olvassa el őket újra.

Minden pillanatomat hét év előzi meg, amelyben lecserélődött minden sejttem, s helyettük egyre gyengébbeket kaptam. Ha ez így folytatódik, előbb-utóbb ők fognak megszabadulni tőlem.

Pedig az utolsó igazolvány határidő nélkül érvényes marad.

FÜLÖP GÁBOR

Ágota

*Ott áll a rendezett
spájzban.
Jórészt ő tett itt rendet.
Most szemlét tart,
akár egy tábornok.
Mennyi lekvár van
és mennyi méz.
Kipróbálja,
működik-e a mixer.
(Zúgni zúg, csak nem működik,
tudom már húsz éve.)
Aztán,
miután felébredtem, szinte félve
rám néz,
barna szemmel.
Talán szemében ezt a színt tartogatja
nekem.
Nem mond semmit.
Semmit nem mond a Gábornak.
Csak néz rám,
s ekkor tán először –
én sem tudom,
hogymit is mondjak.*

Sikoly

*Sikoly csorog,
cikkán, menekülne
a falakon.
Mindenütt zárt teret
talál,
nem üthet rajta
sikoly-éket.
Visszasiklik, halkulva
egyre,
a torokba, melyből
kiszökött.
Ott keresne ismét
menedéket.*

EGEDY GERGELY

A brit külpolitika és Trianon, 1918–1919

Miben áll Trianon „lappangó titka”? E kérdést boncolgatva a 80. születésnapját a közelmúltban ünneplő Csoóri Sándor az InfoRádióknak adott interjújában rámutatott: e szomorú titok megfajtásához mindenekelőtt azt kell megértenünk, nem volt még olyan a világtörténelemben, „hogy sokkal nagyobbak az elszakított területek, mint az anyaország.” Miként történhetett ez meg? Hogyan fogadták el azt a békediktátumot, melyet a két világháború közötti időszak népszerű írója, Herczeg Ferenc találóan „a háborús düh legnyomorultabb torzszülöttjének” nevezett?

Az előzmények és a következmények kutatása ma is tart, de még mindig sok tévhit övezi a kilencven éve aláírt békeszerződést. Ebben nyilván nagy szerepe volt annak, hogy az államszocializmus hosszú időszakában a trianoni tragédia tabutémává vált, s elhallgatásra ítéltetett. Az érdeklődők leginkább még a franciák szerepével vannak tisztában, s tulajdonképpen meg is felel a valóságnak az a felfogás, hogy a trianoni rendezésért a legnagyobb felelősséget az akkori francia vezetés viseli. Ezt egyetlen kutatás sem cáfolta meg. De milyen szerepet játszott a franciák regionális érdekelttségét készséggel elismerő brit külpolitika? A válaszhoz a legtöbbit Arday Lajos munkájából tudjuk meg; a hazai történettudományban ő végzett elsőként úttörő jelentőségű kutatásokat e témában. A neves történész még a hetvenes évek első felében vizsgálta meg a londoni levéltári forrásokat, ám az akkori cenzúra sokáig nem tartotta megjelentethetőnek disszertációját, melyet meglehetősen önkényesen „nacionalista szemléletűnek” minősített. Illyés Gyula, majd Csoóri Sándor egyaránt „lobbított” a szerző mellett, s az eredeti anyag rövidített változata 1987-ben végre az érdeklődő olvasók kezébe kerülhetett a Magvető Kiadó gondozásában, *Térkép, csata után* címmel. Tavaly, 2009-ben megjelent a munka új, immár térképmellékletekkel is kiegészített kiadása, kulcsfontosságú dokumentumokat tárva a szakma és a nagyközönség elé. (Arday Lajos: *Térkép, csata után. Magyarország a brit külpolitikában, 1918–1920*, General Press Kiadó, Budapest, 2009)

Mint ismeretes, Anglia hagyományos erőegyensúlypolitikájában Ausztriának sokáig kulcsszerepe volt. Palmerston miniszterelnök 1848-ban azért vélte úgy, hogy a brit közvélemény szimpátiája ellenére sem támogathatja a magyar szabadságharcot, mert úgy látta, az Osztrák

Birodalom fenntartása egész Európa érdeke – és egyik országé sem annyira, mint éppen Angliáé. Az I. világháborúba való belépéskor Nagy-Britanniának és Ausztria-Magyarországnak nem volt egymással vitás kérdése.

Ami szűkebben Magyarországot illeti, a vele kapcsolatos pozitív brit attitűd csak a XX. század első évtizedében kezdett megváltozni – részben a birodalmat dezintegráló „48-as” függetlenségi törekvések, részben pedig a nemzeti kérdés kiéleződése kapcsán. (E folyamatról lásd Jeszenszky Géza kitűnő monográfiáját: *Az elveszett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában, 1894–1918*, Magvető, 1986). A brit közvélemény és a hivatalos politika megváltozásához a legnagyobb mértékben – az emigráns nemzetiségi politikusok mellett – Robert Seton-Watson oxfordi tanár és Wickham Steed újságíró járult hozzá.

Robert W. Seton-Watson, egy puritán skót család sarja 1905-ben érkezett Bécsbe, azzal a céllal, hogy a magyarországi kálvinizmus történetét tanulmányozza. A magyar politikusokról igen gyorsan rossz benyomása alakult ki, s így könnyen a Ferenc Ferdinánd köréhez tartozó, leplezetlenül magyarellenes nemzetiségi politikusok befolyása alá került. Értesüléseit a továbbiakban szinte kizárólag a nemzetiségi vezetőktől szerezte, „kedvenceivé” a csehek és a szlovákok váltak. 1908-ban publikálta legismertebb könyvét *Racial Problems in Hungary* címmel, melyet az egyik londoni lap így méltatott: „Nemcsak a legjobb angol könyv Magyarországról, de valószínűleg hosszú ideig alapvető és hiteles forrásmunkául szolgált majd...”. A mű felét a nemzetiségek, különösen a szlovákok sérelmei alkotják, de tegyük hozzá, hogy a szerző, bár élesen bírálta a magyar politikát, akkor még csak belső reformokat szorgalmazott, semmiképp sem a birodalom etnikai alapon való feldarabolását.

Henry Wickham Steed 1902-től 1913-ig volt a patinás „*The Times*” ausztria-magyarországi tudósítója. A hazánkkal kapcsolatos véleményét jól tükrözi, hogy *A Habsburg-monarchia* című művében (1913) egyetértéssel idézi Metternich elhíresült mondását, miszerint „Ázsia a Landstrassénál kezdődik...” A háború előestéjén így írt lapjában a Monarchiáról: „A dualista rendszer az ausztriai németek és a magyarok szövetsége, akik a császárral osztoznak a hatalmon, s mindhárman Berlinhez vannak kötve.” 1914. december 2-án egyenesen azt állította lapja vezércikkében, hogy a világháború végső oka az ausztriai és magyarországi nemzetiségi kérdés.

Az I. világháború folyamán jelentős változás következett be a Monarchia „hivatalos” londoni megítélésében is. A dunai birodalom kiegyensúlyozó szerepét valló felfogás mellett ugyanis megjelentek azok az álláspontok,

tok, amelyek sürgették, hogy a térséget nemzeti államok formájában szervezzék újjá, a régi keretek teljes felbontásával. A Monarchia-ellenes propagandában Tomas Masaryk és Eduard Beneš cseh politikusok jártak az élen – s valamennyien számíthattak Seton-Watson és Steed körének a támogatására. 1915-1916 folyamán a Foreign Office-ba egyre több olyan ember került be (köztük a német- és magyarellenes Sir Eyre Crowe is), aki az ő eszméiket és elképzeléseiket vallotta. A Külügyminisztérium új orientációját híven tükrözte az a fontos jelentés, melyet Asquith miniszterelnök megbízásából Sir William Tyrrell és Robert Paget készített a területi kérdések majdani rendezéséről 1916 augusztusában. Tyrrell és Paget a tartós béke előfeltételének a nemzeti törekvések kielégítését, értsd a Monarchiával szemben ellenséges nemzetek igényeinek az elismerését tekintette. Ők már nem számoltak Ausztria-Magyarország kiegyensúlyozó szerepével, mert a Monarchiában a fő ellenség, Németország erőtartalmát látták. A dokumentum érdekessége, hogy Csehországot a Lengyel Királysággal kívánta egyesíteni – a szlovákokról egy szó sem esik benne. Az Arday Lajos által feltárt forrásokból ugyanakkor tudjuk, hogy Seton-Watson már 1914 októberében, a legnagyobb titokban találkozott Masarykkal Rotterdamban, s a néptelen mólókon folytatott tárgyaláson egyetértésre jutottak abban, hogy a történelmi Cseh-Morvaországot Magyarország szlováklakta körzeteivel együtt kell helyreállítani.

A Tyrrell-Paget jelentés érvelése komoly „tüzérségi” támogatást kapott a Seton-Watson által 1916 októberében megindított folyóirat, a *New Europe*, vagyis *Új Európa* szerzőinek a részéről. Az utóbbiak körében megtaláljuk a francia Tardieu-t, a cseh Masarykot s a román Ionescut és Iorgát. Joggal emeli ki Arday Lajos: különös súllyal esett latba azon brit szerzők részvétele, akik ekkor már kulcsfontosságú külügyi posztokat töltöttek be. Közülük emeljük ki a Seton-Watsonnál nem sokkal kisebb tekintélyt kivívó, Ausztria-Magyarországot gyűlölő, kelet-európai születésű és a szigetországba csak 1906-ban érkező, elfogultan cseh-barát Lewis-Bernstein Namiert! Gyors karriert futott be, és a Foreign Office Politikai Hírszerző Osztályának egyik vezetője lett.

A főszerkesztő Seton-Watson mindent elkövetett, hogy olvasóinak a szemében lejárassa, erkölcsi és politikai hullának ábrázolja a Monarchiát – és különösen Magyarországot. Szerinte a háború sokkal inkább szolgálta a magyar, mint az osztrák érdekeket. A *New Europe* harmadik számában például így írt a magyarokról: „A felelősségük valójában nagyobb, mint Ausztriáé, mert megszerezték Bécs fölött az ellenőrzést, és

Berlinnel osztoznak a háború vezetésében.” Seton-Watson sajátos értelmezésében a magyarok minden más népnél többet tettek a háború kirobbantásáért, s az elnyomott nemzetiségek fölött a modern világ által ismert „legvadabb önkényt” gyakorolták...

Ezzel párhuzamosan azonban a brit politikai eliten belül tovább éltek azok a nézetek is, melyek a Monarchia fenntarthatóságából és fontosságából indultak ki. (A recensens ajánlja az érdeklődőknek a berlini születésű Wilfried Fest munkáját, amely az Ausztria-Magyarországhoz való brit viszonyulás árnyalatainak roppant alapos elemzését nyújtja: Wilfried Fest: *Peace or Partition? The Habsburg Monarchy and British Policy, 1914–1918*, George Prior, London, 1978) Sir William Robertson vezérkari főnök például a Tyrrell-Paget memorandummal szinte egy időben olyan emlékiratot készített, melyben amellett érvelt, hogy Oroszország és a szláv népek hatalmának a korlátozásához nélkülözhetetlen Ausztria-Magyarország. S 1917 első felében váratlanul új erőre kapott a Monarchia megőrzésének a koncepciója! E fordulat hátterében a Ferenc Józsefet követő IV. Károly látens poroszellenessége és antant-barátsága állt; reális lehetőségként merült fel a Monarchiával kötendő különbéke. A közeledés esélyét erősítette, hogy 1916 decemberében a londoni kormány élére a Monarchiával szemben egyáltalán nem ellenséges, pragmatikus gondolkodású Lloyd George került.

Bécs informális puhatolozására válaszul Balfour külügyminiszter titkárát, Sir Eric Drummond-ot megbízták, hogy készítse el a brit tárgyalási pozíció irányelveit. Az elkészült anyag azt indítványozta, hogy a dualizmus rendszerét egy négyes államszövetség váltsa fel, melyben Csehország (de nem Csehszlovákia!) és a délszláv államszövetség (Jugoszlávia) Ausztriával és Magyarországgal egyenlő jogokat élvezne. A memorandum nem számolt azzal, hogy Erdélyt Romániához csatolják, elfogadható engedményként a helyi autonómia bevezetését jelölte meg.

Az októberi orosz forradalom győzelme után Drummond egy újabb tervezet elkészítésére is utasítást kapott, s ez, amint Arday Lajos megállapítja, még kedvezőbb feltételeket tartalmazott Ausztria-Magyarország számára; ebben például már fel sem merül Erdély státuszának a módosítása. Lloyd George személyes megbízottja, a különbéke-tárgyalásokat bonyolító Jan Smuts a volt londoni osztrák nagykövetnek, Mensdorffnak kifejtette: ha Ausztria kész szakítani Németországgal, számíthat a Brit Birodalom messzemenő támogatására... Mindez akkoriban persze még féltve őrzött titok volt, ám Lansdowne külügyminiszter cikke a *Daily*

Telegraph 1917. november 29-i számában mindenki számára világossá tette, hogy Lloyd George kormánya nem készül a közép- és délkelet-európai határok nagyszabású átrendezésére. Ezt maga a kormányfő is megerősítette, amikor 1918. január 5-én mondott beszédében leszögezte: a britek nem azért harcolnak, hogy szétzúzzák Ausztria-Magyarországot.

A különbéke-tárgyalások kapcsán kirajzolódó külpolitikai fordulat természetesen még jobban aktivizálta a *New Europe* passzívna addig sem mondható körét. Szimpatizánsai minden tőlük telhetőt megtettek a titkos tárgyalások sabotálására; ezeknek, mint ismeretes, végül az vetett véget, hogy Párizsban példátlan módon nyilvánosságra hozták a bécsi szándékokat. 1918 nyarától Seton-Watson és Steed minden erőfeszítése a Csehszlovák Nemzeti Tanács elismertetésére irányult. E törekvés hátterét nagyon jól világítja meg Arday Lajos, amikor rámutat, hogy sokféle (olasz, délszláv, román) területi igényt ki lehetett volna elégíteni úgy, hogy még mindig megmaradt volna egy erős, harmincmillió osztrák–magyar–cseh központi mag, viszont egy „életképes” Csehszlovákia „a robanás erejével veti szét az egész birodalmat”. 1918 elején a brit kormány felállított egy propagandaminisztériumot, s ennek egyik kulcsembere Steed lett. Az egykori bécsi tudósító szinte frontális támadást indított az „Ausztriát megőrzők” érvei ellen, azt állítva, hogy az utóbbiak nem is tudják, mit akarnak megőrizni...

E rövid áttekintésből is kitűnik: Londonban nagyon hosszú ideig küzdött egymással a két szemben álló irányzat Ausztria-Magyarország sorsát illetően. 1918 nyarára azonban ismét a Monarchia ellenségeinek az irányvonala kerekedett felül, miután a különbéke-tárgyalások kudarcba fulladtak. Arthur Balfour külügyminiszter maga is átállt a dunai birodalommal leszámolni akarók táborába; e fejlemény jelentős mértékben járult hozzá ahhoz, hogy a *New Europe* elveit valló fiatal külügyi tisztviselők szinte szabadkezelt kaptak a közép-európai angol politika alakításában. A fordulatot tükrözte, hogy Franciaország után Nagy-Britannia is elismerte (augusztus 9-én) a Csehszlovák Nemzeti Tanácsot. A recensens egyetért Arday Lajossal: „Az Osztrák–Magyar Monarchia bukását nem a londoni és a bukaresti egyezmények, hanem az 1918 júniusa és szeptembere között a Csehszlovák Nemzeti Tanácsnak adott elismerések mondták ki.”

A fegyverszünet után ismét nyilvánvalóvá vált, hogy a briteket a Szaloniki-Konstantinápoly vonaltól északra fekvő térség nem különösebben érdekli; itt a kezdeményezést a franciáknak engedték át, cserében viszont engedményeket követeltek maguknak a Közép-Keleten. A londoni kabinet november 18-i ülésén végérvényesen

elvetette azokat a javaslatokat, hogy brit katonákat vezényeljenek Közép-Európába. „Öfelsége kormánya teljességgel ellenzi brit csapatok küldését Budapestre vagy Bécsbe” – fogalmazódott meg a hivatalos álláspont. A szerző meggyőzően állapítja meg: a britek így elmulasztották a térség tervszerű újjászervezésének a lehetőségét, hiszen ezzel lényegében mindent a franciákra, illetve cseh, délszláv és román szövetségeseikre bízta.

1918 októberének végén Bárczy István miniszterelnökségi tanácsos Bernben felkereste Nagy-Britannia svájci nagykövetét, Sir Horace Rumboldot azzal a kéréssel, hogy juttassa el Lloyd George-hoz az általa készített memorandumot. A kötetben bemutatott emlékirat egyrészt Magyarország területi integritása mellett emel szót, másrészt a magyar államférfiak angolbarátságát hangsúlyozza. A nagykövet nem fogadhatta ugyan az ellenséges országból érkező Bárczyt, de beadványát továbbították a Foreign Office-ba, ahol azonban Namier gúnyos megjegyzések kíséretében utasította el. („A Bárczy-típusú magyarok azt szeretnék, hogy mi akadályozzuk meg Magyarország természetes szétszakadását...”) A memorandumnak természetesen egy sora sem került Lloyd George szeme elé...

Ez az eljárás később is ismétlődött; a Teleki Pál által Londonba küldött dokumentumokat például minden megjegyzés nélkül Párizsba irányították, ahol egy irattárban fektették el őket. Bethlen István a kalandos pályafutású Ludvig Jenőn, egy volt brit-indiai tisztviselőn keresztül próbált kapcsolatot teremteni Londenal. Ludvig memorandumja azt hangsúlyozta, hogy Magyarország integritása Angliának is előnyös lenne; „Magyarország Anglia kontinentális Gibraltárja lehet a szláv tenger partján...” Az anyagot csak a három legalacsonyabb beosztású tisztviselő látta a Külügyminisztériumban, s „No action” megjegyzéssel tették az irattárba. A könyvből kiderül: a Foreign Office tisztviselőinek bevett gyakorlata volt, hogy egyszerűen nem adták tovább azokat a jelentéseket, amelyek tartalma nem egyezett meg az ő elképzeléseikkel. Így gondoskodtak a *New Europe*-kör szimpatizánsai arról, hogy feletteseik csak egyoldalú, többnyire torzított híryanagyok ismeretében hozzák meg döntéseiket.

1919 januárjában, a háború után első ízben egy brit küldöttség érkezett Budapestre, azt a reményt keltve a magyar kormányzatban, hogy rés támadt a teljes elszigetelődés falán. Ez a bizottság a békekonferencia Gazdasági Főtanácsának volt alárendelve, és William Beveridge vezette. Beveridge tartózkodónak, de megértőnek bizonyult. Igen sokatmondó, ezért érdemes idézni, hogy a Párizsban tárgyaló brit delegáció tagja, a *New Europe* eszméinek elkötelezett híve, Harold

Nicolson milyen lekicsinylően írt Beveridge beszámolójáról: „Ebéd után Crowe, Howard és én hosszú és bonyolult beszélgetést folytattunk W. Beveridge-dzsel, aki most tért vissza egy segélymisszióval. ...Nagyon magyarbarát, nem ismeri az időszerű eseményeket és problémákat, ami nagy kár, mert találkozni fog Lloyd George-dzsal”. A Foreign Office berkeiben a magyarbarátság főbenjáró bűnnek számított: Beveridge-nek rövidesen távoznia kellett a bizottságból... Esete jól példázza a brit közép-európai politika egyik roppant sajátos vonását: a helyszíni tapasztalatokkal rendelkezők elképzelései jóval ésszerűbbek voltak a Londonban vagy Párizsban tartózkodóknál, ám mégis mindig az utóbbiak akarata érvényesült.

Nem talált visszhangra Sir Thomas Cuninghame ezredesnek, a bécsi brit nagykövetségen székelő katonai főmegbízottnak a véleménye sem: ő 1919. február 5-én látogatott Budapestre, s a Károlyi Mihállyal folytatott tárgyalásai után azt jelentette, hogy az antant segítsége nélkül a helyzet tarthatatlanná válik a gazdasági csőd és a kommunista aknamunka által fenyegetett Magyarországon. Megoldásként nemzetközi rendezési bizottság kijelölését indítványozta. Thwaites tábornok, a katonai hírszerzés főnöke egyetértett vele, ám az ekkor már Párizsban tartózkodó Crowe a nagy fontosságú ügyet holtvágányra jutatta azzal a magyarázattal, hogy semmi sem várható multinacionális bizottságoktól... Attól tartott ugyanis, hogy a kiküldendő bizottság nem fogja mindenben támogatni a magyarok ellenségeinek az elképzeléseit. Az Arday Lajos által bemutatott dokumentumok egyértelműen tanúsítják: bármennyire is kereste Károlyi az antant kegyeit, kormányát nemcsak a franciák, hanem az angolok is ellenségesen kezelték, s gyakorlatilag ellenvetés nélkül elfogadták az egyoldalú francia intézkedéseket. (A hazai belpolitikai háttérhez ld. Salamon Konrád monográfiáját: *Nemzeti önpusztítás, 1918–1920*, Korona, 2001)

Míg Magyarország egyre mélyebb válságba süllyedt, a győztes hatalmak Párizsban hozzákezdtek a végleges határvonalak kijelöléséhez. A szakmai felkészülés érdekében a Foreign Office már 1917-ben létrehozott egy speciális csoportot a tárgyalásokon szükséges anyag összegyűjtésére. Az Osztrák–Magyar Monarchia vonatkozásában az „elismert szakértőket” Seton-Watson és munkatársai jelentették, s ez a magyarságra nézve nem sok jót ígért... Mielőtt azonban a határkijelölő bizottságok munkájával foglalkoznánk, érdemes megemlíteni, hogy már 1918 utolsó harmadában két rendezési javaslat is született Magyarországra nézve. Az egyik javaslat magyar szempontból igencsak kedvező lett volna. Az október végére kidolgozott tervezet szerzője Leo

Amery, Lloyd George egyik tanácsadója és kormányának egyik titkára volt, aki abból indult ki, hogy Közép-Európában nem lehet, és nem is érdemes etnikai alapon meghúzni a határokat. A fentebb említett Drummond-memorandumokhoz hasonlóan, de a föderáció gondolatát (időlegesen) elvetve, Amery négy önálló állam létrehozását javasolta az egykori birodalom területén: Cseh- és Morvaországot – Szlovákia nélkül, Német-Ausztriát, a Szerbiát is magába foglaló Jugoszláviát Horvátországgal együtt, s Magyarországot, „úgy, ahogy most van, leszámítva Szlavóniát és Horvátországot”. Erdély, a Felvidék és a Bácska elcsatolásáról ebben tehát szó sem volt! A javaslatot a Foreign Office megbízásából véleményező Namier természetesen alapjaiban elhibáztottnak nevezte az anyai ágon magyar zsidó Amery koncepcióját, s a „balkanizáció” emlegetett veszélyét egy kézlegyintéssel elintézte.

1918 decemberében maga Seton-Watson is kidolgozott egy memorandumot a magyar rendezés tárgyában, erről a brit-magyar kapcsolatokkal ugyancsak behatóan foglalkozó Romsics Ignác számol be részletesebben. (*A brit külpolitika és a „magyar kérdés”, 1914–1946*, Századok, 1996/2). Korábbi felfogásához híven Seton-Watson maximálisan a cseh-szlovák, a román és a délszláv érdekeket részesítette előnyben, ám joggal emeli ki Romsics Ignác, hogy a javasolt határok mégsem voltak annyira kedvezőtlenek, mint amelyeket azután a békekonferencia elfogadott. A határokat ugyanis olyan ún. „szürke zónákon” vezette keresztül, amelyek magyar többségűek voltak, s amelyek végleges hovatartozását helyszíni vizsgálatokra bízta volna. Hogy ez mit jelentett? Röviden, a teljesség nélkül: északon a Csallóközt, Hont megye három déli járását (Ipolysággal), valamint Abaúj-Torna megye két déli járását (Kassa nélkül) kész lett volna magyar kézen hagyni. Román vonatkozásban a Szatmárnémetitől Nagyváradon át Aradig húzó sávot Magyarországnak adta volna – Szatmárnémetivel és Nagyváradal, igaz, Arad nélkül.

És akkor térjünk vissza a békekonferenciához. Kik is döntöttek a sorsunkról brit részről?

Az 1919 januárjában megnyíló párizsi békekonferencián a brit delegációt maga a miniszterelnök, a „walesi varázsló”, David Lloyd George vezette, aki – noha korábban soha nem foglalkozott Közép-Európa ügyeivel – talán mindenki másnál nagyobb bölcsességet és józanságot tanúsított. A küldöttség második embere az akkor már hetvenegyedik évében járó Arthur Balfour külügyminiszter volt, aki nem szívesen ereszkedett le a napi politika apró-cseprő ügyeihez – hazánk pedig ilyennek számított a szemében. Rangban őt követte Lord Charles Hardinge külügyminiszter-helyettes, aki

egyértelműen a harciasan németellenes és franciabarát körökhöz tartozott. Gyakorlati szempontból a brit delegáció talán legfontosabb tagja a már fentebb is emlegett, német- és magyarellenes Sir Eyre Crowe külügyi államtitkár volt, akiről Nicolson azt jegyezte fel visszaemlékezésében, hogy ő volt „a központja mindennek”. Dokumentumok hosszú sora bizonyítja, hogy a legtöbb esetben ő mondta ki a döntő szót a határok kérdésében. Mellette két fiatal diplomata játszott kulcsszerepet a magyar ügyekben.

Egyikük, az előbb említett Harold Nicolson, aki később híres diplomáciatörténésszé vált, nagyfokú szubjektivitásával együtt is sok érdekeset elmond a békekonferencia menetéről 1933-ban közzétett visszaemlékezéseiben (Harold Nicolson: *Peacemaking 1919*, London, Constable, 1933). Magyar szemmel igencsak furcsa arról olvasni, hogy a brit delegáció tagjai meg voltak arról győződve, nem csak a békét, hanem az „örök békét” készítik elő... Felettebb realiztikus viszont annak beismerése, hogy valamennyien Seton-Watson és az ő *New Europe*-jának a szellemi befolyása alatt álltak. „Át voltam itatva ennek az eszméivel” – írja, elismerve, hogy „részrehajlás volt ez és előítélet”. „Az olyan fogalmak, hogy »Németország«, »Ausztria«, »Magyarország«... nem sokat foglalkoztattak minket. De ha az új Görögországra, az új Csehországra, az új Lengyelországra gondoltunk, a szívünk himnuszokat kezdett el énekelni.” A magyarokkal kapcsolatos érzéseiről így ír: „Megvallom, erre a turáni törzsre heves utálattal és ellenszenvvel tekintettem és tekintek. Unokatestvéreikhez, a törökökhöz hasonlóan sokat romboltak és semmit sem teremtettek.”

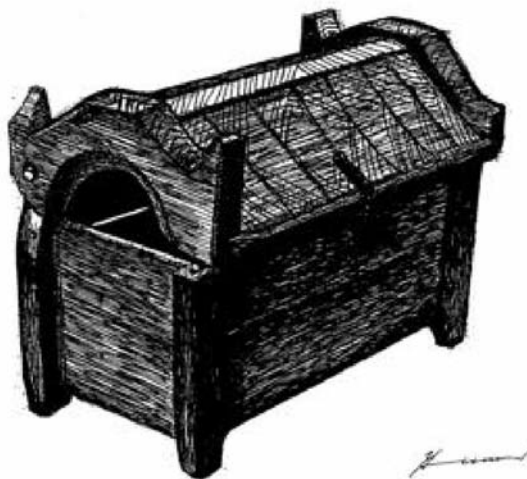
A másik fiatal diplomata az ausztráliai születésű Allen Leeper volt, akinek a románok voltak a „kedvencei”, s aki már 1917-ban pamfletet írt a „román ügy” igazságáról (*The Justice of Rumania's Cause*). Az operatív szintű döntéshozatal főszereplőinek a beállítottsága annál is fontosabbá vált, mivel – amint azt Arday Lajos hangsúlyozza – a nagyhatalmak vezetői „anélkül érkeztek Párizsba, hogy akár saját politikai elképzeléseiket tisztázták volna.” Közös vagy egységes álláspontról Európa újjászervezését illetően tehát szó sem volt. Számos érdemi döntés így módon túl sokszor az alsóbb szintekre maradt.

A határkérdésekkel foglalkozó bizottság legfelső szerve az ún. Területi kérdések bizottsága lett, a francia André Tardieu elnökletével. A magyar határokkal két albizottság, a csehszlovák és a román foglalkozott. A jugoszláv határok ügyében Olaszország tiltakozása miatt nem alakítottak külön bizottságot, így a jugoszláv–magyar határ kérdését is a román bizottság hatáskörébe utalták. A csehszlovák bizottságot a francia Jules Cambon vezette, s brit részről Nicolson vett részt benne, a románt maga Tardieu irányította, Nagy-Britanniát pedig Crowe és Leeper képviselte.

A brit béke delegáció 1919. február 8-ra készítette el a Magyarország határaitra tett javaslatait.

A magyar–szlovák határra tett javaslat a következő volt. Az Arday Lajos munkájában közzétett dokumentumot szó szerint idézzük: „Szlovákia határának a Pozsonytól a Kis-Duna mentén kell húzódnia Komáromig, azután az Öreg-Duna ágot kövesse Szobig. Szobtól nyugatra az Ipoly folyó jobb partját kövesse egy pontig Losoncótól, a fontos csomóponttól délre. Onnan a határ északkeleti irányban halad tovább, a csehszlovák állam területén hagyva Rimaszombat, Pelsőc és Torna városokat, Magyarországnak pedig Putnokot, Hídvégardót és Göncöt. Göncötől északra a határvonal délkelet felé ereszkedik, úgy, hogy a javasolt román határt Vásárosnaménynál érje el, Magyarországnak hagyva Sárospatakat és Kisvárdát, de Csehszlovákiába kebelevezve be Sátoraljaújhelyt.” A javaslatához fűzött érvelés elismeri: „A cseheknek ítélt 35 mérföldnyi féloldalas Duna-partszakasz Komárom és az Ipoly-torkolat között gazdasági alapon kerül átengedésre, elsősorban azért, hogy szabad dunai kijáratot adjon nekik egyetlen hajózható vízi útjukon, a Vágon”. A keleti határszakaszt illetően pedig elismeri: „Szepsitől Vásárosnaményig a határ az etnikai megoszlás ellenére halad, de a javasolt vonal közvetlen összeköttetést biztosít Románia és Csehszlovákia között anélkül, hogy a cseheknek új vasútvonalat kellene építeniük.”

Román–magyar vonatkozásban a következőképp nézett ki a brit javaslat – ismét szó szerint idézzük. „Azt javasoljuk, hogy Vásárosnaménytől... a határ a Szamos folyó mentén haladjon lefelé Csengerig, azután délnyugatnak Tasnádot Romániának, és Székelyhidát Magyarországnak hagyva, Bihartól keletre, Nagyváradtól

nyugatra, Kötegyántól keletre, Otlakától nyugatra, úgy, hogy a Maros folyót Magyarpécskánál érje el, aztán a Maros vonala mentén, annak a Tiszával való összefolyásáig, aztán a Tisza mentén le egészen Adáig, addig a pontig, ahol Románia, Magyarország és Jugoszlávia javasolt határai találkozni fognak”. Ehhez is fűztek hivatalos érvelést, amely, többek között, megállapította: „Bár etnikai alapon a Felső-Tiszavidék... csaknem tisztán magyar, alapvető fontosságúnak tekintettük, hogy... [Románia és Csehszlovákia között] magyar ellenőrzéstől független közvetlen vasúti és gazdasági összeköttetést biztosítsunk.” Figyelemre méltó a következő „érv” is Nagyvárad és Arad elcsatolása kapcsán: „E városok Romániának juttatása fontos egyrészt mint a dolgok új rendjének a szimbóluma, másrészt mint a fizetség egy része azokért a súlyos veszteségekért, amelyeket a magyar kormányzat a román lakosságnak okozott a háború folyamán.” Az érvelés, igen szemérmetlenül, arra is nyíltan utal, hogy az „elkerülhetetlen fluktuációk” amúgy is hamarosan megerősítik majd e városok román jellegét.

Talán azzal összefüggésben, hogy a délszlávoknak nem voltak olyan harcias támogatói a brit delegációban, mint a cseheknek, a szlovákoknak és a románoknak, Magyarország déli határának meghúzásánál egy hajszállal több „nagyvonalúság” érvényesült. A Duna-Dráva háromszöget e tervezet eredetileg Magyarországnak szánta, azzal az indoklással, hogy a népesség etnikai eloszlása nem indokolja a Jugoszláviához csatolást, s a Bácska egy részét – a Ferenc-csatorna vonala mentén megfelelve – ugyancsak Magyarországnak kívánta adni.

A javaslatokról az említett bizottságokban kezdődött meg a vita. A csehszlovák bizottság üléseiről jegyzőkönyvet nem vezettek, így elsősorban a visszaemlékezésekből és emlékiratokból szerezhetünk képet a történekről. Az érdemi vitát megelőzte Benešnek a Tízek Tanácsa előtt február 5-én tartott három és fél órás beszéde, amelyben, igen ravaszul és hatásosan, a szláv népek feletti német uralmat összekapcsolta a magyar uralommal. Igaz, Lloyd George többször is megkérdezte tőle, milyenek az etnikai viszonyok a térségben, ő azonban az igényelt területek szétválaszthatatlanságát hangsúlyozta. Sőt, bejelentette igényét a Csehszlovákia és Jugoszlávia között húzódó „korridorra”, melyet „a németek és a magyarok határterületeiből kellene kijelölni.” Lloyd George kérdései és megjegyzései, amint arra Arday Lajos felhívja a figyelmet, jól tükrözték, hogy ő – a delegációjának tagjaitól eltérően – az etnikai határ mentén szerette volna kijelölni az államhatárt.

A bizottságban azonban a francia szempontok kerekedtek felül. Le Rond tábornok és a többi francia képviselő nyíltan törekedett arra, hogy akkora területet adjanak Csehszlovákiának, amennyit csak lehet. E ponton feltétlenül meg kell jegyeznünk, hogy a magyarokkal szemben a legkevésbé elfogultak, ha úgy tetszik, a legtárgyilagosabbak az amerikaiak voltak – s ugyanez mutatkozott meg a román bizottságban is. A brit delegáció a francia és az amerikai között foglalt állást. A Csallóközt a franciák a cseheknek, az amerikaiak és a britek a magyaroknak akarták adni – e kérdésben a brit engedékenység döntötte el a terület sorsát, viszont az ominózus cseh–délszláv „folyosó” ügyében (s néhány más extrém cseh követelés ügyében, mint pl. a Börzsöny) a brit-amerikai mérséklet kerekedett felül. 1919. március 12-re a bizottság elkészült a tervezettel – a trianoni csehszlovák–magyar határ lényegében elnyerte végső formáját.

Ekkor azonban még hátra volt a Négyek Tanácsának döntése, s a határvonalat méltánytalannak tartó brit miniszterelnök megbízta Jan Smuts-ot, aki kezdettől fogva egy ésszerűbb közép-európai rendezést pártolt, hogy utazzon Prágába és tárgyaljon Masaryk elnökkel a kompromisszumok lehetőségéről. Jelentésében a búr származású tábornok arról számolt be, hogy Masaryk egyetértett vele az alaptalan cseh igények elvetésében – később azonban Beneš azt állította, Smuts rosszul értelmezte a neki mondottakat. A „nagyok” május 12-én végül eredeti formájában hagyták jóvá az illetékes területi bizottság javaslatait.

Hasonló módon zajlottak az ügyek a román bizottságban is. A Bukarestet képviselő Bratianu február 1-jén terjesztette elő a Tízek Tanácsának területi követeléseit, az 1916-os titkos bukaresti szerződésből indulva ki, Erdélyt egészen a Tiszáig számítva és a székelyekről azt állítva, hogy azok nem azonosak a magyarokkal. Lloyd George kérdései ezúttal is a magyarokkal szembeni követelések etnikai és történelmi megalapozottságát firtatták, s Bratianu távozása után a miniszterelnök további szakértői vizsgálatokat javasolt. A román (és a jugoszláv) területi bizottság munkájának részleteit kevésbé ismerjük, mint a csehszlovákét, de Arday Lajos kutatásaiból kitérünk: a franciák a bizottság első összejövetelén a javaslat-tervezetbe be akarták illeszteni az 1916-os szerződés pontjait, de az angol és amerikai delegátusok ezt visszautasították. A francia törekvés az Arad-Békéscsaba-Nagyvárad-Szatmárnémeti vasútvonal biztosítására irányult, amelyet az amerikaiak néprajzi alapon határozottan elleneztek. (Az ő javaslatuk a Szatmárnémeti–Nagyvárad–Arad vonalat teljes egé-

szében magyar kézen kívánta hagyni!) Válaszul Tardieu kijelentette, hogy a francia vezérkar stratégiai okokból követeli e városoknak és a vasútvonalnak Romániához csatolását. A brit (és az olasz) álláspont a franciákéhoz állt közelebb, az amerikaiak így egyedül maradtak azzal a véleményükkel, hogy a románok építsenek maguknak vasútvonalat. Amerikában publikált munkájában Deák Ferenc (Francis Deák: *Hungary at the Peace Conference*, New York, 1942, újabb kiadás: 1972, New York, Fertig) idézi Crowe-t, aki úgy foglalt állást, hogy a közlekedési vonalak biztonságáért nyugodtan fel lehet áldozni „néhány száz-ezernyi magyart”. Március 3-án tartott ülésén a bizottság, miután február 22-én magát Bratianut is meghallgatta, aki deklarálta, hogy országa roppant liberális lesz a magyar kisebbséggel szemben, elfogadta az erdélyi és a bánáti határvonalak tervezetét. Ez Romániának adta a Lökösháza–Békéscsaba–Kötegyán háromszöget, északkeleten pedig a Nagykároly–Mátészalka–Csap közötti vasútvonalat. Március 18-án az amerikai delegációnak még sikerült néhány négyzetkilométeres területet megmenteni Magyarország számára a Bánátból, Újszeged és Kiszombor között, azzal érvelve, hogy erre Szegednek gazdasági okból feltétlenül szüksége van.

Az összes területi bizottság közül a román készítette el utójára, április 6-ra összefoglaló jelentését, s ebben két ponton módosítottak a magyarok javára. A kompromisszum háttere a rendelkezésre álló dokumentumokból pontosan nem rajzolódik ki, de tény, hogy a két fentebb említett vasútvonalat (Kötegyán–Békéscsaba–Lökösháza; Mátészalka–Csap), feltehetően az amerikaiaknak köszönhetően, a románok nem kapták meg. E két szakasz „elvesztése” miatt a román miniszterelnök első felindulásában bejelentette, hogy nem tudja elfogadni a békeszerződést...

Ami az új délszláv államot illeti, Magyarország felé csak a bácskai határ lehetett kétséges, mivel nyilvánvaló volt, hogy a kilencszáz éves drávai horvát–magyar határ változatlanul fog maradni. Pontosán nem tudni, ezt Arday Lajos is megállapítja, hogy a délszláv kérdésben az olaszokkal is viaskodó franciák miként tudták az eredetileg indítványozott, a Bácskát kettéosztó javaslatot a szerbek javára és a magyarok rovására módosítani. A csehekhez és a románokhoz hasonlóan a szerb követeléseknek sem voltak határai: Pasić azt kérte a békekonferenciától, hogy még Baját és Mohácsot is csatolják az új délszláv államhoz... Ennek kapcsán még Leeper is így vélekedett: „Teljességgel igazolhatatlannak érzem az újabb jugoszláv területnövekedést a Bácskában, ahol már eddig is több területet szereztek,

mint amennyi tisztán etnikai alapon járt volna nekik...” A baranyai háromszöget mégis sikerült a belgrádi kormányzatnak átcsatoltatni – az eredeti brit javaslat kilencel több községet hagyott volna magyar területen, a helyi központnak számító Pélmonostorral együtt.

A békekonferenciára jóval később visszatekintve maga Nicolson is ezt írja, némiképp ellentmondásban azzal, amit fentebb idéztünk tőle kezdeti lelkesedéséről: „Úgy hagytuk el Párizst, hogy tudtuk: az ellenségeinkre kényszerített békeszerződések nem voltak sem igazságosak, sem pedig bölcssek”. S ehhez még azt a megjegyzését is érdemes felidézni, miszerint utólag belátta, a leginkább racionális és méltányos határokat az amerikai tervezet alapján lehetett volna meghúzni...

Lloyd George-nak azonban nem volt szüksége másfél évtizedre ahhoz, hogy hasonló következtetésekre jusson, és a sokszor idézett *Fontainebleau-i memorandum*ban, 1919. március 25-én megfogalmazta a béke-tervekkel kapcsolatos alapos kritikáját. Helyzetértékelése nagyfokú józanságot tükrözött. A kommunista veszélyt és a területi kérdéseket összekapcsoló memorandumból csak a legfontosabbakat emelem ki. A miniszterelnök a magyar Tanácsköztársaságra utalva kifejtette, hogy ami ide vezetett, az „elsősorban az, hogy nagyszámú magyart rendelnénk mások uralma alá.” A németlakta területek elcsatolását alapvetően elhibázottnak minősítve így folytatta: „Amit a németekről mondtam, az ugyanúgy igaz a magyarokra is. Soha nem lesz béke Délkelet-Európában, ha a most létrejövő kis államok mindegyikének jelentős magyar lakossága lesz. Ezért én a béke vezérelvének azt tekinteném, hogy amennyire az emberileg lehetséges, a különböző népfajok kapják meg saját hazájukat, és hogy ez az emberi szempont előzzön meg minden stratégiai, gazdasági vagy közlekedési megfontolást...”

A brit kormányfő a későbbiekben is a bizonyítékát adta annak, hogy nem a Foreign Office szemüvegén keresztül szemléli a közép-európai eseményeket. Ellis Ashmead-Bartlett újságíró, akit az 1915-ös gallipoli hadműveletekről írott tudósításai nemzetközileg is ismertté tettek, 1919-ben jó néhányszor járt hazánkban, és Lloyd George személyesen is fogadta őt. Bartlett feljegyezte, hogy beszélgetésük során Lloyd George, miután érzékeltetette, hogy a románokról és a csehszlovákokról nincs túl jó véleménnyel, egyszer csak kijelentette, a jelenlevők nem kis meglepetésére: „Igen, azt hiszem, a magyarok a legjobb társaság arrafelé. Ők a legerősebb népfaj, és mindig rendben tartották a többiket.” Lloyd George következetesen szót emelt a románok magyarországi erőszakoskodásai ellen, s a Tanácsköztársaság bukása után a leghatározottabban sürgette a

románok kivonulását – Arday Lajos munkája részletesen dokumentálja a Tanácsköztársaság bukásától a második Clerk-misszióig (október 23–november 25.) terjedő időszak brit–magyar kapcsolatait is.

Az általa feltárt dokumentumok egy érdekes jelenésre is rávilágítanak, nevezetesen arra, hogy e vészterhes hónapokban hazánkban a britekhez fűzték a legtöbb reményt. A már említett Cuninghame ezredes július 8-i jelentésében például így írt erről: „Az angoloknak van a legnagyobb tekintélyük, bevonulásukat az ország lakosságának többsége nagy örömmel üdvözölné”. Még azt is hozzáfűzte ehhez, hogy a népek „nagyon tetszene, ha Magyarország angol domíniummá válna.” S bármilyen abszurdnak tűnik is ez az állítás, tény, hogy az augusztusban kormányt alakító Friedrich István szeptemberben a következő kérést intézte Troubridge admirálishoz, a „Duna szövetséges főparancsnokához”: „Nagy-Britannia késedelem nélkül vegye védnöksége alá Magyarországot, ismerje el a jelenlegi kormányt, és támogassa azt a román erőszakoskodással szemben.” Íme, a brit–magyar kapcsolatoknak egy kevésbé ismert mozzanata...

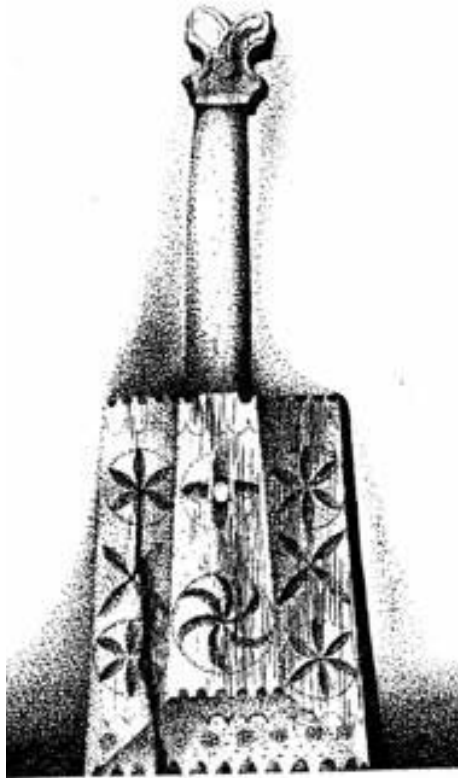
Az 1920-as év eseményeivel, Apponyi párizsi útjával és meghallgatásával már nem foglalkozik a könyv, de úgy vélem, néhány fontos dolgot, egészen röviden, el kell mondani, hogy kerek képet kapjon az olvasó. Lloyd George már 1919. június 12-én javasolta, hogy az új határok nyilvánosságra hozatala előtt a magyarok képviselőit is meg kellene hallgatni, ám erre, mint ismeretes, csak 1920 januárjában adódott lehetőség. Apponyi Albert fellépése újra a győztesek figyelmének előterébe állította a magyar kérdést, s ennek újratárgyalását a britek budapesti főmegbízottja, Thomas Hohler is támogatta. (S ebben egyetértett vele az itteni realitásokkal megismerkedő William Beveridge, Troubridge admirális, és Sir George Clerk is.) Hohler álláspontja egyértelmű volt: ezek a határok „nem fogják kiállni az idő próbáját”. 1920. február 25-én ezért Lloyd George indítványozta a magyar határok ismételt átgondolását, azzal érvelve, hogy a szövetségesek nem akarhatják a magya-

rokat örök ellenséggé tenni... A Legfelső Tanács március 3-án tartott ülésén a brit kormányfő rámutatott, milyen kockázatokkal jár, ha két és háromnegyed millió magyart idegen uralom alá helyeznek, egész magyar közösségeket úgy adva át, „mint egy-egy marhacsordát”. Olasz támogatással a brit kormányfőnek sikerült a

magyar kérdést a Külügyminiszterek és Nagykövetek Tanácsa elé visszautalni – itt azonban el is úsztak az esélyek. Az e fórumra kidolgozott brit memorandum szerzője Leeper volt, aki saját kormányfőjével szemben a francia álláspontot támogatta... A brit elitben ugyan sokan pártolták az angol hagyományokkal összhangban álló mérséklet politikáját, nemzetünk szerencsétlenségére azonban a Foreign Office közép-európai részlegének Seton-Watson híveivel feltöltött „szakemberei” nem tartoztak e körbe. A londoni parlament 1921. május 5-én ratifikálta a trianoni szerződést érdekes, de a terjedelmi korlátok miatt itt nem részletezett vita után.

A rendszerváltás után sokakban élt az illúzió, hogy az Európai Unióhoz való csatlakozás automa-

tikusan megoldja a Trianon teremtette gondokat. Ez természetesen nem így történt. Trianonról tehát szólni kell, hiszen – amint a jeles publicista, Skultéty Csaba, a Szabad Európa Rádió volt munkatársa megfogalmazta, Trianon „a mindnapjainkban van jelen” (Szidiropulosz Arkhimédész: *Trianon utóélete*, Kairosz, évszám nélkül). S nem csupán történelmi igazságtalanságként, hanem, Skultéty találó hasonlatával, olyan rejtett aknákként, amelyek folyamatos robbanásveszélyt jelentenek a térségünkben. Trianon nem eshet ki a nemzet emlékezetéből – épp ezért roppant fontosak az olyan munkák, mint Arday Lajosé. A szerzőnek ez a könyve gazdag történelmi életművének is egyik kiemelkedő alkotása; a brit–magyar kapcsolatok e kulcsfontosságú szakaszának a feltárásával, az érdeklődők számára hozzáférhetetlen dokumentumok bemutatásával nemcsak történelmi ismereteinket gazdagítja, hanem nélkülözhetetlen segítséget ad ahhoz, hogy elgondolkodjunk Trianon tanulságairól – s persze arról is, hogy miként viszonyuljunk e traumához az új évszázadban.

BORBÉLY ANDRÁS

Korszak

*Tört fény, repednek üvegek, testek
zuhannak a szétszórt törmelékbe.
Szemed helyén kavicsok ragyognak.*

*Nem a pára, képek zúzódása,
mintha üstökös csapódna szembe.*

*Megalvad a nyelv, rögökben szárad,
tőkén rohad a szőlőfürt, aszat.
A fény végén az alagutat látod?*

*Tekintetük lábuk elé ejtik
gyermek, fülükből vér szivárog.*

Otthon

*Mert időközben fölverte a gyom is,
a ház helyét a vadnövény mutatja,
mint ismerős szó másnyelvű szövegben.*

*A költemény, amelyhez visszatálasz,
nem emlék már, de kitartó maradás,*

*hol fölremlenek egykori csapások,
ösvények a házak, kertek mögött,
amikre már senki nem emlékszik.*

*Indulsz újra. S a régi út nem tudod,
létezett-e, vagy mindent csak álmodtál.*

Szerelmes Vers

*túzliliom, kardvirág,
húrok közt vergődő galamb*

*könnyek, rohansz
a mélyülő utcazajban,
senki sem követ, s ha követne is*

*oly közel, hogy
a szó sem érzékeli,
világzaj, jégvirág
szemedben*

*szavak és képek
íme, kivérzenek*

Pláza

*A háttér eltűnőben, fölfedett lett
aranyalapja a csupasz időnek.*

*Örök fűtés: a műszív is doboghat,
míg csobog a víz, elfogulatlanul.*

DOBAI BÁLINT
Múzeumkert

*Egy levél. Nem írták senkinek.
Hull a sárga kőre csöndesen.
Mért élém jött hullni, halni meg,
nem tudom. De meg se kérdezem.
Zajtalan vidék ez, egy sziget,
nagypofájú, füstös tengeren,
hol hajóra szállni nem szabad,
mert vitorla nincs, vagy elszakadt.*

*Két galamb kotorgat lelkesen
magszínűre koszlott csikkeket.
Válogatnak: nem kell, ez se nem...
Elborzasztanak, de viccesek.
Majd egy egymást sósan-édesen
körbezsongó pár jön és nevet,
olvadó szemükben csordogál
még a méz, s a cukorfok beáll.*

*Új levél. A fák ruháikat
rítusosan hullatják le mind.
Itt a meztelenkedés divat.
Pár veréb könyörgőn feltekint,
ám a tánc idén is mást hívát,
és az aprónép megint legyint,
irigylik a póre ágakat
törzsvendégként járó varjakat.*

A közönségem a magány

*Gitáromon nincsenek bundok,
és végtelen sok húrja van.
Ha lehangolták már a gondok,
mivel nincsenek rajta bundok,
nem hangolom fel egymagam.*

*Az én zenémben nincsen hangköz,
a ritmusa sem osztható.
Nem játssza azt le másik eszköz,
mivel nem lehet benne hangköz,
nem lesz sem át- sem megható.*

*Rajongóimnak nem jut póló,
nem hordhat senki önmagán.
Jelvénym csak egy száraz kóró,
belőlem úgysem készül póló,
a közönségem a magány.*

3D mozi

*Nekem ez több mint valóságos,
és ettől valóságtalan.
Nem értek kibernetikául,
számomra túl sok lába van.*

*Nem látom, hogyan készítetted,
nincs egy rohadt ecsetvonás.
– Gólyákat láttam az ablakból,
elköltöznek. Nem látta más.*

IANCU LAURA

Találkozás

*Elmondták már a mondhatót, többet
Mi volt, s hogy minden lehetett volna,
Ha tegnap, mikor a vonat befut,
Rajta még egyben van a nászruha.*

*Nem lehet már frigyre lépni, hervadt
Kezében kénvirág – hozta a hírt s
A napot, mikor fenn az égen rés
Szakad, befedte hó és kárhozat.*

*Ma háttal áll neki a csillag és
Már nem felel, ha van is odaát
Ki fel-alá ballag, ahogy a fák
Tövében az, ki roppant megfáradt.*

madarak

*málló történetünk felett
keselyűk hada lakmározik*

*vérpadon ülök térdemen ige hajt ki
hullnak rá bomló ajkam zokszavai*

*a madarak télen meghalnak – félek
vétked nyomát feleszik*

*papot hívok ki hinni tud
 eget döngtet s imádkozik*

Szent Mihály

mandula ízű most a szám

*Mihály nap volt és te ennem
adtál anyám – soványka vagy
meg ne igézzen kaszája
lova te zsenge angyalka –*

*mondtad mondtad mintha pusztán
anyatejjel tömtél volna*

Félek

*Ingemről leszakad a gomb, mikor
Félek, hogy élni kell úgy is, ha nem
Muszáj, s mint szikkadt lomb ágaira,
Feltépett csontomra harmat zilál.*

*Hideggel ver a szél, s a hit, hogy már
Álmodni sem dukál: méreg serleg,
Mit inni és kerülni egyaránt
Halál, s arcomra lila ég remeg.*

BATA JÁNOS

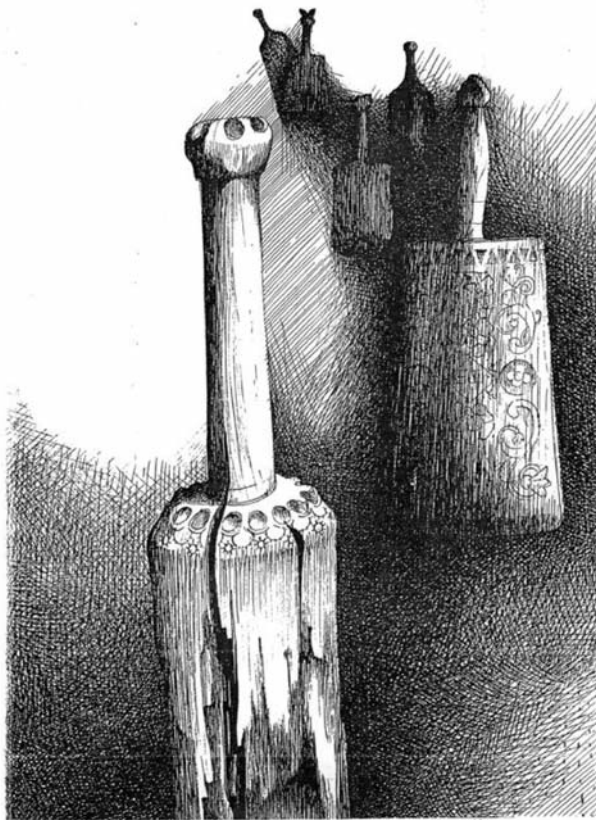
A festő, aki megálmodta önmagát

Gyurkovics Hunort harminc éve ismerem. Szabadkai középiskolás diákként a társaimmal sokat üldögéltünk a Placznak nevezett téren, a városháza előtt, amit már egészen kis koromban szerettem volna jobban megismerni – a felnőttek elbeszéléseikben csak Majomplaccként emlegették, mert, szerintük, oda csak a majmok ülnek ki, úgy, mint az állatkertben, a ketreceikben, a rácsok túlsó oldalán, és onnan szemlélik az embereket. A Majomplaccon rács nem volt, csak korlátok, amelyek elválasztották a sétányokat a fütől és a virágágyásoktól. Az akkori fiatalság ezeken a korlátokon üldögélt, beszélgetett, ölekezett, meg ki tudja, milyen bűnös dolgokat nem csinált még, ami miatt a komoly felnőttek szemében elítélendő cselekedet volt a Majomplaccon nem hogy üldögélni, hanem akár csak keresztülmenni is rajta. Rendes ember elkerülte az ilyen helyeket – tereket. (Szabadka másik kultikus része az Ócskapiac volt,

ahová a hozzám hasonló, falusi gyerek mindig is szeretett volna eljutni, mivel ott, a nagyobbak elbeszélései alapján olasz farmert, igazi Rifflet, Mustangot, meg Levi's-t és minden más olyan kincset lehetett venni, amire egy igen-igen ifjú ember vágyódhat: léghajszárítót, törkést és US Army-s kabátot.) Így aztán, 1979 őszétől, amikor szabadkai diák lettem, időnként megfordultam az Ócskapiacból Bolhapiaccá alakuló piacon, a Placcon, mert már akkor számunkra nem Majomplacc volt, hanem csak a Placc, szóval, a Placcon, ott üldögéltem én is a barátaimmal, amikor csak tehettem: a tanítás után, az autóbusz indulására várva, késő délutánonként és kora esténként, egy-egy mozi- vagy színházi előadás előtt, után, vagy néha helyett. Mert a Placc volt az a hely, ahol mindig volt valaki, ahol mindig lehetett várni, és ahova mindig érkezett valaki, aki hasonló volt hozzánk, aki, ha titokban is, ha arról nem is beszélt soha, mi több: talán még önmagának sem fogal-

mazta meg, de valamiképp ellenállt, szembeszegült mindazzal, amit akkoriban elvártak volna tőlünk, amit talán úgy fogalmazhatnánk meg: nem akart a szocializmus büszke és boldog építője lenni.

Ezen a Placcon találkoztam először Gyurkovics Hunorral. Többször láttam őt átsétálni a téren, hol egyedül, hogy barátjával, Torok Sándorral, a már akkor is fejét enyhén megbillentve tartó, biccenő járású festőművésszel. (Az, hogy ez a barátság mit jelentett, a legjobban a Torokról készült portré bizonyítja, amelyen az akár

krisztusi szenvedéseket előrevetítő fejet glória övezi!) Akkor, tizenhat-hét évesen azt gondoltuk, ők, a festők, az igazi művészek, akikben még bízhatunk, akik nem adták el magukat, akik nem árulták el a szabadság igaz eszméjét. Gondoltuk ezt, mert az irodalmároknak, íróknak, költőknek rendre csalódnunk kellett: nem egy tál lencséért, hanem hatalmas pénzekért dicsőítették a szocializmusnak becézett kommunizmust és minden jugoszlávnak dicsó atyját, a marsallt, aki akkor már nagybeteg volt, talán fél lába meg sem volt, s nem sokára találkozhatott azokkal a gazemberekkel, akikkel együtt találtak ki, építettek föl és működtettek egy

olyan zsarnoki rendszert, amely milliók és milliók halálát okozta. Gyurkovics Hunor, Torok Sándor, Sáfrány Imre, Almási Gábor meg a horgosi Fujkin István volt számunkra a mérce, a példa, hogyan kell tisztességesen, becsülettel élni. Persze ők erről akkor nem tudhattak semmit, hiszen mi még szinte gyerekek voltunk, ők pedig meglelt emberek. Különböző világokban éltünk, de ha az embernek van annyi szerencséje, hogy egy bizonyos életkort elér, akkor a tőle egy-két korosztállyal idősebbekkel és fiatalabbakkal is kerülhet munka- és baráti kapcsolatba. Nekem szerencsém volt, mert számomra megadatott, hogy Gyurkovics Hunorral ide s tova egy évtizede együtt dolgozhatom az Aracs szerkesztőbizottságában.

Gyurkovics Hunort több kritikusa a Kárpát-medence vándorának nevezi. Ez a megnevezés nem alaptalan, hiszen a mester 1941 utolsó napján született Pécsen, négyéves koráig családjával, református lelkész édesapjával

val, édesanyjával és három testvérével Nagypiszanicán éltek, majd a szlavóniai Harasztiba költöztek. Ez a gyermekkor a maga csodálatos, ősi világával megteremtette azt az értékrendet, amelyre Gyurkovics Hunor egész későbbi élete és művészete fölépülhetett. Az emberek Harasztiban a faragott oszlopos, nádfedeles házak előtt, a padon, esténként vagy ünnepek alkalmával együtt voltak, beszélgettek, a férfiak iszogattak, az asszonyok kézimunkáztak. A paplak udvarában mindenféle jószág szaladgált – a tiszteletes úr az állattartásból befolyó jövedelemből tartotta el családját. A képzett lelkipásztort a szocialista hatalom meg akarta nyerni magának, egyetemi tanári állást kínáltak föl neki, de ő nem mondott le a hivatásáról. Abban az esztendőben mind a négy gyereke megbukott az iskolában... Gyurkovics Hunor saját bevallása szerint édesapjától a határozott, makacs és cél tudatos elkötelezettséget, hivatás- és nemzettudatot, valamint a tudásvágyat kapta örökül, édesanyjától a hitet, a reményt és a szeretetet.

Az általános iskola felsős osztályaiba Vörösmarton járt, az iparművészeti középiskolát Újvidéken fejezte be, majd onnan az Iparművészeti Akadémiára, Belgrádba került, ahol grafikai szakon tanult és szerzett oklevelet 1969-ben. Tanulmányai befejeztével visszatért Rétfalvára, ahol szabad művészként szeretett volna tevékenykedni. 1971-ben Szabadkán indul művészi pályája, a Létünk című folyóirat műszaki szerkesztője és a tanítóképző képzőművész szakos tanára lett. A későbbiekben, egészen nyugdíjaztatásáig párhuzamosan tanított az óvónőképzőben és a vegyészeti szakközépiskolában. 1971 óta több mint háromszáz közös és százötven önálló tárlaton vett részt. Munkásságát mintegy negyven díjjal, elismeréssel, oklevéllel, plakettel jutalmazták. Minden elismerése közül számára legkedvesebb a Szervátiusz Jenő-díj, melyet 2005-ben a magyar kultúra elkötelezett szolgálatáért kapott.

Gyurkovics Hunor töretlen hittel és erővel járja a Kárpát-haza művésztelepeit. Alapító tagja a Magyar Képzőművészek és Iparművészek Társaságának, a bácskossuthfalvi 9+1 csoportnak, a szabadkai Bucka Gányó művésztelepnek, valamint a hortobágyi és a makói művésztelepeknek. Emellett tagja még többek között a batinai, écskai, lendvai, óbecsei, zentai, ásoththalmi, balmazújvárosi, berekfürdői, bujáki, hajdúböszörmé-

nyi, hortobágyi, kőszegi, gyergyószárhegyi, munkácsi, Saint Michel-i, Bessans-i és salemi művésztelepeknek.

Az 1960-as évektől egy csodálatos néprajzi gyűjteményt hozott létre Harasztiban, Laskón, Szentlászlón, Vörösmarton és Kórógyon. Nemzeti értékeink megmentésén dolgozott akkor, amikor gőzerővel beindult az eljugoszlavosítás, az elnemzetietlenítés, hiszen mindenkinek föl kellett volna oldódnia, minden nemzeti jellegzetességnek meg kellett volna semmisülnie abban a délszláv országban, amelyet 1920-ban tákoltak össze egy francia palotában. Különösképpen vonatkozott ez a múlt olyan tanúira, mint a Délvidék szlavóniai, baranyai, drávaszögi települései, azok lakói és a lakók tárgyi emlékei. Ez a megsemmisülés a kilencvenes évek délszláv háborúiban apokaliptikus méreteket öltött, jól emlékszünk, milyen rombolást végeztek az arra járó hadak! A néprajzi gyűjteményt is súlyos károsodások érték, nagy kérdés, sikerült-e valamit is helyreállítani belőle?

Gyurkovics Hunor grafikus opuszának hozzám legközelebb álló darabja az Aracs, a délvidéki magyarság közéleti lapjának Szent István-i ábrázolása. Amellett, hogy a lap egészének képzőművészeti arculatát megalkotta és alakítja mind a mai napig, olyan markánsan dolgozta ki a lap címét és mellé a Szent István-i jelképet, hogy az nemcsak híven tükrözi a lap szellemiségét, hanem egyedi megjelenítésével azonnal köthető a folyóirathoz. A stilizált rovásírásos cím mellett Szent István arcképe látható. Az arckép nemcsak egy portré, hanem annál sokkal több: a fej alakját a tökéletesség jelképe, a kör öleli körbe, de ez a kör ugyanakkor a Nap, a Hold és a Világ, azaz a Föld is, belőlük mintegy kinőve a kettős kereszt. Az arc, a bajusz és a haj valójában két, egymással érintkező fecske, a lélek szentséges madara, amely a lelkeket, lelkeinket viszi csőrében a világok között...

Gyurkovics Hunor művészete szakrális művészet. Nem csupán azért, mert legkedvesebb képei az *Ártatlanság*, amely a megfeszített Krisztust, és a *Feltámadás*, amely a mennybe szállt Megváltót ábrázolja, a *Veronika kendője*, azaz Jézus arcmása, az úrvacsorát megjelenítő *Utolsó vacsora*, a hajdúsági temetőfejfák, a *Csónakfák*, vagy a mi szent történelmünk *Országalapítója* és *Honfoglalója*, de a festőművész kedvenc képei között van hazánk, a Délvidék szántóföldjeinek képi megjelenítése

is, a *Dűlőutak*. Gyurkovics Hunor művészete elsősorban amiatt szakrális művészet, mert az egész lénye, egész emberi mivolta a megtalált Istent és az Istenben fölfedezett embert tükrözi vissza. Az a szigorú tekintet, amely ott van az 1979-ben készült önarcképen, mára a jóságos bölcsesség derűjévé változott. A szelíd jóság Szelleme nemcsak az araci pusztatemplom tetőtlen csarnokaiban, az ősi falak között lebeg, vagy a romjaiban is fenséges, minden hódítással szembeszegülő, csonkán is ép – mert a tető a magasságos ég –, emberkéz alkotta építményt lengi be, nem, a szeretet mindent legyőző ereje ott van Gyurkovics Hunor tájképeiben, ott lebeg a vizek fölött, a dombok lankáin, ott van az égen, ott, ahol egymásba ér ég és föld.

Az élet és a művészet Gyurkovics Hunornál egy és oszthatatlan. Mondhatnánk: az élet álom, és az álom az élet. Kisiskolás volt, amikor különleges álmod látott. Erről így vall a Réti Katalinnal folytatott beszélgetésében: „Egy éjszaka igen emlékezetes álmod láttam: verőfényes nyári napon, a kollégium udvarán állva, a földön egy gyönyörű szép, díszes karperecet pillantottam meg. Felvettem, és a karomra csavartam. A karperec mérges kígyóvá változott; felemelte fejét, és a kézfejembe mart. Egy, a kezem ügyébe akadt késsel levágtam a kígyót a karomról, amely láncszemekként hullott a porba. A kezemen két vérző pont látszott. Nekiálltam kiszívni a mérget, s amint kiköptem, egy ott termett vászonra egy zöld tónusú képet köptem, illetve festetem; egy újabb megjelent vászonra kék, és egy harmadikra vörös tónusú képet alkottam. Nemrég egy álomfejtő hírében álló hölgynek mondtam el látomásomat, mire az nevetve felkiáltott: »Hiszen te megálmodtad saját életutadat, festői fázisaidat!«”.

A verőfényes nyári nap maga az élet, amiben Gyurkovics Hunornak addig része volt, köszönve a biztos családi háttérnek, a szeretetnek, amely őt és családját övezte. A díszes karperec, amely a földön hever: a művészet, amelyért *le kell hajolni, amelyet föl kell venni*. Mert amit az ember élete során elvégezni szeretne, ahhoz csakis alázattal közelíthet. Azzal, hogy a karperecet fölvette és a karjára csavarta, vállalta a művészetet, ha úgy tetszik: elfogadta a küldetését, amit az Úr

neki szánt. A karperec azonban mérges kígyóvá változott, ezzel jelezvén: nem könnyű a teher, amit a művész magára vállal, mi több: életveszélyes is lehet. A kígyó azonban nemcsak a bibliai gonosz megtestestítője, hanem ő a vizek, a fák, a föld, a kincsek úrnője és őrzője is. Népmeséinkből ismerjük a kígyót, aki megtanítja a juhászt az állatok nyelvére. A kígyó föl-

emeli fejét, és a gyermek kézfejébe mar: többé már nincs visszaút, a művészet terhét éppen úgy cipelni kell, mint az összülőknek a tudás fájáról szakított gyümölcs tudás-terhét! De a gyermek nem adja meg magát: nem engedi, hogy a művészet irányítsa őt, vagyis hogy a találmány, amit kapott, végzetes legyen számára. Ő tudatosan akarja járni a művészet útját, a tehetséget, a tudást a jó irányába vezetni, ezért vágja le a kígyót a karjáról. A keresztény mitológiában a Szent Szűz, a mi Boldogasszony Anyánk a kígyót eltapsa, csakhogy a Boldogasszony a női princípium megtestestítője, itt pedig egy fiúgyermek cselekszik, ezért ragadja meg a kést, ami a hatalom, a bátorság, az erő, az igazságosság, valamint a férfiaság, a férfierő jelképe. A láncszemekként porba

hulló kígyó az ég és a föld közötti kötelék, de a lánc lehet maga a Tejút, az ősi Országút, amelyen, ha eljő az idő, nemcsak Csaba királyfi dicső harcosai sietnek majd segítségünkre, hanem ezen az Országúton közlekednek a lelkek a felső és az alsó világ között is. Ezen az országúton kell majd a felnövő gyermeknek járnia élet és művészet között, állandó vándorlásban. A kézfejből szivárgó vér maga az élet, amelyet megfertőzött a kígyó. A mérget, a tisztátalanságot a fiúcska azáltal távolítja el, hogy a sebből kiszívja, ismételten bizonyosságot téve arról, hogy nem engedi magát irányítani, hanem ő lesz az, aki a beléoltott tehetséget a maga elképzelései szerint „vászonra köpi” – megfesti zöld, kék és vörös színekben. Zöldben a föld, a megújulás, a sarjadó vetés színében, kékben a tiszta ég, a vizek, a tengerek színében, és vörösben, az élet, az életet adó vér színében. De mindig tisztán, őszintén, reformátusi hitben: egyszerűen és mindig szem előtt tartva a gyermekkorból megörözt Kálvin-jelvény feliratát, miszerint SOLI DEO GLORIA!, vagyis EGYEDÜL ISTENÉ A DICSŐSÉG!

BENŐ ATTILA
(Szent György és a sárkány)

*Szent György a sárkányt nem győzi le semmi áron.
Győzködi, de a vad újra és újra ráront.
Elvonul és visszatér az ármány.
És Szent Györggyel sem bírhat a sárkány.
A porban verejték és vér vegyül.*

*Megbillen a remény, és visszalendül.
Fölényben a sárkány, majd alul.
A vadság és Szent György napja hull.
Egy földön osztoznak ketten.
Marad az örök döntetlen.*

(Vendég a háznál)

*A hivatlan vendég
hirtelen lép be majd,
kopogtatás nélkül.*

*Természetesen,
alkalmatlan időben.*

*(Terítetlen asztallal kellene találjon.
Vagy legalább
üres tányérokkal és kiivott poharakkal.)*

*Addig is
tengek-lengek,
téblábolok.
Ímmel-ámmal,
teszek-veszek,*

*Félelmeimet rejtem
a sültes tál alá.*

*És ha eljön
a hivatlan vendég,
amikor a meghívottak elszéledtek,
az ételmaradékos tányérok,
ki nem ivott poharak között
rám talál,
főlényesen végig mér,
és elegáns szótlansággal
elkísér a házam kapujáig,
és tovább,*

ha volna még tovább...

MAGYARI BARNA

Szellőztetés

*a technika virágkorában
homlokom monitorán mindig célba ér
a múltás villanylevele a ránc
s ma már az is teljesen szokványos dolog
hogy egyik-másik honlapról akciósan letölthetők
a tudat-sötétítő drapériák
minden korszerűsödik
a maffia-akváriumban hal nélküli pénzek úsznak
elmaradnak a tradíciók
egyre kevesebben gyakorolják a testek ékírását
az őszintén szenvedélyes ölelést
s azt is csak néhányan látják be
hogy a műmámor szédítő magaslatain
veszélyes karzat a korhadó jellem
mindent az érdek hajt
a száguldó anyagi világ szélvédőjén
könnyen elmaszatólódik az ember
félelek hogy ránk dohosodik ez a rideg modernség
ezért lelkem nyitott sebein át most kiszellőztetem az életet*

Ravasz a betűn

*akár egy neoncső könnyen
kialszik az ember kedve
táncolnak bennem a semmik
ritmikus nagy csendütemre*

*duzzadó vérerek mellett
hölgy helyett a hiány kerget
heget termő fájó réten
csak a magány szalad értem*

*ténytől szóig időz a baj
magyaráz az időzavar
s ki-kinyíló hangsúly szájjal
a költészet visszaszájjal*

*ha az ábécében matatsz
minden betűn van egy ravasz
vadászgat az irodalom
mondat-zsákmányok a havon*

KÓKAI JÁNOS

Fétis

*Nem lesz hiszti
visszafogom magam
zsoké a lovakat a cél után
értem hogy túl vagyunk egy ponton
innen egy szabadter kezdődik
egy mező
ami még nincs beültetve villanyoszlopokkal
és a kábeltévé sem furakodott a közelünkbe
a föld alatt
saját magunknak kell elkészíteni a játékainkat
ezen a megnevezhetetlen földrészen
Bakonyvalahol
és megpróbálni valóságosnak érezni
akkor is ha nem határoz meg a net
és blogjaim tükörképében
nem tudom helyreigazítani
frizurámat tekintetemet arcvonásaimat
megcsonkított fatörzsekben
levelekben
(amik füstszűrő nélkül
tüdőzik le a levegőt)
kell összeilleszteni valamit
új és új építőkövekből
várat gyerek
amíg az óvatlan felnőtt
elemeire nem bontja
sátrat feszítünk fejünk fölé
eltakarunk napot csillagot
illetéktelenektől
a magunk se tudjuk mit
vackainkba visszaszorulunk
gödrökbe faágakat köveket
legyen mihez nyúlni
kijelöljem a különbséget
alkalmazzam a civilizációt
az ösztönök mélyén
és körbe kerítsek
legyek én is kerítő
megértve a prostitúció hatalmát
a vastag tussal húzott vonalak mágiáját
a tárgyak vonzerejét*

ERŐS KINGA

Gondolatok a Márai-programról

Több mint három hónap telt el azóta, hogy sajtótájékoztató keretében Hiller István Harsányi László, a Nemzeti Kulturális Alap elnöke és Zentai Péter László, a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének igazgatója társaságában bejelentette, hogy heteken belül útjára indítják a Márai-programot. Az OKM honlapján közzétett tájékoztató szerint a program célja „a magyar olvasáskultúra fejlesztése, a nemzeti kultúrkincs megőrzése és széles körű hozzáférhetővé tétele a hazai és a határon túli könyvtárakba történő célzott eljuttatása révén” valamint „a Márai-program támogatni kívánja a hazai szerzőket, a kiadókat és a könyvtárakat.” Látszólag van miért örülni, hiszen évente egymilliárd forint jut majd a Márai-program megvalósítására, amelynek köszönhetően mind a kiadók, mind a szerzők anyagi helyzete javul, a könyvtárak állománya értékes könyvekkel gyarapodik, a boldog olvasó pedig válogathat majd a könyvtárak bővülő kínálatából. Az ördög azonban most is a részletekben bújik meg, mint oly sokszor, s már a program indulásakor számos kérdés merül fel.

A program koncepciója szerint amint megszületik a *Felhívás a Márai-programban való részvételre* a magyarországi bejegyzésű és a határon túli magyar kiadók jelölhetik könyveiket az ún. Márai-listára. Ez egy ezer címből álló lista lesz, amelyet egy szakmai bizottság, a Márai Testület állít össze a kiadók által jelölt könyvekből, több ezer címből. A kiadók az „első” listára 2007. január 1-je és 2009. december 31-e között jelent művekkel pályázhatnak. (Várhatóan Könyvhét után lehet jelentkezni a „második” listára a 2010. első felében megjelent könyvekkel, majd év végén lehet jelölni az év második felében megjelent könyveket.) Reménység szerint a Márai Testületnek sikerül összeállítás az ezer címből álló Márai-listát, azonban a döntés meghozatalakor a program kidolgozói által összeállított szempontok alapján kell döntenie. Vagyis a Testület által meghatározott ezer cím 40%-a lehet klasszikus és kortárs szépirodalom, valamint gyermek és ifjúsági mű, 60%-a pedig tudományos és szakkönyv, valamint ismeretterjesztő kiadvány és kézikönyv. Látszólag arányos döntés ez, mégis felvetődik a kérdés, ha a programban részt vevő könyvtárak körének megállapításakor a döntéshozók úgy határoztak, hogy a programban részt vevő 579 könyvtár közül 330 városi könyvtár, 177 pedig 3000 főnél nagyobb lakosságot számláló község könyvtára – amelyek éppen fordított arányban gyűjtik a könyveket –

és csupán 20 megyei könyvtár, a Fővárosi Szabó Ervin könyvtár, 11 állami felsőoktatási könyvtár, 7 országos szakkönyvtár és 19 nyilvános egyházi könyvtár, ez az arány tartható-e, kívánatos-e? Itt kell megjegyezni azt is, hogy a Márai-program kiterjed továbbá 15 határon túli könyvtárra is, amely szám megítélésem szerint nevetségesen alacsony, éppen arra jó, hogy elmondható legyen: lám, gondoltak a határon túliakra is. Pedig a „nemzeti kultúrkincs megőrzése és széleskörű hozzáférhetővé tétele” meglátásom szerint olyan döntésekkel kezdődne, hogy a határon túli könyvtárak számának a meghatározásakor figyelembe vegyék az arányosságot, vagyis, ha 579 könyvtár jut az anyaországiaknak, ne 15 jusson a határon túliaknak, vagyis 2,6%.

A kiadóknak vállalniuk kell, hogy azokból a könyvekből, amelyeket jelölik a Márai-listára, szakirodalom és elsőkötetes művek esetében 50 példány, szépirodalmi művek esetében 100 példány, gyermek és ifjúsági művek esetében 300 példány raktárkészlettel rendelkeznek, valamint vállalniuk kell, hogy a megrendelések függvényében az igényelt kiadványokat egy hónapon belül utányomják. Figyelembe véve ezt a kívánalmat, felmerül a kérdés, hogy a szükséges raktárkészlettel bírnak-e a kis kiadók, s főleg azok a kicsik, akik gyermekkönyveket adnak ki? Mivel az első listára csak olyan könyvekkel lehet nevezni, amelyek 2007–2009 között jelentek meg, sejthető, hogy ezekből a könyvekből a kiadók nem rendelkeznek jelentősebb raktárkészlettel, vagy ha mégis, annak az lehet a kézenfekvő oka, hogy visszarúzták őket, vagyis a program ily módon szolgálja a „feleslegtől” való megszabadulást. Az egy hónapon belüli utányomás elvileg lehetséges, csak kérdés, hogy érdemes-e? Cinikus a kérdés, mégis jogosnak vélem. Hiszen a Márai-listából nem kötelező bármit megvásárolniuk a könyvtáraknak, így előfordulhat, hogy hiába kerül fel egy cím a listára, abból egy példányt sem rendelnek, míg esetleg egy másik címből több százat. Főlősleges kockázatot pedig senki sem szeret vállalni. Itt kell megemlíteni azt is, hogy a kiadó köteles minimum 40%, maximum 60% árrést adni, amikor a könyvét a listára jelöli. Tehát ez az állam által finanszírozott, a könyvszakmát támogató program éppen olyan piaci árréssel dolgozik, mint a kis- és nagykereskedők. Így tulajdonképpen a program keretén belül a könyvtárak nem egymilliárd, hanem több mint másfél milliárd forint értékű könyvhöz jutnak. Tény, hogy elvileg, szerencsés esetben egy kiadó biztos felvásárlóhoz juthat ily módon, mégis, ha már egy olyan programról van szó, amely megalkotóinak állítása szerint egyszerre kívánja TÁMOGATNI a szerzőket, a kiadókat és a könyvtárakat, szerencsésebb lett volna az amúgy is magas kereskedelmi árrésnél alacsonyabb megjelölése.

A kedvezményezett könyvtárak „csak” a könyvekre költhetik el a nekik ítélt összeget, a Márai-program keretében megszerzett könyvek csomagolási és postaköltségét más forrásból kell kifizetniük. Ez elvileg érthető is, azonban ismerve a hazai könyvtárak anyagi helyzetét, tudva, hogy a közelmúltban milyen forrás-megvonások sújtották őket, felvetődik a kérdés, hogy a rendelkezésre álló pénzkeretből miért nem különítettek el erre is egy adott összeget?

Amikor arra gondolok, hogy milyen könyveket rendelnek meg majd a Márai-listáról a könyvtárosok, s milyeneket nem, talán a program legérzékenyebb pontjára tapintok. Látni kell, hogy az utóbbi évek szakmai „kiéheztetése” miatt hatalmas érdekellentét feszül a kiadók és a könyvtárak között. A jelenlegi állami finanszírozási rendszerben a könyvtárosnak az az érdeke, hogy minél több beiratkozott olvasója legyen, hiszen azok száma befolyásolja a kapott kvótáját, ezért igyekszik az olvasó kedvében járni, a könyvbeszerzésnél előnyben részesíteni a népszerű szerzőket és műveket. A Márai-program nem teszi lehetővé, hogy az ezres listára lektűrök, szórakoztató irodalom, szakácskönyvek, ezoterikus művek stb. kerüljenek, azonban óhatatlanul felvetődik, hogy a listáról jóval nagyobb számban fogják az ismert szerzők műveit rendelni, s ez érthető. Nem látom, hogy bármelyik könyvtár miért is akarná megrendelni egy elsőkötetes költő vagy író művét, de attól tartok, hogy a szakmailag elismert három-négy kötetes szerzők sem lesznek túl népszerűek, hacsak nem állandó médiaszereplők. Pedig lehetett volna fékeket beépíteni a programba oly módon, hogy a könyvtárosok szempontjai se sérüljenek súlyosan, például meg lehetne határozni, hogy az ezres listáról gyűjtőkörükéntől függően hány százalékban válogassanak kortárs műveket a könyvtárak. Attól tartok, nagyobb előnyt élveznek majd a népszerű szerzők, mint a nemzeti kultúra meghatározó művei. S van aki ezt nem bánja, így Harsányi László sem, aki a Narancs XXII. évf. 15. számában a Márai-program kapcsán a

skandináv modellel kapcsolatos újságírói kérdésre így válaszolt: „Sok ilyen próbálkozás bukott már meg. Ezek azok a könyvek, amiket senki ki nem vesz, csak porosodnak a polcokon, amíg a selejtbe vagy raktárba nem kerülnek. Ez pénzkidobás, illetve persze a kedvezményezett kiadóknak jó. Másnak nem.” A skandináv modellt sokat emlegették a Márai-program kidolgozása-

kor, de sajnos vajmi kevés valósult meg belőle. Svédországban a kormány Litteraturstöd (irodalmi támogatás) néven támogatja a kiadókat, hogy olyan minőségi irodalmat jelenthessenek meg, amely valószínűleg nem piac-képes. Egy könyv, amely kiadói támogatásban részesül, automatikusan elosztói támogatást is kap, eljuttatják a főbb könyvtárakba, oly módon, hogy felvásárolják a könyvtáraknak járó példányokat a kiadóktól. Ebből is látható, hogy a Márai-program beemel elemeket a hazai szerzők és kiadók által oly régóta áhított skandináv modellből, de azt úgy formálja tovább, hogy épp a lényege vessz el. Nem értem, ha az állam fontosnak tartja, hogy támogassa a minőségi könyvkiadást, és támogatja is azt, hiszen az NKA évente több száz könyv megjelenését segíti, akkor miért

nem érzi fontosnak, hogy ezeket a könyveket juttassa el az általa fenntartott, a közművelődést szolgáló könyvtári hálózatba? Éppen ezért a Márai-programban nem csupán ajánlást kellett volna megfogalmazni arra nézve, hogy a Márai-listára az NKA által támogatott könyvek felkerülhessenek, hanem határozatot kellett volna hozni arról, hogy kerüljenek fel, és csupán a maradék címszámot töltsse fel az ezres listára a Márai Testület. Korántsem biztos, hogy az a könyv, amely állami támogatásban részesült a megjelentetésekor, a könyvtári terjesztés során is számíthat támogatásra, ez pedig felelőtlenség.

A program kidolgozásában, lebonyolításában résztvevők hangsúlyozták a Márai-program kapcsán, hogy az első év próbaév, s a felmerülő problémákat korrigálni kell majd. Attól tartok, lesz mit.

A Magyar Írószövetség és
a Finnugor Világkongresszus
Magyar Nemzeti Szervezete
szeretettel meghívja Önt és barátait

NIKOLAI ABRAMOV

Kétszer harminchárom

Kahišti koumekümne koume

című vepsze és magyar nyelvű
verseskötetének bemutatójára.

Időpont: 2010. június 3. 17 óra

Helyszín: a Magyar Írószövetség Klubja

Az est házigazdája L. Simon László, a Magyar Írószövetség titkára.

A beszélgetésben részt vesz:

Nagy Katalin, a kötet műfordítója, az Utószó írója
Szőke-Bolotova Natalia, a nyersfordítások készítője
Iancu Laura költő, az Előszó írója
Kakasy Dóra színésznő, a versek felolvasója.

Nikolai Abramov (1961) vepsze költő, műfordító, színész, újságíró és fotográfus. Első verseskötete, a *Koumekümne koume* (Harminchárom, 1994, Petroskoi) világirodalom-történeti jelentőségű, hiszen a vepsze irodalom első írott, vepsze nyelvű verseskötete. Második kötete, a *Kurgiden aig* (A darvak ideje, 1999, Petroskoi) a saját versein kívül műfordításait is tartalmazza. (Például lefordította a perzsa Omar Khajjám, az indiai Rabindranath Tagore, az orosz Puskin, Jeszenyij, Paszternák, Rubcov, Jevtusenko verseit; Viszockij, a Beatles, a Queen együttes dalait és így tovább. Harmadik kötete, a *Pagiškam, vel' l' – Pogoovorim, bram* (Beszélgessünk, barátom, 2005, Petroskoi) már kétnyelvű: egyrészt vepsze nyelvű verseinek orosz fordítását, másrészt az eredendően oroszul írt verseit tartalmazza. E három kötetből való válogatás a Budapesten megjelent *Kétszer harminchárom – Kahišti koumekümne koume* című kétnyelvű kötet (Pytheas Kiadó és Nyomda, 2010).

Költészetéről így ír Iancu Laura: „Nikolai Abramov soknyelvű környezetből érkezik az irodalomba, ahová a költészetten túl nyelvet hoz, és ez a nyelv nem a művészi önkifejezés nyelve, hanem a vepsze nyelv alfabetizációs útjának az alapköve. Abramov írásba önti az élő nyelvet. Költészetében láthatjuk, hogy a nyelvteremtés közege eredendően a költészet, hogy a költészet teremti a nyelvet. A születő írás valamiképpen mindig élő marad, a szavakat a gondolatársítások, a képek minduntalan a végtelenbe sodorják vissza. Realisztikus líra, amolyan tájköltészet, ahol a természet nem eszköz, hanem cél, és ahol »A hegycsúcsra csak kevesen jutnak«. Utoljára Assisi Szent Ferenc tekintett így a teremtett világra: »Folyóm, hogyan tudtál folyani nélkülem? / Erdőm, hogy tudtál nőni nélkülem?« Ebben a költészetben számtalan folyó folyik, megszámlálhatatlan a darumadár és a hal, a parton a berkenye és az áfonya, a nyírfaerdő, s az erdőben a medve, a farkas, a jávorszarvas és a nyúl. És mégis, éppen ezért: messianisztikus világ.” (Részlet a kötet Előszavából)

nka
Nemzeti Kulturális Alap

A rendezvény támogatója a Nemzeti Kulturális Alap

HEINER MÜLLER

Álomerdő

*A éjjel álomban egy erdőn mentem át
 Egy erdőn telve csupa rémülettel
 Tekintet nélküli üres szemekkel
 Betűrendben álltak az állatok a fák
 Között kőbálvánnyá fagyottan
 A fenyők sorából egy gyermeket
 Vélttem látni amint kicsörtetett
 Páncélban vértben és sisakban
 A napot kortyoló fenyő-sötétben
 A lándzsa éle csillogott kezében
 A nappal végső sárga karcát
 Az erdő búcsúztatta halni készen
 És aki vívta lándzsával a harcát
 Én voltam az Felismertem az arcát*

Harmincegy

*Nem állnak sorban, mint a regruták
 Hanem hozzám illően erre-arra.
 A színük egykor fehér volt, ma barna.
 De még mindent könnyen harapnak át.*

*Nekem harminc aranynál többet érnek.
 Harmincketten voltak, de egyik elhagyott.
 Ó, világ dicsősége! Megszuvasodott.
 A többiek, remélem, sírig elkísérnek.*

*Aztán segítenek a mennybe mennem
 Ezek az erős fogak itt a számban
 Akik nem hagytak soha cserben.*

*Nem is maradt más, mint hogy azt kívánjam
 Amit eddig még nem tudtak megtenni:
 Szeretnék velük vasat enni.*

Torzó

*A melled és szemed figyel reám
 Meddig állom RÓZSABIMBÓ tekinteted
 Mikor taszít torzód tested karod
 Kezed beomlott kőbányáiba*

Berlini elégia

*A madárrajok alatt gőzölgő erdők kivágva.
A városok felett
Nem tisztul az ég.
Halálos rajok húznak át rajta feketén.
A fejsze alatt elhulltak az erdők.
A városokat acél dönti le.
A fák a favágók fiaiban nőnek tovább.*

*Osthafen. Hajnali négy. A kőművesállványokról
Romokra hull a fény. Az utcán ketten állnak.
Árnyékuk összeforr a repedt fal előtt.
Melléjük érek. Csókolóznak. Elmenőben
Megfordulok, és még sokáig nézem őket.
Az állvány és a romos fal között.*

*A parkon át fejemben versek zsongnak
Bús énekek a sok baj ellen.
Holdfény.
A padon egy fiú zengő hangon
Szomorú dalt dalol.*

*Az utcán átkelve a járművek
Zajában harsány füttyszót vélek hallani.
Az út mentén egy férfi áll,
Szájában bodzalevél,
Azzal füttyül.
Ujjammal könnyedén megérintem a homlokom.
Mire ő nyájasan
Biccent felém.*

Az erdőkről

1.
Reggel kell látnotok az erdőt,
mikor zöld fáin felragyog a nap.
Látnotok kell a szeles lombokat,
és még feljebb, a kék égen a felhőt.

2.
A tar fát is meg kell csodálni.
Noha most kopár, lombtalan,
de esztendőre újra lombja van,
aminek csúcsán szél fog újra járni.

3.
És ha már eleget néztétek őket,
az erdőt és a földet, ahol nő a fa,
talán nem felejtitek el soha
e múlhatatlan szeretőket.

Önarckép éjjel két órakor 1959. augusztus huszadikán

Az írógép előtt ülni. Egy bűnügyi
Regényben lapozni. És megtudni
A végén, amit már most is tudsz:
Hogy a simaképű, erőszakállú titkár
Gyilkolta meg a szenátort,
És hogy a tengernagy lánya viszonozza
A gyilkossági osztály fiatal őrmesterének szerelmét.
Mégsem hagysz ki egyetlen oldalt.
Néha lapozás közben gyors pillantás
Az üres lapra az írógépben.
Ettől legalább megszabadultál. Ez is valami
Az újságban az állt: valahol egy falut
Földig romboltak a bombázások.
Szomorú, de mi közöd hozzá.
Az őrmester épp most hiúsítja meg a második gyilkosságot,
Hiába kínálja oda neki az ajkát a tengernagy lánya,
Még hozzá először, a szolgálat az szolgálat...
Hogy hány halott volt, nem tudod, eltűnt az újság.
Odaát a feleséged az első szerelmével álmodik.
Tegnap fel akarta akasztani magát. Holnap
Talán felvágja az ereit vagy mittudomén.
Előtte legalább lebeg valami cél,
Amit így vagy úgy, de el fog érni.
És a szív egy tágas temető.
Fatima történetét olyan pocsékul
Írta meg az újság, hogy neveltél rajta.
A kínzást könnyebb megtanulni, mint a kínzás leírását.
A gyilkos lépre ment,
Az őrmester karjába zárta jutalmát,
Most végre alhatsz. Holnap is nap lesz.

Elektra-szöveg

Tantalosz, Phrügia királya elorozza az istenek eledelét, majd megöli fiát, Pelopszot és feltálatja az isteneknek, ők azonban felismerik az étet, csak Demeter eszik az egyik lapockából. Az istenek lesújtanak a gatzetre, s Tantaloszt egy gyümölcsfához kötik, mely a Hádesz háromszor körül-falazott közepén egy levegőben lógó kőszikla alatt egy tóból nőtt ki. Itt kell örökké éheznie a gyümölcsök között, szomjaznia a víz felett és rettegnie a kő alatt. Azon felül elátkozzák Tantalosz minden ivadékát. Lányának, Niobénak tizenkét gyermeke van. Niobe az istenek előtt kérkedik termékenységével, mire büntetésből Apolló és Artemisz tizenkét nyilvesszővel leteríti mind a tizenkét gyermeket. Zeus az őrjöngő anyát önnön szobrává változtatja, amely minden kora nyáron sírásra fakad. Thüesztész, Pelopsz fia elcsábítja fivére, Atreusz feleségét. Atreusz bosszúból levágja a házasságtörésből született három fiút, és húsuval és vérükkel vendégeli meg Thüesztészt. Thüesztész erőszakkal magáévá teszi tulajdon lányát, és vérfertőzéssel született fiuk, Aigiszthosz megöli Atreuszt. Agamemnon, Atreusz fia feleségül veszi Klütaimnéztrát, öccse, Menelaosz pedig Klütaimnésztra nővérét, Helenát. Párisz elcsábítja Helénát, aki csábítójával együtt Trójába szökik. Kitör a trójai háború. Egy jóslat szerint Agamemnon és Klütaimnésztra lányának, Iphigeniának kell a háború első áldozatául esnie. Klütaimnésztra ellenkezik, de Agamemnon rááll a jóslatra, és Iphigeniának a bárd alá kell hajtania nyakát. Azután Klütaimnésztra Aigiszthossal, Thüesztész fiával és Atreusz gyilkosával osztja meg hatalmát és ágyát, és amikor tíz év elmúltával Agamemnon hazatér a háborúból, a fürdőben hálót vetnek ki rá, és karddal, bárdal legyilkolják. Elektra, Agamemnon kisebbik lánya megmenti Aigiszthosz kardjától öccsét, Oresztészt, és Phokiszba menekíti. Majd anyja palotájában élve cselédek cselédjeként hús évet vár öccsének visszatérére. Klütaimnésztra pedig hús hosszú éven át ugyanazt az álmod látja: egy kígyó tejet és mérget szopik az emlőiből... A huszadik esztendőben Oresztész hazatér Mükénébe, és az áldozati bárdal megöli Aigiszthoszt, majd utána a tulajdon szülőanyját, aki fedetlen keblekkel áll előtte, és a pusztá életéért könnyörög neki.

Ekével széttépett Orpheusz

Orpheusz, a dalnok olyan férfi volt, aki nem tudott várni. Feleségét is azért vesztette el, mert a gyermekágy után túl korán hált vele, vagy mert a tiltás ellenére visszapillantott rá az alvilágból felfelé jövet, ahonnan dalával megszabadította a halálból, így az asszony ismét porrá lett, mielőtt testét élvezhette volna, Orpheusz pedig ifjakkal esett szerelembe, ami megkímélte a gyermekágy utáni várakozás gyötrelmeitől, és közelebb van a halálhoz, mint a nők szerelme. A megvetett némberek üzőbe vették testük fegyvereivel, ágakkal, kövekkel. Ám a dal megóvta dalnokát: amit egyszer ő megénekelt, az többé nem árthatott neki. Az üldözés zajától a parasztok rémülten menekültek el ekéjük mellől, amelyeket Orpheusz nem foglalt dalaiba. Így az ekék szaggatták szét a bőrét.

Heiner Müller 1929-ben született a szászországi Eppingenben, és 1995-ben halt meg Berlinben. Költőként indult, a magyar fényes szellők nemzedékéhez hasonló hittel, elkötelezettséggel és tévedésekkel. Politikai megtisztulásához nagyban hozzájárultak az 1956-os magyar forradalomból levont következtetései. 1958-ban a berlini Makszim Gorkij Színház munkatársa lesz. Itt kezdi el a gyakorlati tapasztalatait, a brechti epikus színház tanain és a görög tragédia elvén nyugvó drámaírói munkásságát. Első műveinek megírásában, színpadra vitelében felesége, Inge Schwenker volt a társszerzője, aki 1966-ban öngyilkossággal vetett véget életének. A hatvanas évek elején Müller egyre többször kerül összetűzésbe a hatalommal. Ennek következtében kizárják az NDK írószövetségéből, majd hosszú ideig kalandos, önpusztító, bohém életet él. Írásai gyakran csak álnéven jelenhetnek meg. 1970-ben baráti segítséggel a berlini Brecht Társulat, a Berliner Ensemble dramaturgja lesz, és ettől kezdve bontakozik ki teljes egészében drámaírói munkássága. 1988-ban visszakapja írószövetségi tagságát, a német újraegyesítés után pedig a Brecht Társulat művészeti vezetőjének nevezik ki, és egészen haláláig ezen a poszton marad.

A diktatúra évtizedei alatt Magyarországon a cenzúra gyakorlatilag semmibe vette a hazájában a megtértek közé visszasorolt, deklaráltnan baloldali író. Csupán négy drámáját (Philoktétesz, Horatius, Az építkezés, Cement) adták ki 1978-ban Tandori Dezső fordításában. A kilencvenes évektől kezdve egy esszékötetete, illetve egyre több más szövege jelent és jelenik meg magyarul antológiákban és folyóiratokban.

Költői életműve, több különböző szempont alapján is, négy jól elkülöníthető szakaszra osztható.

Pályakezdetként a politikai költészet, nevezetesen a nemzeti közelmúlttal, a hitleri örökséggel való szembesülés és a szocialista eszmék iránti elkötelezettség áll munkásságának középpontjában. Ez utóbbi témájú, forradalmi romantikával, ideológiai tévelygésekkel áthatott termelési versei ma már elavultnak hatnak, de ő maga, ellentétben sok más költővel, később is vállalta őket, vagy vezekelt miattuk, sőt ragaszkodott ahhoz a „brutális kronológiához”, amely kíméletlenül szembesíti egykori felfogásával, és amely költő és kora szembeállításában az alábbi felismeréshez vezet:

Stellazonett

*Öt felvonáson át, tisztelt közönség,
Két hölgy legyeskedik egy úr körül
A három szív a végén egyesül.
Majd meglátják, hogyan, kérjük, kövessék
A szerelem hatalmát, és akit zavar
A vége, az se bánkódjon sokat,
Mert Goethe úr írt hozzá másikat,
Amit szokás szerint az egyszeregy ural.
Ott: szerelemben összeforr a három
Itt: szétválasztja méreg és az ólom
A jólneveltség győz iszonyú módon
A szívnek nincs hatalma holmi számon.
Egy polgárház nem tűri a szép látszatot
Felzúg a taps, megnyugtató a két halott.*

Ircsik Vilmos fordításai

*A vészbíróság végső nászotok
Magad farkas képében láthatod*

A német kiadó ennek megfelelően nem rostálta meg a költői életművet, nem választotta el a búzáat az ocsútól, hanem e szigorú elszámolás elveit követve Heiner Müller összes verseinek kiadására vállalkozott.

Második költői korszakában, a hatvanas évek közepétől, amikor drámaírói munkássága kerül előtérbe, megrendült hittel egyre élesebb hangot üt meg a kommunista diktatúrával szemben. Ekkor írt versei nagyrészt meg se jelennek, és csak költői hagyatékából kerülnek elő.

A fordulat éveiben, 1989-től az önvizsgálat, a keserű eszmélés korszaka következik. Magánemberként, színházi szerzőként és rendezőként a Brecht Társulatban ugyan révbé émi látszik, de költőként, immár szabad körülmények között is megmarad baloldalinak, minden ellenállás vagy külső nyomás híján is tragikomikus macacssággal ragaszkodik régi elveihez, viaskodik a sehol-sincs rémekkel, és nem találja helyét a számára idegen, fényűző, jóléti környezetben. Egy vele készített interjúban csodavárás helyett óva inti honfitársait, a volt Német Demokratikus Köztársaság polgárait a kapitalizmustól, amely véleménye szerint majd kinek-kinek kimutatja a foga fehérjét.

Negyedik alkotói korszaka élete utolsó két-három esztendejére esik, amikor egyre súlyosbodó betegségének hatására az addigi küldetéses, közösségi attitűd helyét szinte máról holnapra átveszi a magánéleti téma. Ekkor bontakozik ki munkásságában a szerelmi líra, illetve jelenik meg a halálköltészet. Ebben a rövid időszakban költői formanyelve is lényeges változáson megy keresztül, és egyre inkább a tömörség, a szikárság, sőt sok esetben a töredékesség válik verseinek jellegzetességévé.

Teljes költői életművének formai világa egyébként is rendkívül sokrétű. Uralkodó formái között a kezdetektől fogva éppúgy ott találjuk az epigrammát és az epikus hosszúverset, mint a klasszikus görög sorfajtaikat, a szonettet és a szabad verset. Költői formavilága pedig a népdal egyszerűségétől, egészen a szürrealista szemléletig terjed.

Lirai műveinek nagyobb része a költő életében is megjelent könyv formában, antológiákban, folyóiratokban, illetve újságokban. Százhusz költeménye azonban személyes hagyatékából került elő, és az összegyűjtött verseit tartalmazó kötetben látott először napvilágot a frankfurti Suhrkamp Verlag gondozásában. A magyar fordításkötet ebből a kiadásból készült.

(I. V.)

Bakos Kiss Károly (1977, Beregújfalu) költő. Az Együtt című, egyetlen kárpátaljai magyar irodalmi folyóirat szerkesztőségi titkára és kritikai rovat-szerkesztője, a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet munkatársa. Ez évtől a Partium folyóirat versrovatát is gazdossa. A Magyar Írószövetség Kárpátaljai Írócsoportja és az Együtt folyóirat nivódijaival (2006; 2009) ismerték el eddigi munkásságát.

Balázs F. Attila (1954, Marosvásárhely) költő, író, műfordító. 1990-től Pozsonyban él. Volt újság-író, szerkesztő, kiadói menedzser. 1994-ben létrehozta az AB-ART Kiadót, melynek azóta is vezetője. A Poesis International folyóirat magyar oldalainak igazgatója. Első kötetét 1992-ben Madách Nivódíjjal tüntették ki. Tizenhat kötete jelent meg. Legutóbbi kötete *Minimál* (2010).

Bata János (1963, Szabadkán) író, költő, műfordító. Az Újvidéki Egyetem német nyelv és irodalom szakán végzett 1986-ban. Azóta a horgosi általános iskolában német-tanár. 1989-ben az Új Symposion világirodalmi rovatának a szerkesztője volt. Ma az Aracs folyóirat szerkesztőbizottságának tagja. 1985 óta jelennek meg írásai főként délvidéki magyar lapokban és folyóiratokban.

Beke Ottó (1981, Zombor) az Újvidéki Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén szerzett oklevelet 2008-ban. Jelenleg a Pécsi Tudományegyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolájának hallgatója. A szabadkai székhelyű Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar asszisztense. A 2004 óta megjelenő DNS kulturális folyóirat szerkesztője. Társ szerzője *A háromlövetség dicsérete* (2005) és a *DNS Pi* (2007) című köteteknek. Kilátó-díjas.

Benő Attila (1968, Marosvásárhely) költő. Egyetemi és posztgraduális tanulmányait Kolozsváron végezte. Jelenleg docens a kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetemen. Legutóbbi verseskötete: *Egy nap és a többi* (2005).

Bertha Zoltán (1955, Szentés) kritikus, irodalomtörténész, a budapesti Károli Gáspár Református Egyetem Modern Magyar Irodalmi Tanszékének docense. Többek között *Kölcsény* (1996), *Tamási Áron* (2003) és *József Attila-díjas* (2004). Debrecenben él. Legutóbbi tanulmánykötetei: *Erdélyiség és modernség* (2006), *Sorsjelző* (2006), *Fekete-piros versek költője – Kányádi Sándor* (2006).

Borbély András (1982, Gyergyóremete) költő. Jelenleg a Károli Gáspár Református Egyetemen tanul. 2006-ban alapította Bánki Évával az Újnautikus kulturális portált, azóta ennek a főszerkesztője. Verset, prózát, kritikát, tanulmányt ír. Első kötete: *Hidegség, állat* (2009).

Csenger Levente (1977, Székelyudvarhely) író. 1991 óta él Magyarországon. A PPKE magyar-kommunikáció szakán végzett 2005-ben. 2003-ban a Magyar Írószövetség Próza Szakosztályának díjában, 2005-ben Móricz Zsigmond-ösztöndíjban, 2009-ben a Barankovics István Alapítvány ösztöndíjában részesült. Kötetei: *Zsirnak való* (novellák, 2003), *Szűnőföldem* (novellák, 2006). Legújabb kötete, a *Fordított zuhanás* az idei Könyvhétre jelenik meg kiadónknál.

Dobai Bálint (1983, Zilah) költő. 1990 óta él Magyarországon. A PPKE jogi karán diplomázott 2009-ben. Verseket 2004 óta közöl irodalmi lapokban. *Megfáztam egy temetőben* című első kötete Kolozsváron jelent meg 2009-ben, amellyel Méhes György-díjban részesült. Fotóját Bakos Zoltán készítette.

Egedy Gergely (1953, Budapest) történész, a Budapesti Corvinus Egyetem Köz igazgatástudományi Kara Társadalomelméleti Tanszékének tanácskezelő tanára. Kutatási területe: angolszász történelem, eszmetörténet. Legfontosabb könyvei: *Nagy-Britannia története a XX. században* (1998), *Ausztrália története a XX. században* (2000), *Konzervativizmus az ezredfordulón* (2001), *Brit konzervatív gondolkodás és politika* (2005).

Erős Kinga (1977, Brassó) kritikus, a Magyar Napló szerkesztője, Budapesten él. Írásai többek között az Új Könyvpiac, Irodalmi Jelen, Szépirodalmi Figyelő, Kortárs és Hítel című folyóiratokban jelennek meg. Kötete: *Könyvbölcsőm* (interjúk, kritikák, tanulmányok, 2007).

Filip Tamás (1960, Budapest) költő, szerkesztő, közjegyző. Megjelent verseskötetei: *Fékezett habzás* (1986), *Függőhíd* (1998), *Amin most utazol* (2001), *A harmadik szem* (2003), *Mentés másképpen* (naplójegyzetek, versek, 2005), *Rejtett ikonok* (2006), *Saját erőd* (2008).

Fülöp Gábor (1950, Újvidék) költő, műfordító, dramaturg. Az ELTE magyar szakán végzett. 1976 és 1991 között az Újvidéki Rádió szerkesztő-dramaturga. 1991-ben Magyarországra költözött, azóta szellemi szabadfoglalkozású. Tíz kötete jelent meg. Legutóbbi kötete: *Leó görögülésben* (gyerekversek 2006). Csokonai-díjas.

Iancu Laura (1978, Magyarfalva) költő, szerkesztő, néprajzkutató. PhD-hallgató a Pécsi Tudományegyetemen, jelenleg Budapesten él. 2006-tól a Moldvai Magyarság budapesti szerkesztője. Arany János kutatói ösztöndíjban és Móricz-ösztöndíjban részesült (2006). Három néprajzi, egy próza- és három verseskötete jelent meg. Legutóbbi kötetei: *Karmaiból kihullajt* (2007), *névtelen nap* (2009). 2010-ben Bárka- és Bella István irodalmi díjat kapott.

Irsik Vilmos (1944, Városlőd) író, műfordító, az ELTE magyar-német-órosz szakán végzett. Irodalmi munkásságát a Tiszta szívvel nemzedékében kezdte műfordítóként. Veszprémben él. A Magyar Írószövetség és a HM pályázatának nivódija (2003) és különdíjában (2005) és Szabó Zoltán-díjban (2005) részesült. Legutóbbi kötete: *Augusztus hava* (regény, 2006), amely az Irodalmi Jelen regénypályázatán különdíjat kapott (2006). Az idei Könyvhétre jelenik meg fordításában Heiner Müller összegyűjtött verseinek kötete kiadónk gondozásában.

Kiss Benedek (1943, Akasztó) költő, műfordító. A Kilencek alkotócsoport *Elérhetetlen föld* című antológiájában indult. József Attila- (1979, 1999), Balassi Bálint- emlékkard (2003) és Bethlen Gábor-díjas (2009). Legutóbbi kötetei: *Szomorún és boldogan* (2007), *Kata könyve* (2008), *Utak keresztye* (összes versek, 2010).

Kókai János (1972, Budapest) költő, író, színművész, dramaturg, rendező. Budapesten él. Jelenleg alternatív színházakban dolgozik. Első verseskötete előkészületben kiadónknál.

Lengyel János (1973, Beregszász) író. A Kárpátinfió című beregszászi hetilap budapesti tudósítója, a vásárosnaményi Partium negyedéves irodalmi periodika állandó munkatársa. Budapesten él, az ELTE történelem szakán tanul. Legutóbbi kötete: *Fallal az arcnak* (2008, Ungvár).

Magyari Barna (1965, Nagyszalonta) költő legutóbb 2007-ben Bárka-díjban részesült. Szeghalmon él, ahol a Körös-Sárréti Hírlap felelős szerkesztőjeként dolgozik. Legutóbbi kötete: *A mi időnk* (vál. versek, 2006).

Mezey Katalin (1943, Budapest) költő, író, műfordító. A Kilencek alkotócsoport tagjaként indult. A Széphalom Könyvműhely igazgatója, 1992-től az Írók Szakszervezetének főtitkára. József Attila- (1993) és Prima-díjas (2007). Legutóbbi kötetek: *Holdének és más versek gyerekeknek* (2007), *Válogatott versei* (2008).

Mizser Attila (1975, Füleek) író, költő, kritikus. Jelenleg a Palócföld folyóirat főszerkesztője. Utóbbi kötetek: *Ami marad* (esszék, recenziók, 2007), *Köz* (versek, 2008).

Salamon Konrád (1941, Pécs) történész, az ELTE-n tanít. A népi falukutató mozgalmát, illetve az I. világháború és a trianoni béke közötti időszakot kutatja. Budapesten él. Legfontosabb kötetek: *A márciusi front* (1980), *A harmadik út kísérlete* (1989), *Nemzeti önpusztítás 1918–1920* (2001), *A harmadik út küzdelme* (2002), *Ez volt a magyar 20. század* (2008), *A magyar ezredforduló krónikája* (2009).

Tátrai Patrik (1979, Szentés) geográfus. 2002-ben az ELTE Természet-tudományi Karán diplomázott, 2009-ben ugyanitt szerzett PhD fokozatot. 2003 óta az MTA Földrajz-tudományi Kutatóintézet munkatársa. Kutatási területe: etnikai-, vallás- és politikai földrajz. Kötetek: *Válogatott bibliográfia Köztes-Európa etnikai földrajzához és etnikai térképezéséhez (1691–2006)*. *Az etnikai térszerkezet változásai a történeti Szatmárban*. (2010).

Tornai József (1927, Dunaharaszti) költő, író, műfordító. 1977 és 1997 között a Kortárs munkatársa, 1992-től 1996-ig a Magyar Írószövetség elnöke. József Attila- (1975) és Babérkoszorú-díjas (2001). Legutóbbi kötetek: *Villámsújtotta kor* (esszék, 2003), *Léda megerőszkolása* (esszék, 2006), *A Rossz virágai* (Baudelaire-fordítások és esszé, 2007), *A szabadgondolkodó* (esszék, 2009).

Vasy Géza (1942, Budapest) irodalomtörténész, az ELTE Modern Magyar irodalomtörténeti tanszékének docensként tanított. Az 1945 utáni magyar irodalommal foglalkozik, különös tekintettel Illyés Gyula, Kormos István, Juhász Ferenc, Nagy László, Csoóri Sándor, valamint saját nemzedéktársai munkásságára. Budapesten él. József Attila- és Arany János-díjas. A Magyar Írószövetség elnöke. Utóbbi kötetek: *„Hol zarnokság van”*. *Az ötvenes évek és a magyar irodalom* (2005), *Későmodern prózairók* (2007), *Tíz kortárs költő* (2007), *Klasszikusok és kortársak* (válogatott tanulmányok, 2007), *„Haza a magasban”*. *Illyés Gyuláról* (2010).

Szavazzon a hónap versére!

Honlapunk **VERSEK** rovatába minden hónap közepén fölkerül néhány vers név nélkül, melyekre Olvasóink szavazhatnak egy hónapon keresztül.

Azt a verset, amelyik a legtöbb szavazatot kapja, megjelentetjük a Magyar Naplóban!

A júliusi lapszámba kerülő versre **2010. június 18-ig** lehet szavazni.

A legutóbbi versszavazás győztese **Bakos Kiss Károly *Tehetetlenség*** című verse, amely lapszámunkban olvasható.

Gratulálunk a Szerzőnek!

www.magyarnaplo.hu

A Magyar Napló Kiadó dedikálói a 81. Ünnepi Könyvhéten (Budapest V., Vörösmarty tér, X-es pavilon)

Június 4. péntek

11.00–12.00 Jánosi Zoltán
16.00–17.00 Ircsik Vilmos
Szokolczay Lajos
17.00–18.00 Bágyoni Szabó István
Mile Zsigmond Zsolt

Június 5. szombat – Könyvek Éjszakája

11.00–12.00 Vasadi Péter
12.00–13.00 Ábrahám Barna
14.00–15.00 Somos Béla
Toroczky András

15.00–16.00 Ferdinandy György
16.00–17.00 Burns Katalin
Horváth László Imre
17.00–18.00 Pósa Zoltán
Horváth (EÖ) Tamás
21.00–22.00 Pósa Zoltán
Horváth (EÖ) Tamás
22.00–23.00 Csender Levente

Június 6. vasárnap

10.00–11.00 Majoros Sándor
11.00–12.00 Diallo Julianna
14.00–15.00 Kalász Márton
15.00–16.00 Kő Pál
16.30–17.30 Ferdinandy György
17.00–18.00 Csender Levente

Új könyveink 20%, korábbi könyveink 20–50 % kedvezménnyel vásárolhatók meg az Ünnepi Könyvhéten

A MAGYAR NAPLÓ a világhálón!

A Magyar Napló világhálós változatának ingyenes rovatai:

- Irodalmi hírek
- Könyvruház
- A Hónap verse költői vetélkedő
- Fényképes beszámolók
- Határon túli szerkesztőségek adatai
- Irodalmi kvízzjáték

Előfizetőink részére elérhető rovatok:

- a legfrissebb Magyar Napló lapszámok
- a teljes archívum 2000-től
- szerzői lexikon fényképekkel, folyamatosan frissített adatokkal

A Magyar Napló előfizetői ingyenesen regisztrálhatnak az világhálós változatra is!

Csak internetes előfizetőink részére az előfizetési díj 1 évre

- belföldre 3000 forint
- külföldre 12 euró

Az előfizetéssel kapcsolatban kérjen bővebb tájékoztatást, valamint befizetési csekket az elofizetes@magyarnaplo.hu e-mail címen!

www.magyarnaplo.hu

IRATKOZZON FEL A MAGYAR NAPLÓ LEVELEZŐLISTÁJÁRA!

Csatlakozzon elektronikus hírlevelünk népes olvasótáborához, és a jövőben rendszeres, közvetlen tájékoztatást kap rendezvényeinkről és új kiadványainkról.

Küldje el nevét és e-mail címét az info@magyarnaplo.hu e-mail címre, vagy iratkozzon fel honlapunk Hírlevél rovatában: <http://www.magyarnaplo.hu/hirlevel.php>

Kérjük, ajánlja a Magyar Napló hírlevelét barátainak, ismerőseinek is!

EGYEDÜLÁLLÓ ELŐFIZETÉSI AKCIÓ A MAGYAR NAPLÓ IRODALMI FOLYÓIRATRA!

*Fizessen elő a Magyar Napló irodalmi folyóiratra, és mi egy ajándékkönyvet küldünk Önnek!
Régi előfizetőink minden karácsonyra könyvajándékot kapnak!*

- Megrendelem a Magyar Napló havi folyóiratot
- 1/4 évre ~~2010 Ft~~ helyett **1930 Ft-ért** ... .pld.-ban
  - 1/2 évre ~~4020 Ft~~ helyett **3870 Ft-ért** ... .pld.-ban
  - 1 évre ~~8040 Ft~~ helyett **7390 Ft-ért** ... .pld.-ban

Név: .....

Kézbesítési cím: .....

Telefonszám: .....

E-mail cím: .....

Számlázási cím: .....

Megrendelés kezdete: .....

Aláírás: .....

Kérjük, az előfizetési szelvényt juttassa el szerkesztőségünkbe postán, faxon vagy személyesen.

Megrendelését leadhatja telefonon és világhálós oldalunkon is.

Magyar Napló Kiadó Kft.
1450 Bp., Pf. 77. Telefon és fax: 413-6672
E-mail: info@magyarnaplo.hu
Honlap: www.magyarnaplo.hu